

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
VÕRDLEVA ÕIGUSTEADUSE ÕPPETOOL

Vallo Paal Jr

**PEREKOND ALAEALISE ÕIGUSTEADVUSE KUJUNDAJANA
EESTI NOORSOOUURINGU NÄITEL**

Magistritöö

Juhendaja
Dr. iur. Silvia Kaugia

Tartu
2012

Sisukord

Sisukord.....	2
Sissejuhatus	4
1. Perekonna mõiste ja olemus	8
1.1. Perekonna mõiste ajalooline taust ja arengulugu	8
1.2. Perekonna mõiste kehtivas õiguses	15
1.3. Perekond küsitluse respondentide määratluses.....	21
2. Õigusteadvus teadvuse segmendina	25
2.1. Teadvuse määratlemisest.....	25
2.2. Õigusteadvuse olemusest.....	30
3. Alaealise õigusteadvuse kujunemine ja spetsiifika	35
3.1. Sotsialiseerimise olemus.....	35
3.2. Alaealise õigusteadvuse spetsiifika	39
4. Koolinoorte õigusteadvuse uuring 2012.....	44
4.1. Uuringu eesmärk ja uurimisprobleem	44
4.2. Uuringu valim.....	48
4.3. Küsimustik ja metoodika	49
4.4. Uuringu tulemused	51
4.4.1. Missugune on respondentide perekonna struktuur ja kasvumiljöö?.....	51
4.4.2. Kui suur on respondendi lähedus oma perekonnaga?	52
4.4.3. Mida peavad respondendid õigusteadvuseks?.....	54
4.4.4. Kuidas suhtub respondent õigesse ja õiglasesse?	54
4.4.5. Kas perekond on respondendi õigusteadvuse peamine kujundaja?.....	57
4.5. Järeldused	58
Kokkuvõte	61
Family as the sculptor of minor's legal consciousness illustrated by an Estonian youth survey	65
Kasutatud materjalid.....	69
Kasutatud kirjandus	69
Kasutatud siseriiklikud õigusaktid.....	71
Kasutatud Euroopa Ühenduse õigusaktid.....	71
Kasutatud uuringud.....	72
Kasutatud Riigikohtu lahendid	72
Lisa 1. Õigusteadvus uuring 2012 küsitlusleht.....	74

Lisa 2. Õigusteadvus uuring 2012 statistika.....	82
--	----

Sissejuhatus

Igat inimest mõjutavad eluteel erinevad väärtused, kogemused, õpetused ning varasemalt omandatud teadmised. Situatsioonides, kus esineb erinevaid käitumisvõimalusi, tuleb teatud subjektiivsetest hinnangutest juhindudes valida sobilik käitumisvariant ning sellest lähtuvalt reageerida. Küsimus sellest, mis isikut ühel või teisel juhul ajendab teatud viisil käituma, on õigusteadlasi ja sotsiolooge köitnud juba aastakümneid¹.

Magistritöö autor on seisukohal, et isiku käitumisotsustusi õiguslikku tähendust omavates olukordades mõjutab enim alateadlik ning isiku enda poolt sageli raskesti määratletav kompleks väärtustest, hinnangutest ja suhtumistest, mida tervikuna võib nimetada isiku individuaalseks õigusteadvuseks.

Õigusteadvust ja selle mõjureid tuleb pidada aktuaalseks õiguslikuks küsimusteringiks, kuivõrd üksikindiviidide ja seeläbi ka ühiskonna õigusteadvuse võimalikult kõrge tase peaks olema iga kaasaegse ning õiguspõhimõtteid hindava riigi oluliseks arenguperspektiiviks. Arenenud õigusteadvusega indiviid suudab ennast adekvaatselt suhestada ümbritsevate sotsiaalsete ja õiguslike suhete, olukordade ning objektidega, lähtudes seejuures ideedest ning väärtustest, mis on kinnistunud tema teadvusesse sotsialiseerumisprotsessi vahendusel. Osates hinnata sotsialiseerumisprotsessi olulisust isiku sotsialiseerimisel ning integreerimisel õiguslikult ning sotsiaalselt reguleeritud ühiskonda, oskaksid lapsevanemad pöörata enam tähelepanu teatud väärtuste lastele edasiandmisesse ning selgitamisse. Ulatusliku empiirilise uuringu tulemused võimaldavad teha järeldusi isikute õigusteadvuse taseme ning selle kujunemise kohta, mis võiks omakorda olla aluseks ettepanekuteks edasiste õiguspoliitikate kujundamisel.

Kui varasemalt on Eestis õigusteadvuse empiirilisel uurimisel käsitletud õigusteadvust enamasti isiku õiguslaste teadmiste kogumi või summana², on autor seisukohal, et õigusteadvust ei mõjuta mitte niivõrd teatmeteostest, massimeediast või mistahes muudest infokanalitest omandatud õiguslased teadmised, vaid pigem subjektiivsed väärtused, mis omandatakse sotsialiseerumisprotsessi vahendusel noorukieas ja eeskätt oma perekonnaliikmetelt. Kuigi igal eluperioodil mõjutavad meid erinevad

¹ Ainuüksi Eestis on õigusteadvuse alaseid uuringuid läbi viidud 1974. aastast. S. Kaugia. Õigusteadvuse olemus ja arengudeterminandid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2011, lk 8.

² Nt 2007. aastast pärineb kolm üle-Eestilist uuringut, mille tähelepanu on keskendunud teadmistele kehtivast õigusest. Vt täpsemalt magistritöö p 4.1.

sotsialiseerimisagendid, on autor seisukohal, et perekonnaringis omandatud hinnangud ning kvaliteedid jäävad püsima terve elutee vältel.

Eeltoodust juhindudes on käesoleva töö eesmärgiks leida perekonna ja noorte õigusteadvuse võimalikke vastasmõjusid uurides perekonna kui olulise sotsialiseerimisagendi osakaalu indiviidi õigusteadvuse kujundamisel.

Töö eesmärkidest ning esitatud probleemidest tulenevalt püstitatakse kaks hüpoteesi:

- 1) perekonna mõiste käsitus on kaasajal muutumas avatuks ning see liigub suunal, et perekonnaliikmete ringi kindel piiritlemine ei ole enam esmatähtis;
- 2) perekond kui sotsialiseerimisagent, vaatamata struktuurimuutustele, on alaealise õigusteadvuse olulisim kujundaja ja mõjutaja.

Autor on seisukohal, et nii õiguslikku kui sotsiaalset tähendust omavate nähtuste uurimisel ei tohiks piirduda üksnes teoreetilise erialase materjali läbitöötamisega, vaid võtma seisukohtade kujundamisel arvesse ka sotsiaalsetes protsessides osalejate vahetuid hinnanguid. Eesmärgi realiseerimiseks viis autor 2012. aasta märtsis- aprillis läbi empiirilise uuringu koolinoorte õigusteadvusest ja seda mõjutavatest teguritest. Valimi suuruseks kujunes 303 kooliõpilast, kelle küsitlemiseks kasutati antud töö autori poolt koostatud küsimustikku. Ankeetküsitlus viidi läbi nii digitaalselt kui personaalselt. Tegemist oli üle-Eestilise uuringuga, milles osalesid 14- 19-aastased kooliõpilased enam kui 15 põhi- ja keskkoolist.

Oma uurimisobjektilt ning respondentide valimilt on õigusteadvuse uuring Eestis ainulaadne, kuivõrd kunagi varem pole õigusteadvust empiiriliselt uuritud spetsiifiliselt perekonnast kui sotsialiseerimisagendist juhindudes. Seades esikohale just sotsialiseerumisprotsessi ja perekonna mõju alaealise õigusteadvuse kujunemisel, on käesolev uurimus unikaalne.

Magistritöö on püstitatud eesmärkide saavutamiseks jagatud sisuliselt neljaks peatükiks. Esimene peatükk on pühendatud perekonna mõiste avamisele ning eeskätt sellele, et hinnata, missugustest isikutest kaasaegses käsitluses perekond koosneb ning missugused tingimused seda mõjutavad. Viimatinimetatu tarvis jälgib autor muuhulgas perekonna mõiste ajaloolist kujunemist ning selle käsitlemist erinevatel aegadel. Eesti Vabariigi kehtivast õigusest ei tulene perekonna mõiste legaaldefiniitsiooni, millest tulenevalt on tekkinud olukord, kus erinevad institutsioonid ning õigusaktid käsitlevad perekonda erinevalt. Eeltoodu tõttu võivad olulisel määral erineda ka perekonnaga seonduvate uuringute tulemused ja vastavad

järeldused. Käesoleva töö seisukohalt on oluline hinnata isikute ringi, kes kaasaegses käsitluses moodustavad perekonna, võttes seejuures arvesse ka empiirilise uuringu tulemusena tuvastatud vahetuid ja subjektiivseid hinnanguid perekonnale.

Teises peatükis käsitletakse õigusteadvust teadvuse segmendina ning määratletakse nii teadvuse kui ka õigusteadvuse olemus. Seoses teadvuse vahetu kogemisega arvatakse end sageli teadvat selle sisu ja olemust. Tegelikult on teadvuse (ja õigusteadvuse) näol tegemist keeruka kompleksiga individuaalsetest subjektiivsetest väärtustest, mille olemust ega kogemist ei suudeta sageli kirjeldada. Autor on seisukohal, et teadvuse mõistelt saab liikuda õigusteadvuseni mööda järgnevat mõisteteahelat: teadvus → eneseteadvus → õigustunnetus → õigusteadvus. Eelnevast juhindudes analüüsib autor õigusteadvust üldise teadvuse kontekstis ning vaatleb esitatud mõisteid erinevate autorite käsitluses. Lisaks teoreetilise materjali läbitöötamisele arvestab autor õigusteadvuse uuringus osalenute arvamustega õigusteadvuse ning selle kujunemist mõjutavate agentide osas.

Magistritöö kolmas peatükk tegeleb alaealise õigusteadvuse spetsiifika tuvastamisega, samuti perekonna rolli määratlemisega selles. Autor on seisukohal, et alaealise oskus erinevates olukordades adekvaatselt ning õiguspäraselt käituda sõltub nende sotsialiseerituse tasemest. Sotsialiseerumise seisukohast on aga oluline arvestada mitmete elementidega, mis on ainuomased alaealise õigusteadvusele. Üksnes seejärel on võimalik hinnata perekonna väärtust lapse peamise sotsialiseerimisagendina.

Neljas peatükk on pühendatud empiirilisele õigusteadvuse uuringule, selle tulemustele ning järeldustele. Nimetatud peatükis selgitab autor muuhulgas uuringu üksikasju ja selle aluseks olevat küsimustikku, respondentide valimit ning nende uuringusse kaasamise põhimõtteid. Neljanda peatüki eesmärk on uuringu tulemustest juhindudes siduda töö varasemad osad terviklikuks analüüsiks ning anda teoreetilisi ja empiirilisi tulemusi analüüsides hinnang perekonna ja noorte õigusteadvuse vastastikmõjudele. Küllaltki spetsiifilistest hüpoteesidest lähtuvalt on autor uuringutulemuste töötlemiseks formuleerinud 5 avaramat põhiküsimust, millele püütakse arvukate toetavate küsimuste abil vastuseid leida.

Magistritöö koostamisel on peamiselt kasutatud eesti-, kuid ka inglisekeelseid erialaseid materjale. Teoreetilises käsitluses on peamiselt lähtutud magistritöö juhendaja S. Kaugia, L. Auväart ning E. Raska õigusteadvuse sotsioloogilistest käsitlustest.

Töös püstitatud eesmärkideni jõudmiseks on autor kasutanud kombineeritud meetodit analüüsiva-võrdleva ning empiirilise uurimise näol. Õigusteadvuse empiiriline tundmaõppimine perekonna kui sotsialiseerimisagendi vaatepunktist eeldab teoreetilist arusaamist nii perekonnast kui ka õigusteadvusest, samuti viimase struktuurielementidest. Nõnda on käesoleva töö teoreetiline ja empiiriline osa teineteist toetavad ning täiendavad meetodid. Lõppastmes sõltuvad empiirilise uuringu tulemused nimelt teoreetilises käsitluses esitatud seisukohtadest ning teoreetilise osa praktiline paikapidavus uuringu tulemustest. Tulenevalt teema piiritletusest ja spetsiifikast ei ole paraku töös käsitletud teemade kohta olulisel määral Riigikohtu praktikast, mistõttu ongi ulatuslik puudujääk praktikas ning kehtivas õiguses kompenseeritud osaliselt empiirilise uurimismeetodiga.

Vaatluse alt on teadlikult välja jäetud erinevate perekonnamudelite teoreetiline käsitlus, kuivõrd nimetatud informatsioon ei aitaks kaasa töös püstitatud eesmärkide täitmisele ning hüpoteeside kinnitamisele. Samuti ei ole töö piiratud mahu tõttu lähemalt analüüsitud õigusteadvuse teisi struktuurielemente ega ka detailsemalt ülejäänud sotsialiseerimisagente, millele töö teises ja kolmandas peatükis viidatakse.

Magistritöö lisadena on esitatud empiirilise uuringu aluseks olev küsimustik ning samuti ülevaatlilik statistiline informatsioon respondentide poolt eelistatud vastuste kohta.

1. Perekonna mõiste ja olemus

1.1. Perekonna mõiste ajalooline taust ja arengulugu

Tuvastamaks perekonna kui sotsiaalse institutsiooni ning sotsialiseerimisagendi mõju alaealise õigusteadvuse kujunemisele, tuleb esmalt avada perekonna kui sotsiaalfenomeni sisu ning tuvastada elemendid, mille olemasolu on eelduseks perekonna kui grupi määratlemisel.

Enamuses perekonnaga seonduvates uurimustes on asutud ühel või teisel viisil seisukohale, et perekond on elementaarseim ja vanim kõikidest sotsiaalsetest institutsioonidest. Kuigi perekonna kui pelgalt inimühenduse juured põhinevad inimolevuste bioloogilistel tunnustel (pidades eeskätt silmas reproduktiooni, järglaste saamist), muudab suur hulk ühiskonnas täidetavaid ülesandeid perekonna eeskätt oluliseks sotsiaalseks nähtuseks. Selle unikaalsus avaldub selgelt juba ainuüksi asjaolus, et perekond on säilitanud oma sotsiaalse olulisuse vaatamata ajaloo vältel aset leidnud sügavatele muudatustele ning makroskoopilistele ühiskondlike süsteemide tõusudele ja langustele.³

Sarnaselt teiste sotsiaalsete gruppidega on perekond ning selle funktsioonid pidevas muutumises ning arengus, kuid sellele vaatamata säilitanud teatavaid iseloomulikke tunnuseid kogu nimetatud aja vältel. Eeltoodu tõttu seondub perekonnast arusaamine selle mõiste sotsiaalses, poliitilises ja majanduslikus tähenduses ühtlasi perekonna ajaloost arusaamisega.⁴ Seega, mõistmaks paremini perekonna kaasaegseid käsitlusi ning kontseptsioone, on oluline esmalt tuvastada mõiste ajalooline taust ning arengulugu.

Kõik olemasolevad ja olnud ühiskonnad on omanud perekonnalaadseid sotsiaalseid mikrostruktuure. Ema-isa pakuvad oma lapsele turvalist keskkonda arenemiseks koos vaimse ja füüsilise toetusega kuni laps saab iseseisvaks või antakse üle mõnele teisele sotsiaalsele grupile hoolitsemiseks. Nii kaugele kui ajaloolised allikad näitavad, samuti juhindudes sotsiaal- ja kultuuriantropoloogide uurimustest hiljutistest ühiskondadest, on teatud tüüpi perekond alati noorte järeltulijate eest hoolt kandnud.⁵

³ A. Vikat. Family Formation in Estonia. Helsinki: Ühiselu 1994, lk 7.

⁴ S.M. Cooper. Historical Analysis of the Family. – M.B. Sussman (ed), S.K. Steinmetz (ed), G.W. Peterson (ed). Handbook of Marriage and the Family. Second Edition. New York: Plenum Press 1999, p. 13.

⁵ P.N. Stearns. The Oxford Encyclopedia of the Modern World. Volume III. New York: Oxford University Press 2008, p. 246.

Kuigi kaasajal pööratakse perekonnale kui sotsiaalsele institutsioonile, selle funktsioonidele ühiskonnas, liikmetele ning erinevatele perekonnaga seonduvatele teooriatele palju teaduslikku ning analüütilist tähelepanu, ei ole see alati nii olnud.

Üksnes 1860ndatel aastatel hakkasid õpetlased omistama tähendust ideele, et perekonnal kui institutsioonil on ajalugu, mida on erinevatel alustel võimalik uurida ning mille struktuur võib olla muutunud eri aegadel ja kohtades.⁶ Sellele vaatamata jäi ligi järgneva sajaks aastaks perekonna teaduslik käsitlemine tagaplaanile ega pälvinud olulist käsitlemist. Nimetatud perioodil vaadeldi perekonda pigem tähtsusetu ning omamoodi paratamatu kooslusena, mille struktuur ega elemendid ei olnud piisavalt huvipakkuvad, et äratada teadlastes vajalikku tähelepanu.

Teisele maailmasõjale järgnenud perioodil pidas enamik ajaloolasi perekonna ajaloolist analüüsi endiselt poliitika või majandusteaduse kõrval perifeerseks distsipliiniks.⁷ Eeltoodust tulenevalt möödus veel pea kaks aastakümnet enne perekonna kui sotsiaalfenomeni käsitlemise esiletõusmist.

1960ndatel aastatel algas esmakordselt ajaloolaste poolt perekonna kui sotsiaalse struktuuri süstemaatiline, allikapõhine ning võrdlev sisuline uurimus. Viimane näitas kiiresti, et varasemad perekonnamudelid, hinnangud ning oletused perekonna osas olid eksitavad ning et perekonna ajalugu oli oluliselt keerukam ning vajab oluliselt enam uurimist, kui oli seniajani eeldatud.⁸ Perekonnale hakati lähenema kvalitatiivselt ning selles hakati üha enam nägema sotsiaalselt olulist institutsiooni.

Perekonna kui juriidilise terminiga hakkasid Lääne riigid arvestama alles 19. sajandi teisel poolel, ülejäänud osa maailmast valdavalt alles 20. sajandil. Üksnes viimastel aastakümnetel saab rääkida riikide perekesksetest poliitikatest.⁹ Viimatinimetatu ei ole ka juhuslik, kuivõrd alles 19. sajandist on perekonna kui inimgrupi tähendus muutunud selliseks, mis annab alust selle õiguslikuks analüüsiks. Nõnda on ühe enam võimalik kõneleda õigustest ja kohustustest, mis seostuvad spetsiifiliselt perekonna, mitte selle individuaalsete liikmetega. 20. sajandi laialdane seadusandluse kasv terves maailmas sundis sotsiolooge ja

⁶ D.O. Helly. Introduction. – P. Rosof (ed). Family History. New York: The Haworth Press 1985, p. 1.

⁷ Sussman, Steinmetz, Peterson. *Op cit* p. 14.

⁸ Stearns. *Op cit* p. 246.

⁹ *Ibid*, 249.

õigusteadlasi rohkem pöörama tähelepanu perekonnale, kui ühiskonna ning selle orgaanilise toimimise olulisele komponendile.

Olles tuvastanud, et ajalooliselt on perekonna kui olulise ühiskondliku struktuuri vastu näidatud üles kasvavat huvi, on ühtlasi oluline jälgida perekonna kui indiviide ühendava grupi kujunemislugu ning selle olulisust erinevatel ajalooperioodidel. Viimane aitab paremini selgitada mõiste tänast positsiooni ning alusväärtusi, millel arengud on põhinenud.

Sarnaselt Vana-Kreekaga tähistati ka Vana-Roomas perekonnaga kõike, mis kuulus majapidamise juurde (sh isikud, asjad, orjadest teenindajaskond jt) kuni isikuõigusliku ühisuse kirjeldamiseni antiikajal.¹⁰ Seega vormisid antiiksetes kultuurides perekonna tähendust eeskätt isikute füüsilised vajadused ning asjaolu, et grupil oli hõlpsam erinevate argiste ülesannetega toime tulla. Isikute vahel esines kindel tööjaotus, mille kohaselt täitis igaüks grupis erinevat funktsiooni, panustades seeläbi grupi kui terviku ühisesse heaolusse. Üksikindiviidil ei olnud ühiskonnas olulist sotsiaalset kaalu, mistõttu oli majanduslikult põhjendatud jagada oma elamispinda, söögilauda ja tööülesandeid teiste grupi liikmetega.

Kuni 19. sajandini käsitletakse isiku kodu ja lähikondseid põllumajanduses, käsitööstuses ja kaubanduses ühe majandusüksusena. Lisaks tuumperekonnale elasid selles tihti koos vanavanemad, vallalised õed-vennad, onud-tädid ja muud perekonnast vähemal või rohkemal määral sõltuvad isikud.¹¹ Seega võib väita, et vanas kodumajapidamiskorralduses domineeris nn laiendatud perekond, kuhu võis lisaks omavahel suguluses olevatele isikutele kuuluda sisuliselt mistahes perekonnaga seotud indiviide.

Industrialiseerimine viis järjest suureneva mobiilsuseni: kodu ja lähikondlaste asemele asus paljude inimeste jaoks üürikorter, tööjaotuslik majandus asendas varasema universaaltootmise, töötamine leidis enam aset väljaspool kodu. Suurperekonda ei olnud võimalik ühisele elamispinnale ära paigutada ja sellel ei olnud enam ka mingit majanduslikku funktsiooni. Järele jäi tuum- ehk väikeperekond, mis koosnes vanematest ja nende lastest (nn kahegeneratsiooniline ehk abikaasade perekond).¹² Eeltoodust tulenevalt saab industrialiseerimise kontekstis rääkida esmakordselt perekonna mõiste piiritlemisest ja ahenemisest, kuivõrd muudkui rohkem nähakse perekonnaliikmetena üksnes vanemaid ja nende lapsi.

¹⁰ H.C.A. Lüderitz. Perekonnaõigus. Õpik. Tallinn: Kirjastus Juura 2005, lk 19.

¹¹ *Ibid*, 20.

¹² *Ibid*, 20.

Kõrged sündivuse ja suremuse minevikutendentsid asendusid vastavate madalamate näitajatega, ühiskonnad tegid läbi olulise demograafilise ülemineku. Tulenevalt migratsiooni (nii immigratsiooni kui emigratsiooni) kiirest kasvust hakkasid peretrendid liikuma pigem suurema lihtsuse poole.¹³

Oluline on aga ka fakt, et ajalooliselt ei vormi perekonna välist pilti mitte üksnes majanduslikud tingimused ning ühiskondade demograafilised muutused. Nõnda omistab näiteks kristlus abielu alusel tekkinud väikeperekonnale erilise pühaduse, jättes suurperekonna seevastu toetuseta.¹⁴ Religioonist saabki majanduslike ning demograafiliste mõjurite kõrval olulisemaid perekonnapildi kujundajaid, suunates Lääne kultuurides perekondlikku arengut pigem kitsendava käsitluse poole.

20. sajandi keskpaigaks on tekkinud perekonna mõiste nn klassikaline definitsioon: perekonna moodustavad kaks erisoolist täiskasvanut, kelle vahel on ühiskonna poolt aktsepteeritud seksuaalsed suhted, kes kasvatavad ühiseid või adopteeritud lapsi ning omavad ühist eluaset ja majapidamist.¹⁵ Nimetatud definitsioonist paistab välja mitmeid olulisi elemente perekonna mõiste transformeerumisel moodsasse ning dünaamilisse vormi. 20. sajandi keskel peetakse perekonna oluliseks tunnuseks ühist eluaset või majapidamist, laste kasvatamist ja partnerite vahelisi seksuaalsuhteid. Seejuures on eelnimetatud käsitlus niivõrd kitsas, et selle südamikuks on kaks täiskasvanud isikut, keda lapsed ja muud väärtused perekonnale üksnes lähendavad. Sõltumata viisist ning vahekorra, kuidas klassikalises käsitluses nähakse vanemaid ja nende lapsi (st kas käsitlus seab esikohale vanemad või vanemad koos lastega), on oluline, et nimetatud perioodil formuleerunud definitsiooni ei mahtunud mistahes teisi inimestevahelisi suhteid.

Ka S.L. Zimmerman on juhtinud tähelepanu, et traditsiooniliselt on perekondi bioloogilistel ja struktuurilistel alustel defineeritud kui kaht või enam inimest, keda ühendab veri, abielu või

¹³ Stearns. *Op cit* p. 247.

¹⁴ Lüderitz. *Op cit* lk 20.

¹⁵ L. Hansson. Sissejuhatus perekonnasotsioloogiasse. Õppematerjalid. TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaal-uuringute Instituut 2009, lk 4. Arvutivõrgus. Kättesaadav: https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:VYNaa_HvQwgJ:www.tlu.ee/files/arts/4585/famsol1d4d94aa2aac3287c0b8b01f148fe1c.ppt+&hl=et&gl=ee&pid=bl&srcid=ADGEEShOnH_GznhRQpbKqOTuZ3qnMyzLlfJ4IVWU-FzJlkSk-R7uAwRE8e5hOEnEmYD8UeCIZHpmnCd_zfLpNdeyC7az-zejHh9cQaMG7Ifxpbq2kYZA5JVudv5YFwM3DYXuo6eVmQK&sig=AHIEtbTfcaa85sP1dwPgRuwlJXP5x7bXkQ&pli=1, 6. mail 2012.a.

adopteerimine.¹⁶ Seega on Zimmermani käsitlus mõnevõrra liberaalsem, kaasates perekonnaliikmete ringi südamikku lisaks kahele lapsevanemale ka lapsi.

Saksamaa konstitutsioonikohus formuleeris 1964. aastal üldiselt tunnustatud seisukoha, et perekonna all tuleb igal juhul mõista vanematest ja lastest koosnevat ühendust, mille juurde kuuluvad nii lapsed, kui kasulapsed, võõraslapsed ja lapsendatud lapsed, kuid samuti ka mitteabielulised lapsed.¹⁷ Seejuures nähtub viimasest, et vanemate ja laste omavaheliste suhete ringi on märgatavalt laiendatud: eelduseks ei ole enam ühiste või adopteeritud laste olemasolu, vaid perekonna käsitluse alla mahuvad ka kasulapsed, võõraslapsed, kuid olulise muutusena ka abieluvälised lapsed.

S. Michalowski ja L. Woods on leidnud, et perekond viitab vanemate ja laste suhtele. See hõlmab vanemate ja nende seaduslike, ebaseaduslike, lapsendatud laste ja kasulaste suhet. Nõnda kuulub ka üksikvanema ja tema laste ühendus perekonna mõiste alla.¹⁸ Nimetatud autorid ongi sisuliselt aluseks võtnud perekonna klassikalise määratluse, kuid täiendanud seda võimalusega, et perekonna tuumikuks ei pea olema tingimata mees ja naine mõlemad (koos oma lapse või lastega), vaid piisab ka üksnes ühe vanema olemasolust.

20. sajandi teist poolt iseloomustab aga perekonna mõiste kiire ja sisuline transformatsioon. Perekonna all mõistetakse üha enam emotsionaalset sidet kahe või enama inimese vahel, kes elavad koos, hoolitsevad üksteise eest ja kannavad hoolt nendest sõltuvate perekonnaliikmete eest.¹⁹ Seega tõusetub perekonna määratlemise keskmesse n-ö mõõtmatu side perekonnaliikmete vahel – kuigi ühine kooselu ei ole perekonna määratlemisel vajunud tagaplaanile, on oluliste uute mõistetena lisandunud vastastikune hoolitsus ja hoolekanne. Viimane viitabki üheselt olulise sotsiaalse elemendi lisandumisele: perekonna määratlemisel hakkab üha suuremat kaalu omama perekonnaliikmete omavaheline suhestamine (sh omavaheline läbisaamine) ning küsimus sellest, kas ja missugusel määral isikud ise end perekonnana määratlevad.

¹⁶ S.L. Zimmerman. *Understanding Family Policy*. Second Edition. Theories & Applications. California: Sage Publications 1995, p. 14.

¹⁷ A. Olm. *Mitteabieluline kooselu ja selle õiguslik regulatsioon*. Tallinn: Justiitsministeerium 2009, lk 28. Arvutivõrgus. Kättesaadav: http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=44568/Partnerlussuhted_anal%FC%FCs_09.07.2009.pdf, 6. mail 2012.a.

¹⁸ *Ibid*, 27.

¹⁹ Hansson. *Op cit* lk 5.

Sarnaseid väärtusi on arvesse võetud ka J. Aldousi ja W. Dumoni perekonna laiemas määratluses, mis hõlmab lisaks Michalowski ja Woodsi nimetatud väärtustele ka bioloogia, õiguse, tavad, valiku(vabaduse) ning majandusliku vastastikuse mõju kui perekonna staatuste, rollide ja suhete determinandid.²⁰

Perekonna-valdkonna käsitus on ka Buetleri ja Burri fenomenoloogilise definitsiooni südamikuks: nende jaoks on perekond kompleksne kogumik mõjutustest, arengutest, kogemustest, reeglitest, eetikast, mustritest, suhetest, püüdlustest, väärtustest ning pärimusest, hõlmates sealjuures ka üksikuid üksi elavaid inimesi erinevate elustiilidega.²¹

Paljud teised autorid panevadki mõistet edasi arendades vähem rõhku generatsioonidele ning veresidemetele. Burant on leidnud, et perekond koosneb kahest või enamast isikust, keda ühendavad ühised ettekujutused ning ootused emotsionaalsest ning materiaalsest toetamisest, nende perekonna-laadne käitumine hõlmab vastutust, intiimsust ning kestvat hoolitsust, sõltumata nende elukorraldusest.²²

Sarnaselt Burantiga on mitmed autorid asunud seisukohale, et perekond koosneb liikmetest, kes sõltumata veresugulusest jagavad sarnast ettekujutust nende suhtest ja läbisaamisest teineteise suhtes ja käituvad sellele vastavalt.²³

Shilman, Cox ja Nunnally arendavad käsitlust veelgi edasi ning leiavad, et perekond eeldab pühendunud suhteid, millest selle liikmetele tuleneb tunne perekondlikust identiteedist.²⁴

Eeltoodud seisukohtadest ja hinnangutest nähtub perekonna kui sotsiaalse grupi käsitluse dünaamika ja pidev teisenemine. Tänapäeval ei ole perekonnast võimalik kõnelda kui staatilisest fenomenist. Kuivõrd perekond kui sotsiaalne institutsioon on iga ühiskonna oluline alustala, liigub see kaasa koos ühiskondlike arengute ja muutustega. Antiikne avar ja tähendusliku sisuta mõiste kitsenes märgatavalt industrialiseerimise tingimustes, et seejärel hakata taas laienema ning avarduma ideoloogilise vabanemise ajastul. Sõltumata perekonna kui grupi täpsest määratlusest teatud ajahetkel, võib kindlalt väita, et aja möödudes on perekonnale hakatud üha enam tähelepanu pöörama. Sarnaselt teiste dünaamiliste mõistetega on ka perekonda iseloomustanud pidev huvi kasv selle olemuse vastu. Ning üksnes erinevate

²⁰ Zimmerman. *Op cit* p. 14-15.

²¹ Zimmerman. *Op cit* p. 15.

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*

elualade spetsialistide käsitleluse lisandumisel saame kõneleda perekonnast kui kaasaegsest ja mitmetahulisest fenomenist. Mõiste dünaamika tähendab seega käsitleluse pidevat arenemist, ühelt poolt mõistet märgatavalt laiendades, teisalt aga olemasolevaid väärtusi täpsustades.

Nõnda käsitleb kaasaegne teoreetiline erialane materjal perekonda kui suuresti piiritlemata mõistet, seades geneetilistest sidemetest ning abielu sõlmimise vajadusest olulisemale positsioonile inimlikud ning emotsionaalsed väärtused. Kaasajal seostub perekond seega enam perekondliku identiteedi ning seda sisustavate väärtustega. Selleks, et olla ühiselt perekond, peab inimgrupp end ise sellena määratlema ning selle liikmeid peab siduma ühine ettekujutus ja ootus perekondlikust ühisolemisest. Nõnda väärivad pragmaatiliste kaalutluste kõrval üha enam esiletoomist emotsionaalsed ning intiimsed väärtused, mida perekonnaliikmed teineteise suhtes peaksid jagama – perekond eeldab vastastikust pühendumist ning austust, teineteisega arvestamist ja lähedust.

Vaatamata asjaolule, et perekonna mõiste on oma sisult märgatavalt avardunud ning selle piirid on olulisel määral hõgustunud, on tegemist endiselt pigem väikese grupi, mitte rohkearvulise seltskonnaga. Nõnda ei seondu mõiste avardumine mitte liikmete arvulise laienemise, vaid isikute omavaheliste suhteskeemide laiema määratlemisega.

Kuigi perekonnast on kõneldud ühelt poolt rangelt kui abielus mehest ning naisest ning teisalt kui sotsiaalsest inimühendusest, mille liikmeid ei pea ühendama muu, kui seesmine hinnang perekonda kuuluvuse kohta, ei ole käesoleva ajani rahvusvaheliselt paikapidavat ning kõikehõlmavat perekonna definitsiooni. Oluline on aga see, et perekond pole üksnes selle liikmeid ühendav üldinimlik väärtus, vaid samuti kiiresti arenev ning kompleksne sotsiaalne ja juriidiline konstruktsioon.

Kuivõrd perekonna varasemad ajaloolised käsitlelused omavad olulist mõju samade väärtuste tänapäevasele arengule, on käesolevas peatükis esitatud informatsiooni põhjal oluline vaadelda, kas ja missugusel määral on eelnimetatud teooriaid perekonnast inkorporeeritud kehtivasse õigusesse.

1.2. Perekonna mõiste kehtivas õiguses

Kuigi eelnevalt on tuvastatud perekonna kui sotsiaalse tähendusega institutsiooni tähtsus iga ühiskonna arenguloos, ei ole võimalik mööda vaadata sama mõiste juriidilistest väärtustest. Kuivõrd perekonna moodustumise järel kuuluvad selle individuaalsetele liikmetele teatavad täiendavad õigused ja kohustused, on oluline hinnata perekonna tähendust ning koosseisumääratlust kehtivas õiguses. Viimase eesmärgiks pole enam mitte teoreetiline ja suuresti sotsiaalne arutlemine perekonna kui institutsionaalse mõiste üle, vaid selle keeruka konstruktsiooni komponentide ja liikmete täpne määratlus.

Kuigi kaasaegses kontekstis on oluliselt laienenud isikute ja inimsuhete ring, mille olemasolul võiks sotsiaalset gruppi perekonnana määratleda, ei ole endiselt mõiste südamikust kadunud mitmed ajaloolised väärtused, mis perekonna üle otsustamisel on igal varasemalgi perioodil domineerinud olnud.

Tulenedes kõikide riikide ja rahvaste eriilmelisest aja- ja kultuuriloost, on raske leida perekonna definitsiooni või määratlust, mis hõlmaks nimetatud institutsiooni kõikides ühiskondades. Eeltoodust juhindudes ei tohiks eesmärgiks olla mitte rahvusvahelise perekonna kompromiss-mõiste tuvastamine, vaid pigem mõiste detailne analüüsimine selle kohaliku kultuuri kontekstis. Seega on oluline mees pidada, et perekonna määratlemine sõltub alati nimetatud ühiskonna religioosest, kultuurilisest, ajaloolisest, majanduslikust ning poliitilisest taustsüsteemist.

Ka Eesti väikese territooriumi piires ei ole suudetud tänaseni kokku leppida perekonna ühtses ning terviklikus legaaldefinitsioonis. Samuti ei tulene Riigikohtu praktikast ammendavat loetelu väärtustest, omadustest ega inimsuhete liikidest, mille esinemise puhul võiks kõnelda inimgrupist kui perekonnast. Kuivõrd perekonna definitsiooni ei ole ükski kehtiva õiguse akt Eestis ammendanud, on järgnevalt vaadeldud mitut õigusakti, millest nähtuvad perekonna kui mõiste defineerimiseks vajalikke komponente.

Kuigi perekonnaseadus²⁵ (edaspidi: PKS) käsitleb mitmekülgsest perekonda kui gruppi, ei tulene sellest üheselt perekonna täpset määratlust ega selgelt piiritlevaid kriteeriume. Hetkel kehtivaid PKS-i norme ja nende omavahelist koosmõju analüüsides võime aga välja tuua

²⁵ Perekonnaseadus. 18. november 2009.a.

järgnevad õiguslikult reguleeritud perekondlikud suhted (st suhted, mille puhul on PKS-i tähenduses igal juhul tegemist perekonnaga):

- 1) suhted abikaasade vahel;
- 2) suhted laste ja vanemate vahel;
- 3) suhted kasulaste ja kasuvanemate vahel;
- 4) suhted lapsendatavate ja lapsendajate vahel;
- 5) suhted lapselaste ja vanavanemate vahel;
- 6) suhted õdede ja vendade vahel;
- 7) suhted eestkostetavate ja eestkostjate vahel.

Seega võib PKS-i tähenduses vaadelda perekondlikke suhteid täpsustatult järgnevalt:

- 1) PKS § 1 lg 1 kohaselt kuuluvad perekonna mõiste alla abielus mees ja naine. Seejuures on oluline, et õigusliku tähenduse saavutamiseks peab abielu olema sõlmitud PKS-i sätestatud vormis. PKS § 7 lg 1 kohaselt sõlmitakse abielu perekonnaseisuametniku juuresolekul ning PKS § 7 lg 5 selgitab täiendavalt, et perekonnaseisuametnik kannab abielu sõlmimise rahvastikuregistrisse perekonnaseisutoimingute seaduses sätestatud korras. Seega PKS-i kontekstis ei ole õigusliku tähendusega vabaabielulised suhted mehe ja naise vahel. Samuti ei näe PKS ette konstruktsioone samasooliste isikute kooseluks või abiellumiseks seaduses sätestatud vormis.
- 2) Perekonnaelu mõiste alla kuuluvad *Ipso jure* laste ja vanemate suhted. PKS § 83 ja § 84 lg 1 ls 1 kohaselt on lapse ema naine, kes on lapse sünnitanud ning isa mees, kes on lapse eostanud. Seejuures toob PKS § 84 lg 1 välja loetelu tingimustest, mil loetakse, et mees on lapse eostanud. Laste ja vanemate suhete kontekstis on oluline märkida, et Eesti kehtiva õiguse kohaselt käsitletakse lastena kuni 18-aastaseid inimesi²⁶.
- 3) Perekondlikena käsitletakse PKS-i tähenduses ka suhteid kasulaste ja kasuvaemate vahel. Nõnda on PKS § 146 lg 1 kohaselt kasuvanem isik, kes last tegelikult hooldab ja kasvatab. Lisaks täpsustab PKS § 122 lg 3, et kasuperekond on perekond, kus last tegelikult kasvatatakse ja kuhu ei kuulu lapse vanem ega vanemaga abielus olev isik.
- 4) Perekondlike suhetega on PKS-is hõlmatud ka lapsendatava ja lapsendajate omavaheline suhe. PKS § 147 lg 1 selgitab, et lapsendada on lubatud, kui see on lapse huvides vajalik ning on alust arvata, et lapsendaja ja lapse vahel tekib vanema ja lapse suhe. Seega seab PKS eelduseks, et lapsendamise tulemusena tekib lapsendatava ja lapsendaja(te) vahel side, mis sarnaneb oma olemuselt ning emotsionaalselt

²⁶ Eesti Vabariigi lastekaitse seaduse (08. juuni 1992.a.) § 2.

kvaliteedilt lapse ning lapsevanema suhetega. Seepärast sätestabki PKS § 161 lg 1, et juhul kui abikaasad lapsendavad lapse ühiselt või kui üks abikaasa lapsendab teise abikaasa lapse, omandab laps abikaasade ühise lapse õigusliku staatuse. Viimast täpsustab PKS § 161 lg 2, mille kohaselt omandab muudel juhtudel laps lapsendaja lapse õigusliku staatuse.

- 5) Lapselaste ja vanavanemate suhete kuuluvus perekondlike suhete määratluse alla tuleneb eeskätt PKS § 80 lg 1 tõlgendamisest, mis selgitab suguluse mõistet. Viimatinimetatud lõike 2. ja 3. lause kohaselt on otsejoones sugulased ülenejad ja alanejad. Ülenejad sugulased on vanemad ja nende eellased, alanejad sugulased on lapsed ja nende järglased. Vanavanemate kui perekonnaliikmete olulisus tuleb PKS-i kontekstis täiendavalt ilmsiks PKS § 164 lg-s 7, kus vanavanemate olulisus on sisuliselt samastatud õdede-vendade suhte kaaluga.
- 6) Perekondlikud on ka suhted õdede ning vendade vahel. PKS § 80 lg 3 kohaselt lapsed, kellel on ühine isa ja ema, on vennad või õed. Sama lõike 2. lause selgitab täiendavalt, et lapsed, kellel on ühine isa, kuid eri emad, või ühine ema, kuid eri isad, on poolvennad või poolõed. Eeltoodust juhindudes ei tee PKS perekonna määratlemisel sisuliselt vahet õdedel-vendadel ning poolõdedel-poolvendadel.
- 7) Kui varasemalt nimetatud perekondlikke suhteid iseloomustab kas sugulus või suguluslaadne lähedus, siis perekondlike suhete viimase liigi moodustab eelnevatest kõige ametlikum, eestkoste institutsioon, mis kätkeb suhteid eestkostetava ja eestkostjate vahel. PKS § 172 kohaselt kuulub eestkostjale nii lapse isiku- kui ka varahooldusõigus. PKS § 179 lg 1 kohaselt on eestkostja eestkostetava seaduslik esindaja. Tal on õigus ja kohustus hoolitseda eestkostetava isiku ja vara eest oma ülesannete piirides.

Kehtiva PKS-i perekondlike suhete kataloogi analüüsid on ühtlasi oluline võrrelda kehtivat käsitlust PKS-i eelmise redaktsiooniga²⁷. Nimelt hõlmas varasema PKS-i perekondlike suhete käsitlus ka suhteid võõraslaste ja -vanemate vahel. Kuni 30.06.2010.a. kehtinud PKS § 68 lg 2 kohaselt käsitleti võõrasvanemana lapse vanemaga abielus olnud isikut, kes polnud lapse vanem. Kehtiv PKS on perekondlike suhete ringi seega pigem kitsendanud, olles võimaliku perekondliku suhtena välistanud võõraslaste ja -vanemate omavahelised suhted.

Perekondlike suhete ringi määratlemisel on palju kõneldud ka vabaabielust kui ühest võimalikust perekondlikust suhteliigist. Nõnda on ka Riigikohus oma 2000. aasta otsuses nr

²⁷ Perekonnaseadus. 12. oktoober 1994.a.

3-3-1-16-00 viidanud Põhiseaduse²⁸ (edaspidi: PS) § 27 lg-le 1, mis sätestab, et perekond on rahva püsimise ja kasvamise ning ühiskonna alusena riigi kaitse all. Sama paragrahvi lõike 3 kohaselt on vanematel õigus ja kohustus kasvatada oma lapsi ja hoolitseda nende eest. Eelviidatud otsuses asus Riigikohtu halduskolleegium seisukohale, et PS § 27 lg 1 kaitseb riigi alusetu sekkumise eest ka mehe ja naise sellist perekondlikku kooselu, mis pole seaduses sätestatud tingimustel ja korras vormistatud. Samuti viitas halduskolleegium, et nimetatud paragrahvi lõike 3 kaitsealas on vanemate õigus kasvatada oma lapsi. Halduskolleegiumi hinnangul peavad olema selleks, et piirata õigust elada perekonnaelu ja õigust kasvatada oma lapsi, väga kaalukad põhjused.

Vabaabieli kuuluvust perekondlike suhete ringi on toetanud Riigikohus ka mitmetes teistes otsustes, kuid seda eeskätt ühise tegutsemise lepingu alusel ja tähenduses.²⁹ Vaatamata asjaolule, et Riigikohus on vabaabieli käsitlenud mitmetes oma lahendites kui perekondlikku suhtevormi, ei laiene sellele PKS-i järgselt samad põhimõtted ning sellest ei tulene samu õigusi ega kohustusi, mis seaduslikult registreeritud abielust. Riigikohtu praktika ja kehtiva PKS-i perekonna käsitluse vahel esineb seega omamoodi vastuolu, kus üks instituut peab ja teine ei pea vabaabieli perekondliku suhte liigiks.

R. Maruste on seejuures avaldanud arvamust, et ei ole määrav, kas perekonnaelu elatakse seaduslikult vormistatud või vormistamata abielu vormis. Maruste hinnangul ei oma otsustavat tähendust mitte suhete õiguslik ega perekonnaelu traditsiooniline vorm, vaid eeskätt tegelik kooselu ja seotus üksteisega (sisuline pereelu). Perekonnaelu olemasolu tuleb alati hinnata igal üksikjuhul, võttes seejuures arvesse kõiki konkreetset suhet puudutavaid asjaolusid.³⁰

Sarnaselt on selgitanud Zimmerman, et kohtud on üha enam asunud rakendama funktsionaalset lähenemist perekonna mõiste sisustamisel. Seega, kui isikud täidavad omavahelistes suhetes perekondlikke funktsioone ja käsitlevad iseend perena, vaatlevad ka kohtud neid perekonnana ühes kõikide vastavate õiguste ja kohustustega. Seesugune uudne kontseptsioon mitte üksnes ei tunnusta muutuvaid käsitlusi perekondlikust elust, vaid ühtlasi toetab nimetatud mõiste laiemat kohaldamisvõimalust.³¹

²⁸ Eesti Vabariigi põhiseadus. 28. juuni 1992.a.

²⁹ Vt Riigikohtu 2005.a. otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-142-05; 1998.a otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-129-98, 1998.a. otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-5-98 ning 1996.a. otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-113-96.

³⁰ R. Maruste. Konstitutsionalism ning põhiõiguste ja –vabaduste kaitse. Tallinn: Kirjastus Juura 2004, lk 422-423.

³¹ Zimmerman. *Op cit* p. 16.

Nii PS-is kui ka PKS-i sätete kontekstis käsitletakse perekonna ja abielu mõistet pigem kitsendavalt ja klassikaliselt. Lisaks seaduses esitatud perekonnaelu määratlustele kuuluvad ka kohtute tõlgenduses abielu ja perekonna mõiste alla üksnes erisoolised paarid, mis tähendab, et samasoolistele ei laiene perekonna kaitse ega ka õigus abielu seaduslikult sõlmida. Seejuures on hetero- ja homoseksuaalsete paaride ebavõrdne kohtlemine loetud põhjendatuks: traditsioonilise abielu all mõistetakse kooslust, millest saab sündida järglasi ning perekonna kaitse on loodud eeskätt just sellise erilise ühiskonna raku kaitseks, mis tagab rahva püsimise.³²

Euroopa Ühenduse õiguse tasandil saab perekondlike suhete elemente ning perekondlikke suhtepeare jälgida eeskätt kahes õigusaktis: perekondade taasühinemise direktiivis³³ ja Euroopa Liidu kodanike ja nende perekonnaliikmete direktiivis³⁴. Direktiivid on Eesti siseriiklikusse õigusesse üle võetud ja reguleeritud vastavalt välismaalaste seadusega³⁵ (edaspidi: VMS) ning Euroopa Liidu kodaniku seadusega³⁶ (edaspidi: ELKS).

Võrreldes PKS-ist tulenevate perekondlike suhete ringiga on VMS-i käsitlus veelgi kitsam, kuivõrd perekondlike suhete subjektidena on nimetatud üksnes järgnevad isikud:

- 1) alaealised lapsed;
- 2) täisealised lapsed;
- 3) abikaasad;
- 4) vanemad;
- 5) vanavanemad;
- 6) eestkostetavad.³⁷

Erinevalt varasemalt nimetatud PKS-i perekondlike suhete ringist ei käsitlenud VMS ei perekonnana ega lähisugulastena ka kasulapsi-kasuvanemaid ega lapsendatud-lapsendajaid, samuti on nimetatud suhete ringist jäänud välja õdede-vendade vahelised suhted³⁸. Samuti on oluline, et abikaasadena käsitletakse üksnes seaduslikult registreeritud abikaasasid, kuid

³² Olm. *Op cit* lk 4.

³³ Nõukogu Direktiiv 2003/86/EÜ. 22. september 2003.a.

³⁴ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 2004/38/EÜ. 29. aprill 2004.a.

³⁵ Välismaalaste seadus. 09. detsember 2009.a.

³⁶ Euroopa Liidu kodaniku seadus. 17. mai 2006.a.

³⁷ VMS § 9 lg 2 p-d 1-6, VMS § 150 lg 1 p-d 1-4.

³⁸ Viimase perekondliku suhtepeari väljajätmine VMS-ist on põhjendatav eeskätt asjaoluga, et PKS § 147 lg 1 kohaselt tekib lapsendaja ja lapse vahel vanema ja lapse suhe. Eelnimetatu tõttu käsitleb VMS lapsendatud-lapsendaja suhet kui lapse-lapsevanema suhet ega märgi seda eraldi ära.

oluliseks peetakse mitte üksnes abielu registreerimise fakti (mis on samuti eelduseks), vaid ka tegelikku perekonnaelu. Nõnda viitab VMS § 149 lg 2 abielu lõppemise terminile (mis eeldab abielu seadusliku registreeringu olemasolu) ning VMS § 138 lg 1 kirjeldab abielulist suhet nõnda, et abikaasade vahel on olemas tihe majanduslik side ja psühholoogiline sõltuvus: perekond on püsiv ja abielu ei ole fiktiivne.

Erinevalt PKS-i ja VMS-i käsitlesest laiendab ELKS perekonnaliikme määratlust märgatavalt. Nõnda sätestab ELKS, et Euroopa Liidu kodaniku perekonnaliige on nimetatud kodaniku:

- 1) abikaasa;
- 2) alla 21-aastane laps;
- 3) ülalpeetav täisealine laps;
- 4) ülalpeetav vanem;
- 5) abikaasa ülalpeetav vanem;
- 6) varasemalt nimetamata isik, kes on Euroopa Liidu kodaniku ülalpeetav;
- 7) varasemalt nimetamata isik, kes on Euroopa Liidu kodaniku leibkonnaliige;
- 8) varasemalt nimetamata isik, kes tervises seisundi või puude tõttu ei ole püsivalt suuteline iseseisvalt toime tulema ja on vajalik, et Euroopa Liidu kodanik teda isiklikult hooldab.³⁹

Võrreldes varasemalt esitatud PKS-i ja VMS-i perekondlike suhete käsitlemist ELKS-is nimetatutega, tuleb märkida mitmeid olulisi laiendavaid kriteeriume. Nimelt peetakse ELKS-i tähenduses Euroopa Liidu kodaniku perekonnaliikmeks ka kodaniku enda või abikaasa kuni 21-aastast last, kodaniku enda või abikaasa ülalpeetavat täisealist last, lisaks kodaniku vanematele ka kodaniku abikaasa ülalpeetavaid vanemaid, samuti kodaniku muid ülalpeetavaid, leibkonnaliikmeid ja iseseisvalt mitte toimetulevaid isikuid, keda kodanik hooldab. Seega laieneb perekonnaliikme määratlus esmakordselt ka abikaasa sugulastele ning leibkonnaliikmetele⁴⁰.

Kui teised piirjooned on ELKS-is selgelt väljendatud, siis leibkonnaliikme ja ülalpeetava puhul puuduvad kriteeriumid, kellele vastav määratlus täpselt laieneb. Ainukesed kindlaks määratud seosed Euroopa Liidu kodanikuga on finantssuhte olemasolu ning koos elamise fakt. Seega mahuvad antud sätte määratluse alla muuhulgas Euroopa Liidu kodaniku kasulapsed, võõraslapsed, eestkostetavad, vanavanemad, õed-vennad, vabaabielu kaasad,

³⁹ ELKS § 3 lg 1 p-d 1-4.

⁴⁰ ELKS § 3 lg 3 kohaselt loetakse ELKS tähenduses leibkonnaliikmeks riikliku statistika seaduse § 24 lõikes 4 nimetatud isikut, kes elab Euroopa Liidu kodanikuga ühises majapidamises ning kellel on iseseisev sissetulek.

samasoolised partnerid ning mistahes muud kooselupartnerid, kui neid seob ühine majapidamine. Seadusandja ei ole sätestanud mingeid piiranguid sellele, millised suhted ja kooseluvormid on aktsepteeritavad. Seega on ELKS-is perekonna definitsioon märgatavalt laiem kui PKS-is ja VMS-is, kuivõrd leibkonnaliikme ja ülalpeetavate kategooriate lisandumine perekonnaliikmete ringi tähendab piiramatult erinevate suhete käsitlemist perekonnana.⁴¹

Küsimus sellest, missugused isikutevahelised suhted ja sugulussidemed alluvad perekonnaõiguslikule regulatsioonile püsib jätkuvalt akadeemikute ja laia üldsuse lahendamata vaidlusküsimusena, kuid sellele vaatamata saab kehtiva õiguse analüüsimisel teha perekonnaliikmete ringi määratlemisel mitmeid järeldusi.

Arvestades perekonna kui sotsiaalse ja õigusliku mõiste dünaamilist arengut, ei ole imekspandav ELKS-is esitatud sisuliselt piiramatult lai perekonnaliikmete määratlus. Ühiskonnad liiguvad üha enam kursil, kus perekonnasuhe ongi mitmeti määratlematu sotsiaalsete suhete liik. Perekonnastruktuuri südamikus nähakse küll mitmeid traditsioonilisi ja ajas sisuliselt muutumatuid elemente (nt abielu, lapsed-vanemad), kuid üha enam otsustakse perekonnasuhte üle igat konkreetset kooslust analüüsides, võttes üha rohkem arvesse tegelikku perekondlikku elustiili ning asjaosaliste isiklike hinnanguid enese määratlemisel perekonnana.

1.3. Perekond küsitluse respondentide määratluses

Kuivõrd perekonnasuhte üle otsustamisel omavad üha suuremat kaalu nimetatud grupi liikmete hinnangud enda määratlemisel perekonnana, on autori arvates perekondliku koosseisu analüüsimisel lisaks kehtivate õigusaktide regulatsioonidele vähemalt samavõrd olulised isikute vahetud suhtumised ja subjektiivsed hinnangud perekonna kontseptsiooni ja selle liikmetesse.

Perekonna näol on tegemist üldinimliku väärtusega, mille suhtes võib igaüks omada erinevaid hinnanguid ja arvamusi. Igäühel seostub perekonnaga midagi individuaalset ja kogemuslikku – kes näeb selles kodust sõpruskonda, kes autoritaarset võimuüksust. Fakt on

⁴¹ L. Valk. Pererände regulatsioon Eestis ja haldusorgani võimalused fiktiivsete perekonnasuhete tuvastamiseks. Magistr töö. Tallinn 2010, lk 20-21. Arvutivõrgus. Kättesaadav: http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/15181/Valk_Liis.pdf?sequence=1, 6. mail 2012.a.

aga see, et igäiks saab perekonna kohta midagi arvata ning ütelda: olgu selleks detailne kirjeldus või napolisõnaline hinnang.

Käesoleva magistritöö aluseks oleva õigusteadvuse uuringu⁴² küsimustikus tunti muuhulgas huvi (vt lisa 1, küsimus 26), kellest eelkõige koosneb vastaja jaoks perekond. Vastamiseks oli respondentidele esitatud 8 võimalikku vastusevarianti:

- 1) Mistahes isikutest, kes elavad koos;
- 2) Mistahes sugulastest, kes elavad koos;
- 3) Vanematest ja nende lastest;
- 4) Abielus mehest ja naisest;
- 5) Vabaabielus mehest ja naisest;
- 6) Üks eelnevatest ja lisaks samasoolistest paaridest;
- 7) Perekonna mõistet ei saa määratleda;
- 8) Muu.

Uuringu järgmine, 27. küsimus puudutas üksnes isikuid, kes vastasid 26. küsimusele „Muu“ ning oli vormistatud viisil: „Kui vastasid eelmisele küsimusele "Muu", siis palun täpsusta lühidalt oma vastust.“ Tegemist oli avatud küsimusega, kus respondendid said oma seisukohti põhjendada vabas vormis.

Vastused jagunesid respondentide vahel järgnevalt:

- 1) 45,9 % vastanutest peab perekonda koosnevaks vanematest ja nende lastest;
- 2) 18,2 % on seisukohal, et perekonna mõistet ei ole võimalik määratleda;
- 3) 11,9 % hinnangul koosneb perekond mistahes inimestest, kes elavad koos;
- 4) 9,2 % on arvamusel, et perekond koosneb mistahes koos elavatest sugulastest;
- 5) 7,6 % vastanutest valis vastusevariandiks „Muu“ ning täpsustas oma seisukohta 27. küsimuse juures;
- 6) 4 % arvates koosneb perekond abielus mehest ja naisest;
- 7) 2,6 % hinnangul koosneb perekond ühest eelnimetatust (mistahes isikutest, kes elavad koos; mistahes sugulastest, kes elavad koos; vanematest ja nende lastest; abielus mehest ja naisest; vabaabielus mehest ja naisest) ja lisaks samasoolistest paaridest;
- 8) 0,7 % on seisukohal, et perekond koosneb vabaabielus mehest ja naisest.

⁴² Vt täpsemalt magistritöö 4. peatükk ja lisa 1-2.

Nagu eeltoodust nähtub, valis 23 respondenti (7,6 %) vastusevariandiks „Muu“ ning selgitas oma sõnadega võimalikku perekondlikku koosseisu. Vastuseid analüüsid ilmnes, et nimetatud vastusevariandi eelistamise põhjuseks oli eeskätt vähene tunnete, emotsioonide ja subjektiivsete hinnangute osakaal ülejäänud vastusevariantides. Enim toodi perekonna olulise kriteeriumina esile omavahelist head läbisaamist, isikute omavahelist suurt lähedust ja armastust, emotsionaalse sideme olemasolu, konstantset suhtlust, perekesket kooshoidu ning vastastikust hoolivust.

Mitu respondenti tõi esile, et enese määratlemiseks perekonnana ei pea selle moodustavad inimesed elama koos, pigem peaksid nad end ise perekonnana määratlema ning tegutsema ühiste eesmärkide nimel. Samuti märgiti, et perekonnana tuleks käsitleda inimgruppi, milles kõik liikmed panustavad ühise, ühiste hüvede teenimisele suunatud eesmärgi nimel. Ühtlasi tõi vastajad esile, et perekondlikku lähedust ei saa võrrelda sõprusega ning mitmel juhul asuti seisukohale, et perekonna mõiste on väga lai. Viimast seisukohta toetab ka asjaolu, et ligi viiendik (18,2 %) vastajaist leidis, et perekonna mõistet ei ole võimalik määratlema.

Eeltoodust tuleneb, et kuigi ligemale pool õigusteadvuse uuringus osalenud respondentidest toetas perekonna traditsioonilist ja klassikalist määratlust, mille kohaselt koosneb perekond eeskätt vanematest ja nende lastest, toetas pea samavõrd suur osa vastajaist liberaalsemaid käsitlust, mille kohaselt on mõiste kas määratlematu, koosneb mistahes koos elavatest isikutest või sugulastest. Nimetatud protsentuaalne vastusevariantide jaotus ei toeta ülekaalukalt kumbagi varasemalt esitatud käsitlust, kuid annab mõista, et suhtumine perekonda kui selgelt piiritletud üksusesse on muutumas.

On aga üllatav, kui väike oli vastajate toetus abielu kui perekondliku liidu võimaliku südamikuna suhtes. Samuti on märkimisväärne, et väga väike protsent vastanutest pidas perekonna koosseisu kuuluvaks vabaabielu institutsiooni, samuti, et väga tagasihoidlik vastajaskond (2,6 %) toetas samasooliste paaride kuuluvust perekonna mõiste alla.

Eeltoodust nähtub, et perekonna käsitlemine on tänasel päeval olukorras, kus on toimumas oluline kontseptuaalne nihe. Mitmed varasemalt nimetatud autorid on hakanud enam tähelepanu pöörama perekonnale kui emotsionaalsetel väärtustel loodavale inimkooslusele, nõnda on samuti oluline osa empiirilises uuringus osalenutest toonud esile perekondliku enesemääratluse ülimuslikkust selgete reglementide suhtes. Autori hinnangul ei tohiks

perekonna legaaldefiniitsiooni puudumist kehtivas õiguses pidada oluliseks probleemiks või puuduseks, küll aga võiks taunitavaks pidada vähest perekonna käsitlust Riigikohtu tasandil.

Tänane tagasihoidlik kohtupraktika tekitab autori hinnangul pigem vasturääkivusi ning segadust perekonna käsitlemisel, mitte aga ei paku mõiste sisulist analüüsi ega väärtustepõhist arutelu. Nõnda nõustub autor Maruste varasemalt esitatud seisukohaga, et kuivõrd iga perekondlik kooslus on individuaalne, tuleks ka suhte perekondlikuna määratlemisel lähtuda sellistest põhimõtetest ning väärtustest. Nimetatud osas olekski suur tähtsus Riigikohtu praktikal, mis sisustaks paremini ka emotsionaalseid kriteeriume ning suunaks edasist seadusloomet antud teemavaldkonnas.

Perekonna mõiste avamine ning selle ajaloolise tausta analüüs kui magistritöö üks eesmärkidest seostus otseselt autori esimese hüpoteesiga, mille kohaselt perekonna mõiste käsitlus on muutumas avatumaks ning selle liikmete täpse piiritlemise vajadus on langustrendil. Autor on seisukohal, et nii teoreetilisel kui empiirilisel tasandil leidis autori hüpotees olulises osas kinnitust, kuivõrd kiirestiarenevates ühiskondades ning õiguslikes suhetes ei ole kaasajal ruumi staatilistele ning paindumatutele väärtustele. Perekond kui iga ühiskonna oluline alustala ning ajalooliselt olulisemaid sotsiaalseid institutsioone peaks nimelt kaasa liikuma moderniseerumisega selle erinevates tahkudes.

2. Õigusteadvus teadvuse segmendina

2.1. Teadvuse määratlemisest

Et tuvastada alaealise õigusteadvuse kujunemine eeskätt perekondlike mõjutuste näol nii teoreetilise materjali kui empiirilise uuringu näitel, tuleb esmalt mõista õigusteadvuse üldist struktuuri ja õigusteadvuse kui õigusmõiste sisu. Kuivõrd õigusteadvus seondub teadvusega tervikuna, on oluline alustada mõiste tundmaõppimist teadvusest. Üksnes avades teadvuse, sellest edasi eneseteadvuse ja isiksuse olemuse, on autori hinnangul põhjendatud asuda hindama väärtusi ja mõjutajaid, mis ajendavad isikut erinevates olukordades ühel või teisel viisil käituma. Autor on seisukohal, et ühiskonnas toimivad õigus- ja õiglusväärtused muutuvad indiviidi seesmisteks käitumisjuhisteks läbi isiku individuaalse teadvuse, millest kujunebki isiku õigustunnetus ja –teadvus.

Sageli arvame teadvat, mis on teadvus, kuivõrd omame ja tajume seda igapäevaselt – tunnetame ümbritsevat ja iseennast selle vahendusel. Kuid tihti osutuvad just kõige lähemal olevad nähtused – ja mis saakski isiksusele olla veel lähemal kui tema teadvus – hoolikal vaatlemisel keerulisteks, vastuolulisteks ja isegi paradoksaalseteks. Täpselt nõnda on see ka teadvusega.⁴³

Teadvuse ja selle olemuse üle juureldi juba antiikmaailmas, seda eelkõige filosoofide ja meedikute poolt. Vaatamata ajaloolisele mõtisklemisele ning lugematule arvule erinevatele käsitlustele püsib ontoloogiline küsimus sellest, mis on teadvus, endiselt müstilise, salapärase ja enigmaatilisena.⁴⁴

Eesti Entsüklopeedia 9. köide esitab järgneva teadvuse definitsiooni: „teadvus on psüühika võime peegeldada taju, mõtlemise ja tahte vormis psüühikavälist materiaalist ja ideaalset maailma ning ka iseennast.“⁴⁵ Nõnda seab entsüklopeedia teadvusekäsitlus esikohale kolm peamist väärtust: taju, ideaalse ning materiaalse maailma, samuti iseenda.

J. Aru ja T. Bachmann on defineerinud teadvust kui olendi võimet subjektiivses vormis, läbielamistes ja vahetus esimese isiku perspektiivis tunnetada ümbritsevat maailma ja

⁴³ J. Aru, T. Bachmann. Tähelepanu ja teadvus. Tallinn: Tänapäev 2009, lk 163.

⁴⁴ *Ibid*, 160-161.

⁴⁵ Teadvus. – Eesti Entsüklopeedia 9. köide. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 1996, lk 319.

iseennast. Nimetatud autorite hinnangul väljendub teadvus aistmises, tajumises, mõtlemises, emotsioonides, meenutustes, kujutluses, mis on iseendale kogetavad ja arusaadavad ning teiste kirjeldustes, sõnades, kommentaarides edasi antavad.⁴⁶

Samuti on Aru ja Bachmann leidnud, et teadvus on otseses, vahetu kogemuse mõttes antud vaid selle omanikule, teadvusel olevale inimesele ning teised inimesed saavad sellest aimu vaid kaudselt, selle inimese kirjelduste, ütluste, reageeringute alusel.⁴⁷

J.A. Hobson käsitleb teadvust kui meie teadlikkust oma keskkonnast, oma kehadest ja iseendist. Teadlikkus iseendast hõlmab seejuures teadlikkust teadlikkusest – st teadmist ja teadvust sellest, et oleme teadvusega olevused.⁴⁸

Nii on ka E. Raska ilmekalt ja kujundlikult selgitanud, et inimese teadvus ei ole võrreldav näiteks raamatukogu kataloogikapiga, milles iga teema, aineala, eluvaldkonna jaoks on eraldi sektsioon või kastike. Pigem tohib Raska hinnangul teadvust võrrelda peegliga seinal. Peeglis kui niisuguses pole midagi senikaua, kui sinna ei vaadata. Samuti ka teadvus ei kogu endasse, vaid peegeldab teadlikkust ja omal viisil konsulteerib seda.⁴⁹

Seega võib asuda seisukohale, et teadvuse näol on üldistatult tegemist meie mõistuse ja aju funktsiooniga, mille vahendusel leiab aset meid ümbritseva tegelikkuse hindamine, tõlgendamine, peegeldamine, töötlemine ja iseenda suhestamine sellega. Seesuguse funktsiooni tulemusena tekib teadvuse kandjale subjektiivne pilt ja hinnangutekogum iseendast ja ümbritsevast.

L. Auväärti hinnangul saab teadvust vaadelda sotsialiseerumise võtmes⁵⁰. Selle kohaselt on teadvus ühelt poolt sotsialiseerumise tulemus ning samal ajal teisalt ka sotsialiseerumise allikas. Teadvuse protsessides peegelduvad inimeste objektiivsed vajadused, mis on omased ühele või teisele ühiskonnale tema arengu konkreetsetel etapil. Samas on teadvuse näol tegemist inimese käitumise regulaatoriga.⁵¹

⁴⁶ Aru, Bachmann. *Op cit* lk 342.

⁴⁷ *Ibid*, 164.

⁴⁸ J.A. Hobson. *Normal and Abnormal States of Consciousness*. – M. Velmans, S. Schneider. *The Blackwell Companion to Consciousness*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd 2007, p. 101.

⁴⁹ E. Raska. *Õiguse apoloogia. Sissejuhatus regulatsiooni sotsioloogiasse*. Tartu: OÜ Fontese kirjastus 2004, lk 171.

⁵⁰ Vt magistritöö 3. peatükk.

⁵¹ L. Auväärt. Kriminaalkaristuse teadvustamisest õiguslikus resotsialiseerimises. – S. Kaugia. (koost, toim) *Õiguse sotsiaalsest olemusest ja toimest ühiskonnas*. Artiklite kogumik. Avatar Holding OÜ 2009, lk 178.

Kaugia hinnangul on teadvuse põhilisteks kandjateks ühiskond, sotsiaalne grupp ja üksikindiviid. Nõnda on Kaugia kohaselt teadvus ühiskonna, grupi ja indiviidi käitumise vahetu regulaator, milles peegeldub objektiivne reaalsus ning teadvusekandjate koht ja roll selles reaalsuses. On erinevaid ühiskondliku teadvuse vorme, mille vahendusel inimesed teadvustavad endale ümbritsevat maailma. Kõik ühiskondliku teadvuse vormid on määratletud sotsiaalse keskkonna poolt ja mõjutavad ise antud ühiskonnas toimuvaid protsesse.⁵²

Eeltoodust juhindudes saabki Kaugiale tuginedes teadvust analüüsida erinevatel tasanditel, milleks on kitsamast käsitlusest laienevalt:

- 1) isiku individuaalne teadvus;
- 2) sotsiaalse grupi teadvus;
- 3) ühiskonna teadvus.

Tulenevalt käesoleva töö eesmärgist tuvastada isiku individuaalse õigusteadvuse mõjutajad ja perekonna kui sotsialiseerimisagendi osakaal selles, ei pöörata töö eesmärkidest ning püstitatud hüpoteesidest tulenevalt teadvuse käsitlemisel tähelepanu grupi ega ühiskonna teadvusele ning lähtutakse isiku individuaalsest õigusteadvusest kui iga järgneva teadvustaseme alusest.

Seejuures on Auväärt arvamusel, et individuaalse teadvuse sisu, mis kujutab endast isiksuse poolt omandatud ühiskondliku teadvuseprodukte, omandatakse isiksuse teadvuse poolt välja töötatud isiksuslike suhtumistena ja nende lülitamisenä isiksuse struktuuri selle komponentidenä.⁵³

Kaugia on selgitanud, et käesolevaks ajaks on sotsiaalteadlased jõudnud järeldusele, et hoiakud ja suhtumised koos teadmiste ja käitumistendentsidega kuuluvad inimese teadvuse struktuuri. Teadvuse funktsioonideks on:

- 1) sotsiaalsete nähtuste tunnetamine;
- 2) sotsiaalsete nähtuste hindamine;
- 3) isiku käitumise reguleerimine.⁵⁴

⁵² S. Kaugia. Õigusteadvus: olevus, kujunemine, toimimine. - S. Kaugia (koost). Õigus ühiskonnas. Artiklite kogumik. Tartu: Avatar OÜ 2006, lk 82.

⁵³ Auväärt 2009, lk 181.

⁵⁴ Kaugia 2006, lk 85-86.

Tuntud ning tunnustatud filosoof N. Block avaldas 1995. aastal paljutsiteeritud artikli ajakirjas *Behavioral and Brain Sciences*, milles ta hea selguse ja veenvusega näitas, et teadvuse termin on praktikas kujunenud tulemuslikku diskussiooni takistavaks mõisteks, sest see ei ole ühemõtteline mõiste. Block nimetas teadvust segavereliseks või segatõugu mõisteks.⁵⁵ Juhindudes eelnimetatud Blocki hinnangust, saabki vaadelda teadvust erinevates tähendustes.

Magistritöö autor on seisukohal, et teadvusest õigusteadvuseni saab liikuda mööda järgnevat mõisteteahelat: teadvus → eneseteadvus → õigustunnetus → õigusteadvus, millest iga mõiste on eelmisest tulenev. Seega, olles avanud teadvuse tähenduse, saame liikuda edasi eneseteadvuseni.

Aru ja Bachmann on leidnud, et eneseteadvus on üks kolmest peamisest teadvuse tähendusest erialakirjanduses fenomeenilise teadvuse ja juurdepääsuteadvuse kõrval. Kui fenomeeniline teadvus seostub eeskätt vahetute meeleliste tunnetustega, millel on mingi sensoorne kvaliteet (nt nõelatorge), siis juurdepääsu- ja eneseteadvus seisavad teineteisele lähemal. Juurdepääsuteadvus on pigem eneseteadvuse osa kui sellega konkureeriv tase, võimaldades isikul ligipääsu oma mälestustele ja kogemustele, suutes seejuures kontrollida ka isiku toiminguid ja valikuid. Aru ja Bachmann on tuvastanud, et eneseteadvuse näol on tegemist teadvuse metatasemega. Selle vahendusel saab isik aru oma mõtetest ja sellest, et ta on autonoomne, ajas järjepidev, tegevust kontrolliv ja analüüsida suutev subjekt. Eneseteadvus võimaldab analüüsida olukordi ja eeldatavat tulevikku juhindudes sellest, mida see toob või tooks kaasa isiku seisukohast võttes. Eneseteadvuse abil saame reguleerida oma mõtlemist, otsuseid ja suhtlust vastavalt sellele, kuidas kujutame ette, millisel moel teine inimene meie käitumist tõlgendab või kuidas meie toimingud ja ütlused väljapoole paistavad.⁵⁶

Sarnaselt on teadvuse avamisel viidanud erinevatele printsiipidele Kaugia, kes on toonud eeskätt välja varasemalt E.-J. Lampe poolt esitatud kaks printsiipi. Esimesel juhul seostatakse teadvust ühiskondlik-ajalooliselt omandatud, keele poolt vahendatud, ning ühest küljest maailma- ja teiselt poolt enesemudeli (minapildi) loomist võimaldava psüühika tasandiga. Teise printsiibi puhul taandatakse teadvus subjektiivsele elamusele, olgu selleks siis tajuelamus, teatud kvaliteete vahendav aisting, emotsioon, tähelepanu keskmes olev idee või

⁵⁵ Aru, Bachmann. *Op cit* lk 164.

⁵⁶ *Ibid*, 165.

kujund.

Nõnda on Kaugia viidanud Lampe jaotusele, mille kohaselt jaguneb teadvus kaheks:

- 1) esemeteadvus, mida iseloomustab inimese võime mõelda erinevatest materiaalistest asjadest;
- 2) minateadvus (eneseteadvus), mille sisuks on ettekujutus endast. Nimetatud tasandil on inimene samaaegselt mõtleja kui ka oma mõtete objekt.⁵⁷

Eeltoodud käsitlused toovadki meid veel lähemalt eneseteadvuse mõiste tegelikule sisule. Tunnustatud psühholoogiaprofessor ja -teadlane J. Allik on eneseteadvusena käsitlenud kõike seda, mida keegi iseenda kohta teab ütelda. Ühesõnaga seda, mida inimene saab pidada endale kuuluvaks, puudutagu see tema keha, sotsiaalseid seoseid või oma peas mõeldud mõtteid.⁵⁸

Kaugia on seevastu eneseteadvust iseloomustatanud läbi pinge, mis tekib vastuolust inimese sisemiste tungide ja kalduvuste ning sotsiaalsete lubamist ja keeldude kaudu.⁵⁹

1967. aastal oletas D.J. Bem, et enesetaju kujutab endast olulist osa teadmisest iseenda kohta ehk mina-käsitust. Bemi enesetaju teooria väidab, et me õpime iseennast tundma, vaadeldes oma käitumist ja reaktsioone sündmustele samal viisil nagu teisigi inimesi tundma õppides. Seetõttu järeldame, et meie teod ja avaldused on iseloomulikud meie arvamustele, ja oma tegude allikaid otsime me samal viisil kui teeme omistusi teiste inimeste kohta.⁶⁰

Tulenevalt varasematest teadvuse käsitlustest nõustub magistritöö autor eeskätt Kaugia teadvuse käsitlusega, mille kohaselt on teadvus spetsiifiliselt indiviidile kuuluv tunnetusfenomen, mis iseloomustab tema ettekujutusi ümbritsevast maailmast, tema suhtumist sotsiaalsetesse nähtustesse ja ühiskonda endasse kui väärtusesse, psüühilist valmisolekut täita ühiskondliku kooselu reegleid. Individuaalne teadvus areneb indiviidi elukeskkonna, täpsemalt erinevate sotsialiseerimisagentide mõjutustel kandes enamal või vähemal määral selle ühiskonna märgistust.⁶¹

Kuivõrd teadvus ei ole midagi materiaalist ega füüsiliselt kombatavat, pole selle kohta ka üht universaalset käsitlust. Kuigi erinevate varasemalt käsitletud autorite lähenemis- ja vaatenurk

⁵⁷ Kaugia 2011, lk 13.

⁵⁸ J. Allik. Psühholoogia lihtsusest, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 1997, lk 153.

⁵⁹ Kaugia 2011, lk 27.

⁶⁰ N. Hayes. Sotsiaalpsühholoogia alused. Tallinn: OÜ Külim 2002, lk 72, 98.

⁶¹ Kaugia 2011, lk 21.

teadvusele on mõnevõrra erinev, esineb enamikus käsitlustes sarnaseid läbiväid väärtusi. Nõnda on teadvuse kirjeldamisel olulisteks märksõnadeks tunnetus, tajus ja subjektiivsus, isiklikkus. Teadvus peegeldab isiku suhteid ümbritsevaga, seostub meie analüüsi- ning otsustusvõimega, võimaldab meil hinnata iseenda kohalolekut ja käitumist.

Lähtudes sellest, milliste mõistete või kujundite kaudu tegelikkus teadvuses peegeldub, saab Kaugia hinnangul eristada üldisi teadvuse erinevaid vorme. Üheks selliseks on normiteadvus, mille raames eristatakse õigusteadvust.⁶²

2.2. Õigusteadvuse olemusest

Autor on seisukohal, et õigusteadvus annab vastuse küsimusele, missugused väärtused ja kaalutlused ajendavad isikut erinevates olukordades teatud viisil käituma. Leides ennast olukorrast, mille lahendamine nõuab teatavat otsustust või pakub erinevaid käitumisvõimalusi, peab inimene teatud hinnangutest juhindudes langetama olukorraga sobituva valiku. Seejuures on autor seisukohal, et valiku langetamine ei ole kunagi juhuslik, vaid põhineb alateadlikul ja sageli raskesti sõnastataval väärtustekompleksil, mis tulenevad isiku õigusteadvusest kui tunnetuslikust mehhanismist, mis omakorda põhineb individuaalsel õigustunnetusel.

Kuigi sageli on asutud seisukohale, et isikute käitumisotsustusi mõjutavad õigusteadvuse peamise komponendina õigusega seonduvad teadmised (st õpitud õigusteadmised), ei ole autor sellise lähenemisega nõus. Seda eeskätt kahel põhjusel:

- 1) On üldtuntud fakt, et kurjategijate teadlikkus kehtivast õigusest on kõrgem, kui seadusekuulekatel kodanikel, mistõttu tuleks õiguspõhistest teadmistest juhinduva käsitluse kohaselt vaadelda kurjategijaid kui õiguslike põhiväärtuste peamiste kandjatena. Nõnda see aga tegelikkuses ei ole. Kurjategijate õigusteadmised pärinevad peamiselt kokkupuudetest õiguskaitseorganitega ning sotsialiseerumise teel teiste õiguserikkujatega. Seega, isegi kui asuda seisukohale, et kurjategijate kõrged teadmised õigusest pärinevad sotsialiseerumisprotsessist, ei aita nimetatud teadmised hoiduda õigusrikkumiste toimepanemisest ega pane isikut eelistama õiguspärast käitumist.

⁶² Kaugia 2011, lk 14.

- 2) Noores eas oskavad isikud õiguspäraselt käituda vaatamata õiguslaste teadmiste igasugusele puudumisele. Paljudes eraldatud ühiskondades polegi osatud kunagi väärtustada õiguslaste teadmisi, kuid viimatinimetatu ei anna alust eelduseks, et selliste ühiskondade liikmed ei oskaks õiguspäraselt käituda.

Nõnda teavad Kaugia hinnangul inimesed sõltumata oma isiklikust kokkupuutest õigusega intuitiivselt, mis on lubatud, mis keelatud, missuguseid nende poolt püstitatud eesmärged riik ja/ või ühiskond heaks kiidab, milliseid hukka mõistab, ning sellest intuitiivselt teadmisest tulenevalt oskavad inimesed ka üksteise käitumist ühiskonnas hinnata. Niisugust arusaamist sotsiaalsest käitumisest nimetatakse Kaugia kohaselt õigustunnetuseks.⁶³

Nii võib õigustunnetust pidada isiksuse käitumise seesmiseks determinandiks, mille olemuseks on intuiitivne arusaam õiglasest sotsiaalsest olemisest ja sotsiaalsest käitumisest.⁶⁴ Seega leiab piltlikult väljendudes õigustunnetus oma väljundi justkui sõnadeta sisemise dialoogi vahendusel, kus küsija ja vastaja isik langevad omavahel kokku. Kuigi isik esindab ise mõlema vestluspartneri mõistust ja teadvust, erinevad oluliselt küsimuse püstitus ning vastuse vormistamine. Nimelt lähtub küsimuse sisu ja selle täpne vorm meie objektiivselt mõttemaailmast, vastus küsimusele formuleeritakse seevastu alateadlike, tunnetuslike hinnangute baasilt.

Nii ongi Kaugia käsitlenud õigustunnetust kui psüühilist identifitseerimisprotsessi, mille käigus antakse sotsiaalse käitumise erinevatele ilmingutele hinnang.⁶⁵ Juhindudes oma seesmisest hinnangust, eluajal kogutud kogemustest ja sotsialiseerumise käigus omandatud tunnetusest, tunnetab ja tajub isik subjektiivselt teda ümbritsevaid õigusliku tähendusega sündmuseid ja olukordi.

Seega saab õigustunnetusest juhindudes inimene hinnata, missugust käitumisvormi ta peab eelkõige enda jaoks vastuvõetavaks ja aktsepteeritavaks; isiku tegelik käitumisakt kujunebki õigustunnetusest tulenevalt ning selle alusel.⁶⁶

R. v Ihering on esitanud seisukoha, et õigustunnetus ei sünni üleöö, vaid kujuneb isiku ajaloolise arengu käigus. Iheringi järgi tekib õigustunnetus pideva kogemuse ja õigusest

⁶³ S. Kaugia. Sotsiaalsete normide tunnetamine ja normiteadvus. – S. Kaugia. Õiguse sotsiaalsest olemusest ja toimest ühiskonnas. Artiklite kogumik. Avatar Holding OÜ 2009, lk 149.

⁶⁴ *Ibid*, 149.

⁶⁵ *Ibid*, 151.

⁶⁶ Kaugia 2011, lk 17.

arusaamise kaudu, mis hiljem süvenevad.⁶⁷ Kuivõrd igatüüpe isiklik õigustunnetus mõjutab teataval määral teda ümbritsevate isikute suhtumist õiguslikesse nähtustesse, ongi tegemist dünaamilise väärtusega, mis areneb alati koos ühiskondade ja nende liikmetega. Ja nimetatud seisukoht leiabki kinnitust tsivilisatsioonide ajaloo vaatlemisel, kus madalate tungide ja instinktide vaimust kantud ajastutel on sellise ühiskonna liikmeid iseloomustanud erakordselt madal, kui mitte puudulik õigustunnetus. Kõrgeltarenenud tsivilisatsioone on seevastu alati saatnud nii üksikindiviidide, gruppide kui ka ühiskonna kui terviku eesmärkide, aadete ja pürgimuste suhteline kõrgus.

Kaugia kohaselt on õigustunnetus käsitletav õigusteadvuse vahetu allikana. Teadvus (sh õigusteadvus) on indiviidi käitumise vahetu regulaator, milles peegeldub objektiivne reaalsus ning teadvusekandjate koht ja roll selles reaalsuses.⁶⁸ Seega kinnitab Kaugia seisukoht, et õigusteadvus areneb välja õigustunnetusest, kuivõrd tunnetusliku/ hinnangulise väärtuse kinnistumine toimub isiku teadvuses, õigusteadvuses.

Samuti on Kaugia väitnud, et õigustunnetusest lähtub ja areneb õigusteadvus. Valdava enamuse inimeste õiguspärane käitumine rajanebki just arenenud õigustunnetusel, mis on õigusteadvuse aluseks. Arenenud õigusteadvuse reaalne sisu väljendub lõppastmes aga inimeste poolt ühiskonnas tunnustatud õiguspärases käitumises.⁶⁹

Nii on Auväärt defineerinud õigusteadvust kui ühiskondliku, grupi ja indiviidi teadvuse seda osa, mis peegeldab õigustegelikkust õigusteadmistena, hinnangutena, suhtumistena õigusesse ja tema kasutamise praktikasse, õigushoiakutena ja väärtusorientatsioonidena, mis reguleerivad inimeste käitumist õiguslikku tähendust omavates situatsioonides.⁷⁰

Seega on õigusteadvuse näol tegemist ühelt poolt isiku teadvuse teatava osaga, mis reguleerib isiku väärtushinnanguid ja suhtumisi õigusliku tähendusega küsimustesse, teiselt poolt aga väärtushinnangute endiga. Põhjus, et õigusteadvuse objektiivne kirjeldamine on sageli probleemne, viitabki selle tunnetuslikule, intuiitsele loomusele.

⁶⁷ *Ibid*, 15.

⁶⁸ Kaugia 2011, lk 20.

⁶⁹ *Ibid*, 22.

⁷⁰ Auväärt 2009, lk. 179

Nõnda ongi Kaugia käsitlenud õigusteadvust kui ettekujutust (tunnetust) sotsiaalse käitumise õigest korraldamisest, normse olemise tunnetamist sõltumata regulatsioonide tundmisest või mittetundmisest ning võimet oma õigustunnetusest tulenevalt anda hinnangut õigusele.⁷¹

Seega võime õigusteadvust defineerida ka läbi hinnangute, mida õigusteadvuse kandjad tunnevad sotsiaalseid suhteid puudutavate õiguslikku tähendust omavate küsimuste suhtes. Õigusteadvus viitab seega nii sellele, mis inimesed arvavad, kui ka sellele, mida teevad õiguse osas.⁷²

Viidates A. Tšerdantsevi käsitlusele selgitab Auväärt, et õigusteadvus eeldab ühelt poolt õiguse teadmist, teiselt poolt suhtumist temasse. Õigusteadvus väljendub olemasoleva õiguse heakskiit või hukkamõist, ettekujutus sellest, milline peab olema hea, vajalik, vältimatu õigus, millistele põhimõtetele, ideedele peab ta olema rajatud.⁷³

Seega peab paika Kaugia väide, mille kohaselt on õigusteadvus oma olemuselt õiguse tundmise, õigusest arusaamise kvalitatiivne tase. Kõrgeltarenenud õigusteadvusega inimene ühelt poolt teadvustab oma kohustusi ühiskonna ja teiste inimeste ees, teiselt poolt teab enda kui isiksuse õigusi ühiskonnas ega lase teistel neid rikkuda.⁷⁴

Sarnaselt varasemalt esitatud teadvuse käsitlusega, saab ka õigusteadvuse juures selle subjektidest lähtuvalt eristada järgnevaid liike:

- 1) isiku individuaalne õigusteadvus;
- 2) grupi õigusteadvus;
- 3) ühiskondlik õigusteadvus.

Sarnaselt teadvuse juures selgitatuga, ei anna magistritöö eesmärkide täitmisele lisaväärtust grupi ja ühiskonna õigusteadvuse analüüs. Eeltoodust juhindudes lähtutakse õigusteadvuse käsitlemisel eeskätt isiku individuaalsest õigusteadvusest, s.o isiku isiklikest subjektiivsetest hinnangutest ja suhtumistest juriidilistesse nähtustesse ja suhetesse.

Kuivõrd aga ka igaühe individuaalne õigusteadvus avaldab teatud mõju nii väikestele gruppidele, kui tervele ühiskonnale, tuleb asuda seisukohale, et õigusteadvuse näol on kahtlemata tegemist kultuurilise fenomeniga, mis seob inimteadvuses ajaloolised ja

⁷¹ Kaugia 2011, lk 23.

⁷² S. Silbey. New Oxford Companion to Law. Oxford: Oxford university press 2008, p. 1. Arvutivõrgus.

Kättesaadav: http://web.mit.edu/~ssilbey/www/pdf/Legal_consciousness.pdf, 6. mail 2012.a.

⁷³ Auväärt 2009, lk 179-180.

⁷⁴ Kaugia 2006, lk 83.

kaasaegsed õige käitumise põhimõtted tervikuks, mille alusel antakse hinnang mistahes sotsiaalse käitumise aktile.⁷⁵

Õigusteadvuse kaudu toimubki ühiskonnas õigusnormide loomine ja rakendamine, kuivõrd selleks, et luua õigusnormi ning selleks, et seda rakendada, peab see norm olema kooskõlas selle normi looja ja rakendaja veendumusega antud normi põhjendatusest ja efektiivsusest. Õigusteadvus annabki hinnangu kehtivale õigusele ning samas on temas ka ettekujutus soovitud (ideaalsest) õigusest.⁷⁶

Nõnda võtab õigusteadvus osa juba õigusloome staadiumist ning lõpeb alles õiguse realiseerimisega. Eeltoodust juhindudes osaleb ta sel või teisel määral kõikides õigusregulatsioonimehhanismi elementides- õigusnormides, õigussuhetes, õiguse realiseerimise aktides.⁷⁷

Kuigi mõistelt küllaltki spetsiifiline ja pealtnäha piiritletud juriidilisi ning sotsiaalseid küsimusi puudutavate suhetega, nähtub eeltoodud mõistekäsitlusest, et õigusteadvuse näol on tegemist mitmeti universaalse nähtusega, mille olulisust nii üksikindiviidide kui ühiskonna kui terviku toimimise seisukohalt ei ole võimalik alahinnata. Sõltumata sellest, kas õigusteadvuse kandja seda endale teadvustab või mitte, sekkub õigusteadvus alati kui isik võtab vastu teatavat informatsiooni või kujundab hinnangut ümbritseva suhtes. Seejuures ei ole oluline otsustamisel osaleva küsimuse tähendus, kuivõrd sõltumata meie soovist on õigusteadvus alati nimetatud protsessiga seotud.

⁷⁵ Kaugia 2011, lk 23.

⁷⁶ Kaugia 2006, lk 82.

⁷⁷ Auväärt 2009, lk 180.

3. Alaealise õigusteadvuse kujunemine ja spetsiifika

3.1. Sotsialiseerimise olemus

Käesoleva magistritöö teiseks hüpoteesiks on autori väide, et perekond kui sotsialiseerimisagent on alaealise õigusteadvuse olulisim kujundaja ja mõjutaja. Autor on seisukohal, et kuigi inimest mõjutavad eluteel mitmed erinevad indiviidid, sotsiaalsed grupid ja institutsioonid, jäävad meid alaliseks mõjutama kodusest keskkonnast ja perekonnaringist suhtlemise tulemusena omandatud hinnangud, väärtused ja suhtumised.

Kuivõrd inimese reaalsel käitumist mõjutavad eelkõige tema subjektiivsed hinnangud, on oluline analüüsida seismiste väärtusmastaapide kujunemist ja nende arengut peamiselt mõjutavaid elemente.

Autor nõustub Kaugia seisukohaga, et just sotsiaalsed tegurid (eelkõige sotsialiseerimisagendid) kujundavad lõppastmes isiku normi (sh õigus-) teadvuse tahu, mis puudutab tema emotsioone, suhtumist ja hoiakuid inimekäitumist reguleerivate normide suhtes.⁷⁸

Sotsiaalse suhtlemise kui interaktsiooni käigus omandatakse teadmiste, normide ja väärtuste süsteem. Inimene hakkab juba varasest lapsepõlvest alates alateadlikult omaks võtma kõike, mida ümbritsev keskkond talle pakub, omandades ajapikku sotsiaalsed normid ja väärtused. Indiviidi teadvuses kujuneb hierarhiliselt reastunud väärtuste süsteem, mis alateadlikult suunab inimese tegutsemist ühiskonnas.⁷⁹

Sotsialiseerimisprotsessis võtab indiid vastu informatsiooni sotsiaalsete käitumisreeglite kohta, ammutab teavet selle kohta, missugust käitumist ühiskond temalt ootab. Paralleelselt sotsialiseerumisprotsessiga toimub sotsiaalsete normide internaliseerimine. Internaliseeritud normid kinnistuvad teadmises sotsiaalse kontrolli protsessis, sundides inimest pidevalt oma käitumise üle järele mõtlema vältimaks konflikti vastava sootsiumiga, kus aegade jooksul on välja kujunenud oma normid.⁸⁰

⁷⁸ Kaugia 2011, lk 8.

⁷⁹ Kaugia 2006, lk 94.

⁸⁰ Kaugia 2011, lk 87.

Seega mõeldakse sotsialiseerumise all isiku integreerimist ühiskonda, kehtivate normide enda omaks tegemist. Sotsialiseerunud indiviid jaatab ja tunnistab norme ehk internaliseerib need. See algab juba perekonnas ja koolis ning võib toimuda ka näiteks positiivse üldpreventatsiooni abil.⁸¹

Eeltoodust nähtub, et sotsialiseerumise raames on ideede, väärtuste ja hinnangute vahetamise ja kogumise kõige olulisemaks viisiks suhtlemine teiste isikutega. Suhtlemisel on hindamatu kaal enda suhestamisel ümbritsevate isikute, objektide ning olukordadega, kuivõrd selle käigus õpitakse tundma teiste isikute vaateid ning omandatakse selle baasilt sotsiaalset kogemust ning infot hoiakute kohta, mida ühiskond soosib või taunib.

Nõnda nagu sotsiaalset kogemust omandatakse terve elu vältel, nii toimub Kaugia hinnangul elukestvalt ka sotsialiseerumine. Viimase näol on tegemist seega isiksuse kujunemise protsessiga, mille käigus indiviid omandab antud ühiskonnas ja sotsiaalses grupis olulised teadmised, väärtused, normid, käitumisviisid, teatava sotsiaalsete rollide süsteemi ning kultuuri.⁸²

Kuigi isikute hoiakud sotsialiseerumise ja vastastikuse lävimise suhtes võivad olla erinevad, osalevad nendes kõik ühiskonnaliikmed vähemal või rohkemal määral. Nõnda on sotsialiseerumine inimestevaheline orgaaniline ning argine tegevus, millega puututakse kokku igapäevaselt sõltumata enda sellekohasest tahtest.

Kaugia arvates on seejuures oluline asjaolu, et sotsialiseerumisprotsessis ei ole indiviid ühiskonnaga peaaegu kunagi seotud vahetult, vaid mitmesuguste elementide, nn sotsialiseerimisagentide kaudu. Isikuid, sotsiaalseid gruppe ja institutsioone, kes isiksuse arengut mõjutavad, teda kasvatavad ja suunavad, nimetatakse sotsialiseerimisagentideks.⁸³ Kokkupuude sotsialiseerimisagentidega võib, kuid ei tarvitse olla vahetu. See tähendab, et sotsialiseerumise toimumiseks ei pea teineteist vastastikku mõjutavad agendid viibima samas aegruumis.

⁸¹ J. Sootak. Karistusõiguse alused. Tallinn: Kirjastus Juura 2003, lk 186.

⁸² Kaugia 2006, lk 97-98.

⁸³ Ibid, 101.

Seejuures eristatakse nelja suurt sotsialiseerimisagentide rühma:

- 1) üksikisikud;
- 2) isikute grupid;
- 3) sotsiaalsed institutsioonid;
- 4) ühiskondliku teadvuse materialiseerunud väljendajad.⁸⁴

Eeltoodust tulenevalt kuuluvad väikesed sotsiaalsed grupid (nt perekond) inimese mikrokeskkonna tähtsamate komponentide hulka, seda enam, et üksikud inimesed kuuluvad reeglina mitmesugustesse väikestesse gruppidesse, mis omakorda on teatud elulaadi kandjateks. Sellest tulenevalt on just väikesed sotsiaalsed grupid indiviidi sotsialiseerumisel otsustava tähtsusega.⁸⁵

Kui vanemaks saades saab igäiks iseseisvalt otsustada erinevate sotsiaalsete gruppide (nt sõbrad, huviringikaaslased, kolleegid, treeningpartnerid) osakaalu üle enda igapäevases elus, ei saa seda oluliselt noorukieas perekonna puhul mõjutada. Perekondlik läbisaamine ja kontaktid pereliikmete vahel on intensiivsemad kui teiste sotsialiseerimisagentidega, mistõttu lähtub subjekt edasise elu kestel peamiselt nendest sotsiaalsetest kogemustest, mille sai endaga kaasa kodusest keskkonnast.

Sündides teatud sotsiaalsetesse oludesse, kus erinevad käitumisnormid, -standardid isikut juba ees ootavad, tuleb vastavasse sootsiumisse sattunud hakata tegelema „eneseharimisega“ (sotsialiseerumisega) ja lasta teistel endale selgitada nõudeid, soovitusi, õigusi ja kohustusi (st lasta end sotsialiseerida), millega ta vastavas ühiskonnas elades peab arvestama.⁸⁶

Seega mängivadki individuaalse väärtussüsteemi väljakujunemisel olulist rolli isiku esimesed sotsialiseerimisagendid (s.o vanemad ja perekond), kelle kujundada on suures osas ka isiku normiteadvuse see tahk, mis puudutab isiku emotsioone, suhtumist ja hoiakuid inimkäitumist reguleerivate normide suhtes.⁸⁷

Mõne aja möödudes loovutab perekond oma koha teistele sotsialiseerimisagentidele, kes võivad isikut ühiskonna suhtes mõjutada nii positiivselt kui ka negatiivselt, sõltuvalt sotsialiseerimisagendi enda suhtumisest ja suunitlustest. See, missugust mõju üks või teine

⁸⁴ Kaugia 2011, lk 89.

⁸⁵ Kaugia 2006, lk 101.

⁸⁶ S. Kaugia. Alaealine õigusliku vastutuse subjektina. – S. Kaugia (koost). Õigus. Psühholoogia. Sotsioloogia. Õppematerjale III. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003, lk 147-148.

⁸⁷ Kaugia 2006, lk 79.

sotsialiseerimisagent inimese arengule avaldab, sõltub nende agentide autoriteedi määrast konkreetse isiku jaoks.⁸⁸

Raska on seisukohal, et sotsialiseerumise näol on tegemist on elukestva protsessiga, kus inimene ühelt poolt omandab ühiskonnas aktsepteeritud elulaadi ja tavad, teiselt poolt arendab välja oma identiteedi antud ühiskonna liikmena. Õigusliku sotsialiseerumisena vaadeldakse Raska hinnangul enamasti isiksuse neid arenguliine, millistes kujuneb individuaalne õigusteadvus, sealhulgas inimese arusaamine oma asendist sotsiaalõiguslike suhete struktuuris, selle asendiga seonduvatest rollidest, subjektselt normatiivsetest õigustest ning kohustustest.⁸⁹

Õiguslik sotsialiseerumine on üks sotsialiseerumise alaliik. Sotsialiseerumise õiguslik olemus väljendub mitte niivõrd selles, et indiviid omandab ühiskonnas kehtivad õigusnormid, kuivõrd selles, et õiguse mõju inimese teadvusele aitab tal internaliseerida ühiskonna sotsiaalkultuurilisi, sh juriidilisi väärtusi. Nagu sotsialiseerumisega üldse, nii algab ka õiguslik sotsialiseerumine inimese varajases lapsepõlves; kõrvuti kõlblusteadvusega areneb õigusteadvus.⁹⁰

Õigusliku sotsialiseerumisena käsitletakse isiksuse kujunemise neid arenguliine, millise tulemusel formeerub individuaalne õigusteadvus, sealhulgas arusaamine oma asendist sotsiaalses struktuuris, sellega seotud rollidest, normatiivsetest ettekirjutustest, subjektiivsetest õigustest ja kohustustest.⁹¹

Leitakse, et indiviidi õiguslik sotsialiseerumine seisnebki peamiselt teadmiste omandamises ühiskonnas kehtivast õiguskorrast ning seda sätestavast juriidilisest normisüsteemist. Kooskõlas niisuguse arusaamisega loetakse õiguslikult sotsialiseerunuks indiviid, kes tunneb kehtivat seadusandlust, austab kehtivat ja siit tulenevalt käitub ka ise õiguspäraselt.⁹²

⁸⁸ *Ibid*, 102.

⁸⁹ E. Raska. Sotsiaalse regulatsiooni õigusvorm. – S.Kaugia (koost, toim). Õiguse sotsiaalsest olemusest ja toimest ühiskonnas. Artiklite kogumik. Avatar Holding OÜ 2009, lk 56-57.

⁹⁰ Kaugia 2011, lk 88.

⁹¹ R. Säästla. Eesti kooliõpilaste sotsiaalne hälbivuse ses sotsiaalsete instituutidega. Magistritöö. Tallinn 2007, lk 10. Arvutivõrgus. Kättesaadav:

<http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=39781/Reena+S%E4%E4stla+Eesti+kooli%F5pilaste+sotsiaalse+h%E4lbivuse+seos+sotsiaalsete+instituutidega.pdf>, 6. mail 2012.a.

⁹² Raska 2009, lk 58.

Eelnenud arutlusest nähtub, et sotsialiseerumine on interaktiivne ning mitmepoolne sotsiaalne protsess, mille käigus saavad selles osalejad teineteist vastastikku mõjutada ning üksteise väärtushinnanguid kujundada. Seejuures ei ole sotsialiseerumine toiming, mida selles osalejad endale teadlikult teadvustama peaksid – nõnda toimub vastastikune lävimine ka argiste vestluste, telefonikõnede või hoopis tekstisõnumite vahendamise kaudu. Sotsialiseerumisprotsessi tulemused sõltuvad mitmetest muutujatest ega taga alati ühesugust tulemust. Nõnda mõjutavad seda osaliste avatus, meelsus, vastuvõtlikkus ning mõistagi partneri olulisus ning autoriteet.

Vastus küsimusele, miks on teatud sotsialiseerimisagentidel isiksuse ja õigusteadvuse kujunemise ning arengu seisukohast olulisem kaal kui teistel, on endiselt üheselt lahendamata. Küll aga on autor seisukohal, et sotsialiseerimisagentide mõju ulatuse lähtekohad peituvad isiku teadvuses ning seetõttu ka õigusteadvuse spetsiifikas.

3.2. Alaealise õigusteadvuse spetsiifika

Õigusteadvuse sotsialiseerimisagentide olulisust ning nendepoolsete mõjutuste osakaalu, on iseäranis oluline analüüsida noorte isikute seisukohalt. Noored, eeskätt alaealsed, moodustavad ühiskonnas segmendi, keda välised tegurid on kõige vähemal määral mõjutanud, mistõttu on nende õigusteadvuselt mitmeid tunnuseid, mis on üldiselt omased üksnes nimetatud vanusegrupi esindajatele. Seega on võimalik kõneleda alaealise õigusteadvuse spetsiifilistest omadustest, mis määravad sotsialiseerumisprotsesside kulgemise ning sotsialiseerimisagentide osakaalu nendes.

Autori hinnangul võib alaealise õigusteadvuse spetsiifikat vaadelda eeskätt järgnevate tunnuste kaudu:

- 1) Käesolevas töös on varasemalt viidatud Iheringi seisukohale, mille kohaselt õigustunnetus tekib pideva kogemuse ja õigusest arusaamise kaudu, mis hiljem süvenevad.⁹³ Samuti kujuneb Raiseri kohaselt teadmine õigeks olemisest igapäevase tegevuse käigus kogunevate kogemuste baasil.⁹⁴ Eelnimetatud seisukohad on esmased tuvastamaks noorte õigusteadvuse esipära. Kuivõrd õigusteadvuse kujunemine on elukestev protsess, sõltub isiku ka east ja kogemustest mõjutuste arv, mida ta

⁹³ Kaugia 2011, lk 15.

⁹⁴ *Ibid*, 16.

sotsialiseerumise käigus on omandanud. Kuivõrd alaealiste vanus on väike ja kogemuste hankimise periood on olnud lühike, on ka vastavalt väike eluajal omandatud väärtushinnangute kogum.

- 2) Noored on sotsiaalselt ebaküpsed ja ei oma laialdasi varasemaid kogemusi suhtluses teiste ühiskonnaliikmetega.
- 3) Noored ei ole kogenud sündmusi ulatuses, mis tekitaks neis põhjendatud ootusi tuleviku suhtes.
- 4) Noorte võime anda konstruktiivseid hinnanguid kogetud sündmuste põhjal on madalam kui täiskasvanutel.
- 5) Noorte ettekujutus sotsiaalse käitumise õigest korraldusest on piiratud.
- 6) Vähene kogemus ja suhteline teadmatus ühiskondliku kooselu reeglitest põhjendavad noorte suuremat avatust informatsiooni omandamisele ja uute elukogemuste omandamiseks.
- 7) Kuivõrd noored on seesmise väärtuste omandamiseks enam avatud, on nad vastavalt ka rohkem mõjutatavad ning manipuleeritavad.
- 8) Alaealistel on samuti piiratud sotsiaalsete gruppide ring, kes isikut igapäevaselt mõjutavad. Kuivõrd oluline osa noorte igapäevasest ajast veedetakse koduses keskkonnas, pärineb oluline osa mõjutustest just perekonnaliikmetelt. Seega toimub ka iseenda identifitseerimine eeskätt perekonnaliikmete pealt õppimise ning nende käitumise peegeldamise näol.
- 9) Noortel on madalam kriitika omandatavate väärtuste osas.
- 10) Noorte huvide ring võrrelduna täiskasvanutega on kitsam.
- 11) Noortel puuduvad reeglina laialdased teadmised õigusest. Sõltumata õigusteadmistele omistatava kaalu väärtusest ei oma noored üldjuhul ulatuslikku ülevaadet kehtivast õigusest, millest juhindudes ei suudeta enda käitumist ka sellele vastavalt seadistada.
- 12) Kaugia on selgitanud, et iga inimene kuulub samaaegselt mitmetesse sotsiaalsetesse gruppidesse ning omab seetõttu mitmeid autoriteetseid isikuid, kelle arvamus on talle oluline ja kes on talle eeskujuks.⁹⁵ Kuivõrd noori mõjutavate sotsiaalsete gruppide hulk on piiratud, on sarnaselt väiksem ka autoriteetsete isikute ring.
- 13) Viidates Bachmannile ja Marustele selgitab Kaugia, et isiku sotsiaalne identsus väljendub tema sotsiaalse seisundi kaudu, mis kujutab endas isiku positsiooni ühiskonna struktuuris.⁹⁶ Noorte positsioon ühiskondlikus hierarhias seostub eeskätt perekonnaliikmeks olemisega.

⁹⁵ Kaugia 2011, lk 31.

⁹⁶ *Ibid*, 28.

Kuivõrd sotsiaalse kogemuse vastuvõtmine ning selle talletumine isiku individuaalsesse teadvusesse seondub eeskätt vastuvõtja suhtumisega sellesse, samuti tema vastuvõtlikkusega, võib asuda seisukohale, et alaealise õigusteadvus on küllaltki unikaalne. Nimelt on noore isiku maailmakäsitus primitiivne ning kvalitatiivsete hinnangute formuleerimiseks vajalikud kogemused ning teadmised puudulikud. Eeltoodu tõttu on alaealise õigusteadvus kui puhas leht, millele on ligipääs kõikidel ühiskondlikel mõjutajatel.

Seega määrabki kõikidest võimalikest mõjuagentidest olulisema viis, kuidas noor end sellega suudab suhestada ning kuivõrd oluliseks alaealine seda peab. Lähtudes sellest, et autori teise hüpoteesi südamikuks on perekondlike mõjutuste dominatsioon, on järgnevalt oluline hinnata noorte läbisaamist ja lähedust oma perekonnaga.

Käesoleva magistritöö aluseks oleva õigusteadvuse uuringu⁹⁷ küsimustikus tunti muuhulgas huvi (vt lisa 1, küsimus 24), kui kõrgelt hindavad respondendid oma perekonnaliikmeid enda eeskujuks. Vastamiseks oli respondentidele esitatud 6 võimalikku vastusevarianti:

- 1) Keskmiselt;
- 2) Kõrgelt;
- 3) Väga kõrgelt;
- 4) Nad on minu suurimaks eeskujuks;
- 5) Madalalt;
- 6) Väga madalalt.

Vastused jagunesid respondentide vahel järgnevalt:

- 1) 30 % hindab perekonda enda eeskujuks keskmiselt;
- 2) 28,7 % hindab perekonda enda eeskujuks kõrgelt;
- 3) 23,4 % hindab perekonda enda eeskujuks väga kõrgelt;
- 4) 10,6 % on seisukohal, et perekond on nende suurim eeskuju;
- 5) 5 % hindab perekonda enda eeskujuks madalalt;
- 6) 2,3 % hindab väga madalalt.

Eelnimetatud statistika aitab paremini mõista alaealistele omast mitmeti vastuolulist õigusteadvust. Kuigi ühelt poolt ollakse maksimaalselt avatud kõikidele mõjuritele, lähtuvad noored siiski eeskätt perekondlikest eeskujudest ning seavad pereringist tulenevad juhised ning väärtused esikohale.

⁹⁷ Vt täpsemalt magistritöö 4. peatükk ja lisad 1-2.

Samuti pööras õigusteadvuse uuring tähelepanu sellele, missugune definitsioon seostub noortel enim õigusteadvusega (vt lisa 1, küsimus 53). Vastamiseks oli respondentidele esitatud 7 võimalikku vastusevarianti:

- 1) See seostub eeskätt õigusest arusaamisega;
- 2) See on isiku õiguslaste teadmiste (õpitud teadmised) kogum;
- 3) See on isiku õiguslaste hinnangute kogum;
- 4) See on valmisolek järgida ühiskonnas kehtivaid reegleid;
- 5) See eeldab seaduse tundmist ja selle jaatamist;
- 6) See on isiku ettekujutus ümbritsevast maailmast;
- 7) Muu.

Uuringu järgmine, 54. küsimus puudutas üksnes isikuid, kes vastasid 53. küsimusele „Muu“ ning oli vormistatud viisil: „Kui vastasid eelmisele küsimusele "Muu", siis palun täpsusta lühidalt oma vastust.“ Tegemist oli avatud küsimusega, kus respondendid said oma seisukohti põhjendada vabas vormis.

Vastused jagunesid respondentide vahel järgnevalt:

- 1) 32 % hinnangul seondub õigusteadvus eeskätt õigusest arusaamisega;
- 2) 22,8 % hinnangul on õigusteadvus isiku õiguslaste teadmiste (õpitud teadmised) kogum;
- 3) 16,8 % vastanutest on seisukohal, et tegemist on isiku õiguslaste hinnangute kogumiga;
- 4) 10,2 % hinnangul on see valmisolek järgida ühiskonnas kehtivaid reegleid;
- 5) 8,6 % arvates eeldab õigusteadvus seaduse tundmist ja selle jaatamist;
- 6) 8,3 % hinnangul on see isiku ettekujutus ümbritsevast maailmast;
- 7) 1,3 % valis vastusevariandiks muu.

Kuigi vastusevariantidest ei eristunud selgelt ükski valik, seostas enamik (32 %) respondente õigusteadvust õigusest arusaamisega. Sama suurusjärg (22,8 %) vastajaid pidas õigusteadvuseks isiku õiguslaste teadmiste kogumit ning 16,8 % seostas õigusteadvust isiku õiguslaste hinnangute kogumiga.

Käesolevas magistritöös on varasemalt leidnud teoreetilisel tasandil kinnitust seisukohad, et väikesed sotsiaalsed grupid on indiviidi sotsialiseerumisel otsustava tähtsusega, samuti et alaealise õigusteadvuse spetsiifika seondub suuresti perekondlike mõjutustega. Eeltoodust

juhindudes on järgnevalt oluline hinnata autori poolt esitatud teise hüpoteesi paikapidavust ning tuvastada perekonna tähendus lapse peamise sotsialiseerimisagendina.

Nõnda saab empiiriliselt vaadelda mitmeid perekondlikke väärtusi, mis sotsialiseerumisprotsessi võivad mõjutada. Viimasteks on eeskätt noorte suhtumine oma pereliikmetesse, perekonna lähedus ning vastastike suhete soojus. Eeltoodust tulenevalt võib eeldada, et perekondades, kus vanemate autoriteet, usaldusväärsus, eeskuju ja valmisolek pere noori liikmeid toetada, on kooskõlas perekonna liikmete läheduse ning vastastikuse hindamisega, on noore edukaks lülitumiseks ühiskondlikku ellu märgatavalt paremad väljavaated.

Kuivõrd perekondlikud mõjud talletuvad varasemalt vaadeldud protsessi tulemusena noorte teadvuses, tuleb sealt otsida vastuseid ka empiirilise uuringu kontekstis. Olles tuvastanud, et teadvus on subjektiivne ning isiklik, selle sisu on teada üksnes selle kandjale, peegelduvadki teadvuses salvestunud väärtused respondentide mõtetes ja tegudes. Mõtteväljendusena tuleb käsitleda ka vastajate seisukohti ning põhjendusi seoses perekonlike mõjutuste olulisusega, mis on esitatud järgmises peatükis õigusteadvuse uuringu raames.

4. Koolinoorte õigusteadvuse uuring 2012

4.1. Uuringu eesmärk ja uurimisprobleem

2012. aasta märtsis ja aprillis viis autor läbi koolinoorte õigusteadvuse uuringu. Uuring vaatles alaealiste hinnanguid perekonnamudelite, õigusteadvuse, selle tähenduse ning seda kujundavate elementide osas. Magistritöö eesmärkidest juhenduvalt oli uuringu esmaseks ülesandeks tuvastada perekonna kui sotsialiseerimisagendi osakaal alaealise õigusteadvuses ning perekonna tähtsus alaealise õigusteadvuse kujunemisel.

Uuringu eesmärgiks oli leida vastused järgnevatele põhiküsimustele:

1) Missugune on respondentide perekonna struktuur ja kasvumiljöö?⁹⁸

Põhiküsimuse eesmärgiks on toetada autori esimest hüpoteesi, selgitada välja elemendid ja väärtused, mille olemasolu korral saab respondendi hinnangul käsitleda inimgruppi perekonnana. Nimetatu kontekstis on oluline hinnata ka respondendi kodust kasvumiljööd ja seda, kellega oma eluaset jagatakse.

Esimest põhiküsimust toetasid järgmised alaküsimused:

- 1.1) Kellest eelkõige koosneb respondendi jaoks perekond? (Küsimused nr 26-27)
- 1.2) Kui suur on respondendi õdede-vendade/ poolõdede-poolvendade arv? (Küsimused nr 17-18)
- 1.3) Kellega jagas respondent oma eluaset kuni 14. eluaastani? (Küsimused nr 7-10)
- 1.4) Kellega jagab respondent oma eluaset täna? (Küsimused nr 11-14)
- 1.5) Kui suureks hindab respondent oma perekonna eluaset? (Küsimus nr 30)
- 1.6) Kui suureks hindab respondent on isiklikku ruumi? (Küsimus nr 31)
- 1.7) Kas respondendi vanemad on abielus? (Küsimus nr 15)
- 1.8) Kas kumbki respondendi vanematest on olnud abielus ka varasemalt (st olnud abielus ja lahutanud)? (Küsimus nr 16)

2) Kui suur on respondendi lähedus oma perekonnaga?

Perekondlike väärtuste ja nende kaalu hindamisel indiviidi suhtes on esmatähtis esmalt tuvastada isiku hoiakud ning suhtumised oma perekonnaliikmete suhtes: kui sageli

⁹⁸ Nimetatud küsimuse vastuseid on käsitletud magistritöös eelnevalt ka 1. peatüki 3. punktis.

veedetakse koos aega, kui sageli panustavad vanemad noorte ettevõtmistesse ning kui paju esineb pereringis lahkkelisid.

Teist põhiküsimust toetasid järgmised alaküsimused:

- 2.1) Kui suur on vanemate osalus respondendi kooli koduülesannete lahendamisel? (Küsimused nr 19-20)
- 2.2) Kui sageli võetakse perega midagi ühiselt ette? (Küsimus nr 21)
- 2.3) Kui tihti õhtustatakse perega koos? (Küsimus nr 23)
- 2.4) Kui kõrgelt hindab respondent oma suhteid teiste pereliikmetega? (Küsimus nr 22)
- 2.5) Kui kõrgelt hindab respondent perekonnaliikmeid enda eeskujuna? (Küsimus nr 24)
- 2.6) Kui kõrgeks hindab respondent kommunikatsiooni oma vanematega? (Küsimus nr 25)
- 2.7) Kui sageli esineb respondendi perekonnas lahkkelisid? (Küsimus nr 61)
- 2.8) Kui kõrge on vanemate järelvalve respondendi tegevuste üle? (Küsimus nr 28)
- 2.9) Kui kõrgelt tunnevad vanemad huvi, kellega respondent veedab koos koduvälist aega? (Küsimus nr 60)
- 2.10) Kui kõrgelt hindab respondent oma vanemate kutsetööd? (Küsimus nr 59)

3) Mida peavad respondendid õigusteadvuseks?⁹⁹

Autori teise hüpoteesi seisukohast on oluline analüüsida respondendi hinnanguid õigusteadvuse osas: mida õigusteadvuseks peetakse ning kas seda moodustavaid väärtusi on võimalik omandada pelgalt raamatust (või internetist, televisioonist jms). Seega kõrvutab autor selles põhiküsimuses endapoolse väite õigusteadvuse traditsioonilise käsitlusega.

Kolmandat põhiküsimust toetasid järgmised alaküsimused:

- 3.1) Kuidas defineeriks respondent õigusteadvuse mõistet? (Küsimused nr 53-54)
- 3.2) Kas õigusteadvus on pelgalt raamatust õpitav väärtus? (Küsimus nr 56)
- 3.3) Kas kehtiva õigusnormi heakskiit respondendi poolt tähendab automaatselt tema poolt õiget käitumist? (Küsimus nr 55)

⁹⁹ Nimetatud küsimuse vastuseid on käsitletud magistritöös eelnevalt ka 3. peatüki 2. punktis

4) Kuidas suhtub respondent õigesse ja õiglasesse?

Individuaalse õigusteadvuse seisukohalt on esmatähtsad isiku suhtumised õigesse ja õiglasesse. Autor soovib tuvastada respondendi hinnangud õige ja õiglase osas, samuti taseme, kui kõrgelt enda ja oma vanemate õiglust hinnatakse.

Neljandat põhiküsimust toetasid järgmised alaküsimused:

- 4.1) Kas õige ja õiglane on identsed mõisted? (Küsimus nr 35)
- 4.2) Mis on respondendi hinnangul õigus? (Küsimused nr 44-45)
- 4.3) Mis on respondendi hinnangul õiglus? (Küsimus nr 49)
- 4.4) Kui kõrgelt hindab respondent oma vanemate õiglust? (Küsimus nr 50)
- 4.5) Kui kõrgelt hindab respondent oma õiglust (Küsimus nr 51)
- 4.6) Kas erinev arusaam õigest ja valest annab aluse erinevaks käitumiseks? (Küsimus nr 63)
- 4.7) Kuidas lahendaksid respondendid hüpoteetilise kaasuse õige ja õiglase kui väärtuste vaatepunktist?

5) Kas perekond on respondendi õigusteadvuse peamine kujundaja?

Autori kolmanda hüpoteesi paikapidavuse kontrolliks käsitleb viies põhiküsimus allikaid, kust pärinevad väärtused ja otsustusallikad, millest juhindudes erinevates olukordades reageeritakse. Abiküsimuste abil vastandab autor kehtivate õigusnormide tundmise sisemise õigeks olemise tundega ning püüab leida allikad, kust seesugune sisetunne võib alguse saada.

Viiendat põhiküsimust toetasid järgmised alaküsimused:

- 5.1) Kust pärinevad peamiselt respondendi õiguslased teadmised? (Küsimused nr 32-33)
- 5.2) Kas eelnimetatud allikast pärinevad õiguslased teadmised on piisavad elus toimetulekuks? (Küsimus nr 34)
- 5.3) Kui kõrgelt hindab respondent vajadust tunda kehtivaid norme? (Küsimused nr 46-47)
- 5.4) Kumba peab respondent olulisemaks- kas kehtivate õigusnormide tundmist või sisemist tunnet õigest käitumisest? (Küsimus nr 48)
- 5.5) Kas seltskond, kellega veedetakse enim aega on respondendi arvamuste ja hinnangute oluline kujundaja? (Küsimus nr 57)

- 5.6) Kas respondendi perekonnaringis on arutanud küsimusi õigest ja õiglasest käitumisest? (Küsimus nr 36)
- 5.7) Missugusest allikast omandatakse enim teadmisi õigeks olemise kohta? (Küsimused nr 39-40)
- 5.8) Mis ajendab respondenti käituma õiguskuulekalt? (Küsimus nr 40)
- 5.9) Kuidas oskab respondent otsustada, kuidas mingis olukorras käituda? (Küsimused nr 37-38)
- 5.10) Kust pärineb sisetunne, mille järgi otsustab respondent oma käitumine erinevates olukordades? (Küsimus nr 52)

Käesolev uuring on oma rõhuasetuselt ja uurimisobjektilt Eestis seni unikaalne, kuivõrd varasemalt ei ole alaealise õigusteadvust kunagi vaadeldud eeskätt perekonna kui sotsialiseerimisagendi vaatenurgast. Mitmed senised uuringud on õigusteadvuse hindamisel seadnud esikohale teadmised kehtivast õigusest, kohtusüsteemist ning eeskätt respondendi teadlikkuse enese põhiõigustest ja –kohustustest.

Nõnda on näiteks 2007. aastal viidud läbi kolm üleriigilist õigusteadvusega seonduvat uuringut:

- 1) Justiitsministeeriumi „Eesti elanike õigusteadlikkuse uuring“¹⁰⁰;
- 2) OÜ Faktum & Ariko „Õigusteadvus“¹⁰¹;
- 3) Saar Poll OÜ „Gümnaasiumiõpilaste õigusteadvus uuring“¹⁰².

Eeltoodud uuringud seovad kõik isiku õigusteadvuse õiguslaste teadmiste tasemega, olgu selleks kas kehtivate õigusaktide ja oma põhiõiguste tundmine või hinnang kohaliku kohtusüsteemi ning kohtuniku elukutse prestiiži osas.

Autori uuringule kõige lähemalseisvad kaks noorte õigusliku sotsialiseerumise uuringut pärinevad vastavalt aastatest 1974-1977 ja 1994-1998 ning nende tulemused on koondatud terviklikult teosesse *Noorte õigusliku sotsialiseerumise uurimine üleminekul riigisotsialismist*

¹⁰⁰ Eesti elanike õigusteadlikkuse uuring. Tallinn: Justiitsministeerium 2007. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=30815/Eesti+elanike+%F5igusteadlikkuse+uuring.pdf>, 6. mail 2012.a.

¹⁰¹ OÜ Faktum & Ariko. Õigusteadvus. Tallinn 2007. Arvutivõrgus. Kättesaadav: http://www.riigikohus.ee/vfs/600/uuring_2007_oigusteadvus.pdf, 6. mail 2012.a.

¹⁰² Saar Poll OÜ. Gümnaasiumiõpilaste õigusteadvuse uuringu tulemused. 2007. Arvutivõrgus. Kättesaadav: http://www.riigikohus.ee/vfs/683/Noorte_%F5igusteadvuse_uuringu_aruanne.pdf, 6. mail 2012.a.

*vabaturumajandusse*¹⁰³, mille koostamisel on osalenud L. Auväart, H. Dsiss, S. Kaugia, P. Kenkmann ning E. Raska. Kuivõrd kaasaegse sotsiaal- ja õiguskeskkonnaga seondub eeskätt eelnimetatud uuringute hilisem vaatlusperiood (1994-1998), on käesoleva uuringu kontekstis viidatud ka üksnes sellele.

4.2. Uuringu valim

Uuringu respondentide planeeritud valim oli 300 isikut vanuses 14-19 aastat.

Vanusepiiride moodustamisel lähtuti järgnevatest põhimõtetest:

- 1) Eesmärk oli uuringusse kaasata põhi- ja keskkooliõpilasi 8.-12. klassidest;
- 2) Vanuse alampiiriks määrati 14 aastat, kuivõrd nimetatud vanusest algab isiku süüvõime ning teda saab õigusvastaste tegude eest karistada¹⁰⁴. Lähtuti ka hinnangust, et noorematel kui 14-aastastel isikutel võib esineda raskusi küsimustiku mõistmisel ning oma seisukohtade adekvaatsel formuleerimisel;
- 3) Vanuse ülempiiriks planeeriti algselt määrata 18 aastat, kuivõrd nimetatud eaga lõppeb alaealisus, algab täisealisus ja täielik teovõime¹⁰⁵, kuid tulenevalt asjaolust, et suur osa keskkooli viimases klassis õppivatest noortest on 19 aastased, otsustati vanuse ülempiiri tõsta 19 aastani.

Autorile laekus ühtekokku tagasi 335 küsimustikku, millest 3 olid täitmata, 1 oli täidetud 13-aastase isiku poolt ning 28 respondenti oli märkinud lubatust suurema hulga vastusevariante kas ühe või mitme küsimuse juures. Eeltoodust tulenevalt oli valideidseid küsimustikke kokku 303, mistõttu sai planeeritud valim ületatud 3 küsimustikuga.

Valimi moodustamisel lähtuti järgnevatest põhimõtetest:

- 1) respondentide jaotus vanuserühmadesse (14,15,16,17,18,19) peaks olema võimalikult võrdne;
- 2) respondentide jaotus soorühmadesse (mees- või naissoost) peaks olema võimalikult võrdne;

¹⁰³ L. Auväart jt. Noorte õigusliku sotsialiseerumise uurimine üleminekul riigisotsialismist vabaturumajandusee. Materjale kordusuuringust. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda 1999.

¹⁰⁴ Karistusseadustik (06.06.2001.a.) § 33

¹⁰⁵ Alaealiste mõjutusvahendite seadus (28.01.1998.a.) § 2, tsiviilseadustiku üldosa seadus (27.03.2002.a.) § 8 lg 1.

- 3) respondendid peaksid õppeasutusest juhindudes katma võimalikult suure osa Eesti territooriumist.

Uuringus kasutatud lõpliku valimi (303) moodustasid kooliõpilased vanuses 14-19 aastat, mis jagunes vanuserühmiti järgnevalt: 17-aastaseid 65 isikut (21,5%), 15-aastaseid 59 isikut (18,5%), 16-aastaseid 56 isikut (18,5%), 18-aastaseid 53 isikut (17,5%), 19-aastaseid 35 isikut (11,6%), 14-aastaseid 35 isikut (11,6%).

Valimi moodustasid 181 naissoost (59,7%) ning 122 meessoost (40,3%) isikut, kes leiti juhuvaliku abil. Autor kasutas juhuvalimit, kuivõrd see võimaldas koguda teavet kõikidesse nimetatud vanuserühmadesse kuuluvate riigi kodanike kohta.

Uuringus osalesid õpilased järgmistest koolidest: Tallinna 21. Kool, Gustav Adolfi Gümnaasium, Kadrioru Saksa Gümnaasium, Tartu Karlova Gümnaasium, Keila Kool, Kilingi-Nõmme Gümnaasium, Liivalaia Gümnaasium, Noarootsi Gümnaasium, Pärnu Ülejõe Gümnaasium, Rocca Al Mare Kool, Saaremaa Ühisgümnaasium, Tallinna Teeninduskool, Tallinna Inglise Kolledž, Tabasalu Ühisgümnaasium, Tallinna Järveotsa Gümnaasium, Tallinna Kuristikü Gümnaasium, Tallinna Mustamäe Gümnaasium, Tallinna Reaalkool, Tallinna Tehnikagümnaasium, Toila Gümnaasium, Võru Kesklinna Gümnaasium.

4.3. Küsimustik ja metoodika

Uuringu aluseks olev küsimustik koosnes ühtekokku 63-st küsimusest ja ühest kaheosalisest hüpoteetilisest kaasusest. Küsimuste hulgas oli nii etteantud valikvastustega (kokku 50), kui ka avatud vastamist võimaldavaid küsimusi. Respondent pidi iga valikvastusega küsimuse juures valima üksnes ühe vastusevariandi. Ühel vastajal kulus küsimustikule vastamiseks aega keskmiselt 15-20 minutit.

Küsimustik ei olnud üles ehitatud juhindudes magistritöö punktis 4.1. esitatud põhiküsimuste struktuurist, vaid põhiküsimustega seonduvad abiküsimused olid jaotatud terve küsimustiku peale. Küsimustiku ülesehituse loomisel lähtuti järgnevatest põhimõtetest:

- 1) küsimused sarnase teemavaldkonna kohta ei tohiks moodustada selgelt eristuvat blokki;

- 2) küsimustik peab olema üles ehitatud viisil, mis ei võimaldaks respondentil täita seda pealtnäha loogilisel viisil minimaalse võimaliku ajaga;
- 3) mitu erinevat küsimust võiksid kontrolli huvides viidata samale soovitud vastusele.

Küsimustikus puudusid küsimused, mille eesmärgiks oli respondentide teadmiste ulatuse kindlaksmääramine. Vastusevariantidega küsimuste juures kasutati alati sarnaste struktuuridega skaalasid. Respondentide emotsioone mõõdeti enamasti skaalal „väga kõrge“, „kõrge“, „keskmine“, „madal“, „väga madal“, millele oli küsimustest juhindudes mõnel juhul lisatud täiendav ülivõrret (nt „kõrgemalt kui miskit muud“) või võimalikult madalat hinnangut (nt täielik eitus) iseloomustav vastusevariant. Ajalist kordust hindavate küsimuste juures mõõdeti respondentide vastuseid enamasti skaalal „iga päev“, „kord nädalas“, „mõnel korral nädalas“, „kord kuus“, „mõnel korral kuus“, „harvemini kui mõnel korral kuus“, millele oli samuti küsimustest juhindudes mõnel juhul lisatud täiendav võimalikult madalat hinnangut (nt „mitte kunagi“) iseloomustav vastusevariant.

Küsimustikele sai vastata nii paberkandjal kui digitaalsel kujul. Paberkandjal küsimustik koosnes 8-st leheküljest. Digitaalne küsimustik on koostatud koostöös 5D Vision OÜ-ga (registrikood: 10606206, asukoht: Riia 185a, Tartu, 51014) kasutades eFormular¹⁰⁶ elektroonilist ankeetsüsteemi ning see tehti vastajatele kättesaadavaks võrgukeskkonnas aadressil: <http://www.eformular.com/vallopaal/oigusteadvus.html>. Võrgukeskkonnas täidetud küsimustikud laekusid automaatselt autori e-posti aadressile ning muutusid kättesaadavaks eFormulari kodulehel selleks spetsiaalselt ette nähtud keskkonnas. Paberkandjal küsimustikud sisestati autori poolt uuringu võrgukeskkonna aadressil, mille järel muutusid need samaväärseks nimetatud keskkonnas täidetutega.

Paberkandjal küsimustik on magistritöö lisa 1. Küsitlusleht on esitatud täitmata kujul ning selles ei ole esitatud respondentide vastuste protsentuaalset jaotust ega keskmiseid tulemusi. Magistritöö lisa 2 on statistiline ülevaade valikvastustega küsimustest, milles on iga küsimuse juures esitatud nii vastajate arv, protsentuaalne jaotus kui ka ühemõõtmeline sektordiagramm tulemuste paremaks visualiseerimiseks.

¹⁰⁶ Vt: www.eformular.ee

4.4. Uuringu tulemused

Uuringu tulemused on esitatud lähtudes magistritöö punktis 4.1. esitatud põhiküsimuste struktuurist. Seejuures ei ole tulemused esitatud mitte eraldi alaküsimuste lõikes, vaid terviklikult, võttes arvesse kõiki vastava põhiküsimuse juurde kuuluvaid toetavaid küsimusi. Töö piiritletud mahust juhindudes ei ole esitatud täiendavaid tabelülevaateid vastuste jaotuste kohta, kuivõrd nimetatu nähtub üheselt töö lisast 2. Tulemuste presenteerimisel on arvesse võetud eeskätt vastusevariante, mille populaarsus respondentide seas ületas 10 % künnise, kuid tulemuste ilmestamise huvides on valikuliselt arvestatud ka vähima populaarsusega vastustega. Uuringu viie põhiküsimuse tulemused on taandatud autori kahele hüpoteesile käesoleva peatüki viimases osas.

4.4.1. Missugune on respondentide perekonna struktuur ja kasvumiljöö?

Respondentide perekonna struktuuri ja kasvumiljöö kontekstis ilmneseid uuringust mitmed üllatavalt positiivsed näitajad. Nimelt on üle pooltel juhtudel (53,1 %) respondendi vanemad abielus ning ligi kolmveerandil juhtudel (72,9 %) pole respondendi vanemad varasemalt abielus olnud. Neljandik (25,4 %) respondentidest märkis, et vanemad on varasemalt abielus olnud vaid ühel korral. Positiivseks võib pidada ka näitu, et 80,9 % juhtudel oli respondendil oma tuba ning 44,6 % vastanuist hindas oma perekonna elamispinna suurust keskmiseks. 13,9 % vastanuist jagab oma tuba ühe õe või vennaga ning üksnes 3,6 % kõikidest vastanutest hindas oma perekonna elamispinda väga väikeseks. Suureks hindas elamispinda enam kui tervelt kolmandik (35 %) respondentidest.

Absoluutne enamus (70 %) kõikidest vastanutest jagas oma eluaset kuni 14. eluaastani oma ema ja isaga, samuti jagab üle poole (56,8 %) vastanutest oma eluaset ka tänasel päeval koos mõlema vanemaga. Kuni 14. eluaastani elas ainult koos emaga 13,5 % vastanutest ning koos ema ja võõrasisaga kümnendik (10,6 %) respondentidest. Tänaval päeval elab 21,1 % vastanuist koos ainult emaga ning 12,5 % ema ja võõrasisaga. Lisaks vanematele jagati 14. eluaastani elamispinda peamiselt ühe õe (24,1 %) või ühe vennaga (21,5 %). 22,5 % vastanutest ei olnud kuni 14. eluaastani temaga koos elavat õde või venda. Ka tänaval päeval ei ela enam kui kolmandik (32 %) respondentidest koos õdede-vendadega, kuid üle viiendiku (20,8 %) vastanutest elab koos ühe vennaga ning alla viiendiku (10,2 %) koos ühe

õega. Kõigest natuke enam kui kümnendik (10,2 %) respondentidest elab tänasel päeval koos ühe õe ja ühe vennaga.

Uuringust nähtus, et enamasti ei ole respondentidel suuri, st paljuliikmelisi perekondi: ligi pooltel (45,5 %) vastanutest oli kõigest üks õde või vend ning ligi kolmandikul (22,4 %) vastanutest polnud ainsatki õde ega venda. Kaks õde-venda oli 22,1 % respondentidest ning rohkem kui kaks õde-venda vähem kui kümnendikul (9,6 %) kõikidest uuringus osalenutest. Üksnes ligi viiendikul (19,1 %) respondentidest oli üks poolõde või –vend, 10,6 % oli kaks poolõde või –venda, kuid ülekaalukal enamusel (61,1 %) polnud ainsatki poolõde või –venda.

Autori esimese hüpoteesi ning magistritöö uurimisküsimuste seisukohalt oli iseäranis oluline respondentide hinnang perekondlikust koosseisust. Uuringust nähtus, et ligi pooled (45,9 %) vastanutest pidasid perekonda koosnevaks vanematest ja nende lastest, toetades seejuures pigem traditsioonilist ja klassikalist perekonna käsitlust. Ligi viiendik (18,2 %) vastanuist oli seisukohal, et perekonnamõiste on avatud ning et seda ei ole võimalik üheselt määratleda, toetades seejuures kaasaegseid käsitlusi perekonnast. Sarnast seisukohta toetas ka enam kui kümnendik (11,9 %) respondentidest, kes olid seisukohal, et perekond koosneb mistahes koos elavatest isikutest.

Sarnaselt magistritöö punktis 1.3. selgitatule väärrib siinkohal märkimist, et kuigi ligi pool vastajatest tajub perekonda eeskätt vanemate-laste kooslusena, toetab protsentuaalselt ühtekokku samavõrd suur hulk vastajaid avatumaid ja kaasaegsemaid kontseptsioone, mille kohaselt perekonnaliikmete täpse ringi piiritlemine ei ole primaarne.

4.4.2. Kui suur on respondendi lähedus oma perekonnaga?

Uuringust tulenes, et respondendid olid oma perega kas lähedased või väga lähedased. Nõnda hindas 31,7 % vastanutest oma suhteid perega väga kõrgelt, üle neljandiku (25,7 %) vastanutest kõrgelt ning ligi viiendik (20,8 %) keskmiselt. Seejuures väärrib märkimist, et tervelt 18,8% vastanutest hindas oma suhteid pereliikmetega kõrgemalt kui miskit muud. Kõigest 1% vastanutest hindas suhteid perega väga madalaks. Kõrge hinnang väljendus ka asjaolus, et ligi kolmandik (30 %) vastanutest hindas vanemaid oma eeskujuna kõrgelt, 28,7 % aga kõrgelt ning tervelt 23,4 % väga kõrgelt. Oluline on siinjuures ka asjaolu, et tervelt 10,6 % vastanutest pidas pereliikmeid oma suurimaks eeskujuks.

Kuigi ligi viiendiku (19,5 %) vastanute hinnangul esineb nende perekonnas sageli lahkkelisid, pidas 21,1 % respondentidest kommunikatsiooni oma vanematega väga kõrgeks. 26,1 % hinnangul esineb lahkkelisid pereringis harva ning 37 % hinnangul keskmiselt, kuid sellegipoolest hindas üle kolmandiku (36 %) vastanutest kommunikatsiooni oma vanematega kõrgeks ning peaaegu samavõrd suur osa (34,7 %) keskmiseks.

Oluliseks perekonna läheduse hindamisskaalaks võib pidada vanemate osalust noorte kooli kodutööde lahendamisel. Kuigi enam kui pooltel (57,4 %) juhtudel abistasid vanemad noori kooli koduülesannete lahendamisel, oli teise küsimuse juures ligi kolmandik (29,4 %) seisukohal, et vanemad ei abista neid kunagi koduste ülesannetega. Seega esines sarnase sisuga, kuid erinevalt sõnastatud küsimuste vahel ligi 15-protsendiline erinevus. 14,2 % vastanute hinnangul abistavad vanemad neid kooli kodutöödega mõnel korral nädalas, 16,8 % juhtudel mõnel korral kuus ning 24,8 % respondentide hinnangul harvemini kui mõnel korral kuus.

Teatav vastuste lahknevus toimus ka perekonnaga ühiste ettevõtmiste osas. Nimelt analüüsiti perekondlikku ühistegevust kahes küsimuses: ühel juhul pidid respondendid andma hinnangu, kui sageli perega ühiselt midagi ette võetakse, teises küsimuses aga hindama ühiste õhtusöökide sagedust. Kuivõrd ka ühine õhtusöök on autori hinnangul käsitletav ühise ettevõtmisena, ei olnud respondendid samal arusaamal. Nõnda võeti 25,1 % juhtudel perega midagi ühiselt ette harvemini kui mõnel korral kuus, ligikaudu sama paljudel juhtudel (24,1 %) mõnel korral kuus ja kõigest 19,1 % respondentide hinnangul korral nädalas. Paradoksaalselt õhtustab aga enam kui kolmandik (33,7 %) respondentidest perega koos iga päev, samuti ligi kolmandik (28,7 %) mõnel korral nädalas ning vaid 3 % respondentide hinnangul õhtustatakse perega üheskoos ühel korral kuus.

Sotsioloogilistes uuringutes on perekonna läheduse hindamisel sageli võetud aluseks vanemate järelvalve noorte tegevuse üle ning samuti fakt, kui kõrgelt tunnevad vanemad huvi seltskonna vastu, kellega respondendid koduvälist aega veedavad. Ligi pooltel juhtudel (47,5 %) on vanemate järelvalve noorte tegevuse üle keskmine ning 26,4 % respondenti hinnangul pigem kõrge. Üksnes 16,2 % vastanutest hindas vanemate järelvalvet madalaks. Kui tegevuse vastu tervikuna vanemad väga kõrget huvi üles ei näita, siis seltskonna osas oli vanemate huvi märgatavalt kõrgem. Nõnda ligi viiendikul (17,5 %) juhtudel tundsid vanemad väga kõrgelt, ligi kolmandikul (31,7 %) juhtudel keskmiselt ning tervelt 40,9 % juhtudel väga kõrgelt huvi seltskonna vastu, kellega noored perevälist aega veedavad.

Respondentide hinnangud oma vanemate kutsetöö osas olid pigem positiivsed, kui ligi pool (43,6 %) vastanutest hindas vanemate kutsetööd kõrgelt ja enam kui neljandik (25,4 %) väga kõrgelt. Oma vanemate kutsetööd hindas keskmiselt ligi kolmandik (27,1 %) vastanutest.

4.4.3. Mida peavad respondendid õigusteadvuseks?

Käesolev põhiküsimus oli eeskätt määrav autori teise hüpoteesi seisukohalt, kuivõrd sellest tulenes respondentide hinnang õigusteadvuse kohta. Kui 32 % vastanutest seostas õigusteadvust õigusest arusaamisega ja 22,8 % luges õigusteadvust õiguslaste (õpitud teadmiste) kogumiks, pidas ligi viiendik (16,8 %) õigusteadvust õiguslaste hinnangute kogumiks. 10,2 % hinnangul on õigusteadvus valmisolek järgida ühiskonnas kehtivaid reegleid. Vaatamata eelnimetatud protsentuaalsetele määradele oli absoluutne enamus (83,5 %) vastanutest seisukohal, et õigusteadvuse näol pole tegemist pelgalt raamatust (sh internetist, raadiost, televiisorist vms) õpitava väärtusega.

Pea kõik (90,4 %) vastajatest olid seisukohal, et õigusnormi heakskiit ei tähenda automaatselt isiku poolset õiget käitumist, st õigusnormi teadmine ja sellest arusaamine ei taga automaatselt õiguspärast käitumist.

4.4.4. Kuidas suhtub respondent õigesse ja õiglasesse?

Et tuvastada respondentide seesmised käitumisregulaatorid, on oluline hinnata respondentide arvamusi õigest ning õiglasest. 41,6 % vastajaist oli seisukohal, et õige ja õiglase näol ei ole tegemist identsete mõistetega. Ligi kolmandik (31,7 %) respondentidest oli seisukohal, et enamasti ei tähenda õige ja õiglane sedasama ning ligi neljandik (24,1 %) vastajaist pidas neid enamasti samatähenduslikeks. Õiguseks peeti enamasti (41,6 %) nii põhimõtteid ja väärtusi, mis lähtuvad õiguse ideest, kui ka positiivset õigust. Ligi kolmandiku (31 %) hinnangul on õiguse näol üksnes tegemist põhimõtete ja väärtustega ning 25,1 % juhtudel kirjutatud ja kehtiva õigusega. Küsimus õiglusest oli seevastu avatud vastamist võimaldav, mistõttu said vastajad vastust formuleerida oma sõnadega. Kuigi oluline osa märkis, et nende jaoks on õiglus määratlematu väärtus, suutsid enamik vastajaist seda kirjeldada. Nõnda samastasid paljud õiglust eetilise võrdsuse, samuti eetika austamise ja sellest kinnipidamisega. Mitmed

vastajad tõid aga esile õigluse seost võrdsuse ning teistega arvestamisega. Õiglust peeti ka enese ja teiste õiguste väärtustamiseks, subjektiivseks väärtuseks ning koosluseks seadusest ja individuaalsest sisetundest. Autori hinnangul väärib esiletoomist ka vastusevariant, mille kohaselt on õiglus see, kui kannatanu on otsusega rahul.

Küllaltki olulises osas langes kokku respondentide hinnang iseenda ja oma vanemate õigluse osas. Eriti ilmekalt avaldus see väärtuses „kõrge“, kuivõrd oma vanemate õiglust hindas kõrgelt 52,8 % ja iseenda oma vastavalt 50,5 % vastanutest. Oma vanemate õiglust hindas keskmiselt ligi kolmandik (29,4 %) ja enda oma vastavalt suurem protsent – 40,6 %. Üksnes 1,3 % vastanuist hindas oma vanemate õiglust väga madalalt.

Enne hüpoteetilise kaasuse lahendamist pidid respondendid andma hinnangu, kas erinev arusaam õigest ja valest annab aluse ka erinevaks käitumiseks. Seejuures oli vastusevariantide juures ära toodud ka õigusrikkumise aspekt, st autor soovis tuvastada, kas erinev arusaam õigusest võiks anda isikule õigluse ka õigusvastaseks käitumiseks. 38,6 % vastanuist oli arvamusel, et erinev arusaam õigest ja valest annab õigluse erinevaks käitumiseks sõltuvalt olukorrast, kuid õigusrikkumiseks mitte. Enam kui kolmandik (34 %) vastanutest oli seisukohal, et nimetatud arusaam annab õigluse sõltuvalt olukorras (sh õigusrikkumiseks). 15,2 % vastanutest oli kindlal seisukohal, et annab ja enam kui kümnendik (11,9 %), et erinev arusaam õigest ja valest ei anna alust erinevaks käitumiseks.

Uuringu viimase osana oli respondentidele lahendamiseks esitatud argist olukorda kujutav kaasus, mille esimene osa puudutas respondentide hinnangut olukorra võimalikuks lahendamiseks ja teine osa vanemate hinnangulist reaktsiooni respondendi teole. Kaasuse teksti järgselt oli ühtlasi tekitatud kahepidine olukord. Ühelt poolt respondent teab oma perekonna raskest rahalisest seisundist ja faktist, et kui perekond ei suuda kolme päeva jooksul leida 600 EUR üürimakse tasumiseks, kaotava nad oma elamispinna. Teiselt poolt näeb respondent isikut, kes pangaautomaadist on just välja võtnud 2000 EUR ning sellest 700 EUR maha pillanud. Respondendil on teada, et keegi sündmust pealt ei näe. Nõnda on kaasuses tekitatud olukord, mis puudutab perekonda ja selle rasket majanduslikku olukorda tervikuna. Respondendil on võimalik sellele reageerida ning lahendada mistahes tagajärgedeta perekonna rahaline kitsikus. Fakt, et raha kaotanud isik oli pangaautomaadist just välja võtnud 2000 EUR, peaks respondendis tekitama tunda, et tegemist on isikuga, kes 700 EUR kaotamist raskelt üle ei ela. Oluline on aga siinjuures fakt, et 700 EUR ületab perekonna vajadust ning tekitab moraalse dilemma ülejäänud 100 EUR osas.

On märkimisväärne, et üksnes vähem kui pooled (43,9 %) vastanutest oleks raha tagastanud selle kaotanud isikule. Viiendik (20,8 %) isikutest oleks andnud kõik 700 EUR oma vanematele ning valetanud selle päritolu kohta. 17,5 % vastanutest oleks andnud 600 EUR oma vanematele ja 100 EUR tagastanud selle kaotanud isikule. Tervelt 16,2 % respondentidest valis vastusevariandiks „muu“ ning soovis oma seisukohti põhjendada isiklikus sõnastuses. Seejuures märkisid mitmed vastajad, et nad oleks 600 EUR andnud oma vanematele ja 100 EUR jätnud endale, kuivõrd nõnda väikest osa kaotatud summast oleks ebamugav isikule tagastada. Mitu respondenti oleks andnud kõik 700 EUR vanematele ning selgitanud olukorda nõnda nagu see tegelikult juhtus.

Seejuures vastas üks respondentidest nõnda: „Kui ma oleksin kindel, et mu pere ei saaks 3 päevaga seda raha kuskilt kokku, mis on võrdlemisi ebatõenäoline, siis ma võtaksin selle raha endaga kaasa. Samas, kuna see kõik on nii äkiline, oleks mõistagi tark selle isiku järel käia ja uurida näiteks ta autonumbri märki/maja (ma viitsiks 700 euro eest ta kannul küll käia) - see tagab selle, et kui mu vanemad pole rahul selle raha võtmisega, et nad pigem läheksid tänavale, kui nad seda mujalt ei saa, siis vähemalt on võimalus see õigele omanikule tagastada. Samuti tagab see teadmine, kas tema maja või autonumbri oma, seda, et on alati võimalus tulevikus talle see raha tagasi pista, isegi kui me selle ära võtame. Tundub, et kui tal oli raha, et 2000 niimoodi suvaliselt välja võtta, siis ta elab mõnda aega ilma selle 700 eurota ka ära.” Viimatinimetatu kinnitab autori hinnangut ja eesmärgi täitumist emotsioonide ja subjektiivsete emotsioonide osas, mida kaasuse asjaolud vastajas peaksid tekitama. Nõnda sidusid mitmed vastajad raha mittetagastamise fakti sellega, et raha kaotanud isik sellest vaevalt vaesemaks jääks.

Oma võimaliku käitumise üle juurdles üks respondent järgnevalt: „Õiglane oleks tagastada raha sellele isikule - seal on võimalus, et sellel inimesel jääb seetõttu üür maksmata ja tema tõstetakse omakorda välja. Muidugi oleks tore võtta see summa endale ja sellega edasi majandada, aga ma ei peaks seda õigeks. Alati võib loota mõningasele vaevatasule, aga ma arvan, et 600 euro kokkuajamiseks peab olema mõni muu moodus kui kellegi teise raha omastamine.”

Hinnates oma vanemate võimalikku käitumist respondendi otsusele, leidis 48,2 % vastanutest, et vanemad oleksid palunud raha isikule tagastada. Samuti oldi 34,7 % juhul seisukohal, et vanemad oleksid mõistnud isiku tegutsemise hukka. Karistanud oleks vanematest üksnes

4,3 %. Seejuures on oluline juhtida tähelepanu varasemalt märgitud respondentide hinnangule oma vanemate ja iseenda õigluse osas. Kui siis leidis kinnitust, et respondendid pidasid enda õiglust vanemate omaga väga sarnaseks, ei paista sarnane õiglusmeel välja kaasuse teise osa (so vanemate hinnang) tulemustest. Fakt, et ligi 90 % juhtudel oleks vanemate hinnang erinenud respondentide omast, räägib küllaltki suurest erinevusest erinevate põlvkondade õigus- ja õiglusmeeles.

4.4.5. Kas perekond on respondendi õigusteadvuse peamine kujundaja?

Ligi kolmandik (30 %) vastajatest oli seisukohal, et nende õigusalsed teadmised pärinevad peamiselt vanematelt ning 18,2 % hinnangul perekonnast tervikuna. Seejuures 65,3 % vastanute hinnangul on eelnimetatud allikatest pärinevad teadmised piisavad elus toimetulekuks. Eeltoodust tulenevalt seostatakse perekonnaga õigusalsed teadmised päritolu ligi pooltel (48,2 %) juhtudel. 24,8 % respondentidest pidas õigusalsed teadmised peamiseks allikaks kooli ja koolitunde 12,2 % internetti. Seejuures hindas 62 % vastanutest seltskonda, kellega enim aega koos veedetakse, noorte arvamuste ja hinnangute peamiseks kujundajaks.

Lisaks eeltoodule oli 44,2 % vastanuist seisukohal, et enim teadmisi õigeks olemise kohta omandatakse perekonnalt ja ligi kolmandik (31,7 %) arvas, et ühiskonnast tervikuna. Üksnes 12,9 % respondentidest oli seisukohal, et teadmised õigeks olemise kohta pärinevad koolist ja koolitundidest.

Hinnates perekonna kui sotsialiseerimisagendi mõju noore õigusteadvuse kujunemisele, on oluline teada, et 60,1 % juhtudel on respondendi perekonnaringis arutatud küsimusi õigest ja õiglasest käitumisest. Ligi poolte (44,9 %) respondentide hinnangul ajendab inimest erinevates olukordades õigesti käituma sisetunne, mida on raske määratleda, ligi kolmandik (32 %) peab määravaks kodust kasvatust ning 17,5 % vastanuist teadmist, et võib selle eest karistatud saada.

Küsimuse juures, millest lähtuvalt respondendid otsustavad, kuidas mingis olukorras käituda, eelistati enim (29 %) vastusevarianti „muu“ ning kirjeldati oma eelistust isiklikus sõnastuses. Kõige rohkem toodi otsustamise juures esile moraalsust, isiku enda sisemist äranägemist ning otsustust. Samuti hinnati kõrgelt varasemat kogemust ja kõiki esitatud vastusevariante üheskoos. Esile toodi ka ratsionaalset mõtlemist ja loogilist lähenemist iga probleemse

küsimuse lahendamise juures. Järgnevalt (27,4 %) lähtuksid respondendid sellest, missugust käitumist toetaks nende perekond ja peaaegu samavõrd suur protsent (22,8 %) lähtuks õpitud teadmistest.

58,7 % respondentidest oli seisukohal, et sisetunne, mille järgi otsustab isik oma käitumine erinevates olukordades, kujuneb alates sünnist ja seda mõjutab enim perekond. Enam kui neljandik (27,4 %) vastanutest arvas, et see sisetunne kujuneb alates sünnist ja seda mõjutavad muud tegurid. 13,2 % respondentide hinnangul põhineb see sisetunne õpitud (raamatust loetud, internetist leitud, raadiost kuuldud vms) teadmistel.

Kuigi 69,3 % vastanuist peab olulisemaks sisemist tunnet õige käitumise üle otsustamisel olulisemaks kui kehtivaid norme, hinnati positiivse õiguse tundmise vajadust küllaltki kõrgelt. Nõnda hindas üle poole (54,1 %) vastanuist kõrgelt, 30 % keskmiselt ja 13,5 % väga kõrgelt vajadust tunda kehtivaid õigusnorme.

4.5. Järeldused

Uuringu järelduste seisukohalt on esmalt oluline võrrelda uuringu tulemusi varasemalt nimetatud Auväärt, Dsiss, Kaugia jt poolt läbi viidud õigusliku sotsialiseerumise uuringu (edaspidi: õigusliku sotsialiseerumise uuring) hilisema vaatlusperioodi (1994-1998) kontekstis. Selline võrdlus võimaldab hinnata, kas uuringus esitatud väärtuseid saadab aja vältel teatav dünaamika ja areng, või on tegemist ajas pigem püsivate näitajatega.

Õigusliku sotsialiseerumise uuringu autorid olid seisukohal, et nende uuringu käigus ei õnnestunud avastada erilisi õigusliku sotsialiseerimise agente. Asuti küll seisukohale, et õiguslik sotsialiseerumine toimub koos üldise sotsialiseerumisega ning on selle üks aspekt, kuid sellegipoolest ei õnnestunud autoritel tuvastada sotsialiseerimisagenti, mis teistest ülekaalukalt esile oleks tõusnud.¹⁰⁷

Õigusliku sotsialiseerumise uuringu käigus tuvastati samuti, et uuringus osalejatel olid oma perekonnaliikmetega pigem soojad ja positiivsed suhted. Nõnda hindas 40 % vastanutest suhteid perekonnaga pigem heaks kui halvaks ja 37 % suhteid heaks, soojaks.¹⁰⁸ Oma

¹⁰⁷ Auväärt, Dsiss, Kaugia, Kenkmann, Raska. *Op cit* lk 77.

¹⁰⁸ *Ibid*, 127.

õiguslike teadmiste allikaks pidas suurim osa (26,6 %) mitut allikat samaaegselt, ligi neljandik (22,8 %) muid allikaid ja üksnes 5,1 % oma vanemaid.¹⁰⁹ Suurim protsent (22 %) vastanutest oli seisukohal, et õige käitumise kohta omandatakse mitmest allikast ning üksnes viiendik (21 %) vastanutest oli seisukohal, et õigeks olemise kohta pärinevad teadmised peamiselt vanematelt, kodust.¹¹⁰

Võrreldes õigusliku sotsialiseerumise uuringu kaht erinevat uurimisperioodi, nähtub, et kui 1975. aastal oli õigusteadmiste peamiseks allikaks valdavalt massikommunikatsioonivahendid (ajalehed, televisioon, raadio ja ajakirjad) ning üksnes vähesel määral ema kui üks perekonnaliige, paistsid 20 aastat hiljem läbi viidud kordusuuringust oluliselt erinevad tulemused. 1995. aasta küsitluse kohaselt oli nii keskkooli, kutsekooli kui ka õiguserikkujate kategoorias kolme eelistatud allika hulgas nii ema kui isa ja igas kategoorias esikohal ema.¹¹¹

Seega võib asuda seisukohale, et kuigi 1995. aasta küsitluse baasil ei tõusnud esile konkreetselt ükski sotsialiseerimisagent, on olulisel määral vaadeldav perekonna kui õigusteadmiste ammutamise allika osatähtsuse kasv. Kuigi ka nimetatud uuringus oli mõnevõrra suurem kaal õigusteadmistel võrrelduna õigusteadvuse teiste struktuurielementidega, ei saa alahinnata perekonna terviklikku väärtuse kasvu, sõltumata teadmiste liigist, mida selle vahendusel omandatakse.

Kuigi 2012. aastal läbi viidud uuringu kohaselt pidas õiguslaste teadmiste allikaks perekonda tervikuna ühtekokku 48,2 % (vanematelt 30 % ja perekonnalt tervikuna 18,2 %) vastanutest, leidis 44,2 % vastanutest, et enim teadmisi õigeks olemise ja õigesti käitumise kohta omandatakse vanematelt ja perekonnalt. 44,9 % vastanutest väitis, et neid ajendab õigusküülekalt käituma sisetunne, mida on raske määratleda. Koduse kasvatus eelistähtsust hindas 32 % respondentidest. Teise küsimuse juures eelistas sisetunnet kehtivate normide tundmisele ligi kolmveerand (69,3 %) vastanutest. Märkimisväärne on aga see, et eelnimetatud sisetunde päritoluks märkis absoluutne enamus (58,7 %) omakorda perekonna.

Eeltoodust nähtub ka magistr töö suurim avastus ning järeldus. Nimelt võib asuda kindlalt seisukohale, et autori õigusteadvuse uuringust joonistub välja perekond primaarse sotsialiseerimisagentina. Kui õigusliku sotsialiseerumise uuringu raames ei toodud esile ainsatki agenti seoses sotsialiseerimisagentide sarnaste eelistusmääradega, ei saa seda väita

¹⁰⁹ *Ibid*, 110.

¹¹⁰ *Ibid*, 131.

¹¹¹ *Ibid*, 65-66.

käesoleva töö aluseks oleva uuringu kohta. Paljudel juhtudel edendab perekond mistahes teisi agente enam kui mitmekümne protsendiga, mis räägib kõnekalt perekonnast kui esmatähtsast sotsialiseerimisagendist.

Taandades kokkuvõtlikult autori poolt läbi viidud empiirilise uuringu 5 põhiküsimuse tulemused varasemalt kirjeldatud kahe hüpoteesile, saab väita järgmist.

Vastanute hinnangud langesid olulisel määral kokku magistritöö esimeses peatükis esitatud teoreetilistest allikatest pärinevate seisukohtadega. Kuigi ligi 50 % vastanutest peab perekonda koosnevaks eelkõige vanematest ja nende lastest, toetab sama suurusjärg vastajaid avatud ning kaasaegset perekonnakäsitlust. Seejuures toetab ligi 1/3 vastajatest küllaltki radikaalset seisukohta, et perekond võib koosneda mistahes koos elavatest isikutest.

Kuigi respondentide kasvumiljöö ja perekondlikud struktuurid ei anna otseselt alust väiteks, et noored elavad pigem ebatraditsioonilistes (pigem avatud, kui suletud) ja vähem klassikalistes perekondlikes mudelites, näitavad respondentide hinnangud ja arvamused teistsugust trendi. Perekonna mõistesse suhtutakse pigem liberaalselt ning üha enam nähakse selles üksnes emotsionaalsetel alustel moodustatavat inimgruppi.

Samuti kinnitasid uuringu tulemused autori varasemaid seisukohti ning tõestasid, et isiku individuaalne õigusteadvus ei ole käsitletav tema õigusteadmiste kogumi või summana. Nõnda hindas kehtivate õigusnormide tundmise vajadust alla kolmandiku (30,7%) vastanutest, samuti leidis 83,5% vastanutest, et õigusteadvus pole pelgalt raamatust omandatav väärtus. Viimane seisukoht toetab magistritöö teises peatükis esitatud teoreetilisi käsitlusi, eeskätt Silvia Kaugia hinnangut, mille kohaselt on õigusteadvus defineeritav eeskätt läbi hinnangute, väärtuste ja õigusteadvuse kandja subjektiivse sisetunde.

Seega võib väita, et vaatamata perekonna pidevatele struktuurimuudatustele on perekonna kui sotsialiseerimisagendi olulisus konstantsel tõusuteel, olles seejuures käesolevaks ajaks saavutanud positsiooni, mille kohaselt võib perekonda pidada alaealise õigusteadvuse esmaseks kujundajaks. Nimelt perekonnalt ja selle liikmetelt omandatakse suurim osa teadmisi õigeks olemise ja õigesti käitumise põhimõtete kohta.

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli leida perekonna ja noorte õigusteadvuse võimalikke vastasmõjusid, uurides perekonna kui olulise sotsialiseerimisagendi tähtsust inimese õigusteadvuse kujunemisel. Kuivõrd autori uurimisküsimus seondus nii perekonna kui teadvusega, vajasis seisukohtade kujundamiseks analüüsimist nii perekonna kujunemislugu kui kaasaegsed käsitlused, samuti õigusteadvuse olemus ning alaealise õigusteaduse spetsiifika.

Autor esitas magistritöös läbivalt seisukoha, et õigusteadvus ei ole pelgalt raamatutest või muudest informatsioonikanalitest omandatav ning objektiivselt mõõdetav teadmine, vaid subjektiivne sisetunne, mida noored sageli täpselt defineerida ei suuda. Nimetaud sisetunnet pidaski autor õigusteadvuseks: meie teadvuse osaks, mis reguleerib meie väärtushinnanguid ja suhtumisi õigusliku tähendusega küsimustes. Seejuures oli autor seisukohal, et eelnimetatud sisemise väärtustekompleksi suurim kujundaja ning mõjutaja on noorte perekond ja kodune kasvumiljöö.

Ühtlasi esitas autor konstruktiivse kriitika mitme varasema õigusteadvuse käsitluse ja uuringu suhtes, kus õigusteadvust käsitletakse õiguslaste teadmist kogumina ning võimena loetleda erinevaid õigusaktidest tulenevaid infokilde. Oma seisukohta argumenteeris autor kahe näitega ning tõestas, et õiguslased teadmised ei saa moodustada isiku õigusteadvuse olulisimat vundamenti.

Varasemalt esitatud seisukohtade paikapidavuse kontrolliks formuleeris autor kaks hüpoteesi. Magistritöö esimeseks hüpoteesiks oli autori väide, et perekonna mõiste käsitlus on kaasajal muutumas avatuks ning see liigub suunal, et perekonnaliikmete ringi kindel piiritlemine ei ole enam esmatähtis. Kuivõrd perekonda kui sotsiaalset üksust on peetud iga ühiskonna oluliseks alustalaks, on perekonda ajalooliselt iseloomustanud pidev dünaamika ning mõiste on muutunud käsikäes ühiskondlike arengutega. Sarnaselt on ajaloo vältel üha enam hakatud pöörama tähelepanu perekonna kui sotsiaalse fenomeni süsteemsele ja mitmekülgsele tundmaõppimisele.

Eesti kehtivast õigusest ei tulene ühest perekonna legaalse definitsiooni, mille tulemusena käsitlevad erinevad õigusaktid perekonna koosseisu erinevalt. Nõnda on PKS esitanud nägemuse teatud inimsuhetest, mis kuuluvad perekondlike suhete ringi. VMS ja ELKS

seevastu käsitlevad perekonna mõistet märgatavalt erinevalt ning lisavad käsitlusse mitmeid isikuid, keda PKS ei nimeta. Kuivõrd ELKS ei selgita täpsemalt leibkonnaliikme olemust, võib nimetatud õigusakti tähenduses käsitleda Euroopa Liidu kodaniku perekonnaliikmena sisuliselt piiramatut arvu erinevaid inimesi.

Seejuures on ka Riigikohus asunud seisukohtadele, mis ei lange kokku PKS-is, VMS-is ega ELKS-is esitatud regulatsioonidega. Riigikohus on, tõlgendades PS § 27 lg 1 kaitseala, asunud muuhulgas seisukohale, et nimetatud säte kaitseb riigi alusetu sekkumise eest ka mehe ja naise sellist perekondlikku kooselu, mis pole seadusega sätestatud tingimustel ja korras vormistatud. Kuigi vabaabielule ei laiene samad põhimõtted, mis seaduslikult registreeritud abielule, on oluline, et ka nimetatud suhevormi perekondlikuna on käsitletud.

Eeltoodust juhindudes asub autor seisukohale, et eesmärgiks ei peaks olema ühe universaalse perekonna mõiste formuleerimine, kuivõrd kiirestiarenev õiguskliima ei aktsepteeri staatilisi väärtusi. Nõnda toetab autor pigem Maruste seisukohta, mille järgi peaks perekonna olemasolu üle otsustamisel pöörama eeskätt tähelepanu selle liikmete hinnangutele ja enesemääratlusele, mitte aga rangelt fikseeritud normidele. Kuivõrd perekonna mõiste sisustamisel on eriala spetsialistide poolt ühe vähem hakatud tähelepanu pöörama traditsioonilistele elementidele ning enam rõhku selle liikmete emotsionaalsetele sidemetele, peaks autori hinnangul sarnast põhimõtet juurutama ka Riigikohus.

Autor tuvastas nii teoreetilise kui empiirilise analüüsi tulemusena, et kuigi perekonnamõiste südamest ei kadunud mitmed traditsioonilised väärtused, on aja jooksul toimunud mõiste märgatav avarumine. Perekonna mõiste määratlemine osutus paljudele respondentidele keerukaks ning suur osa vastanutest toetas peresuhete määratlemisel väga liberaalseid seisukohti (sh võimalust, et perekond koosneb mistahes koos elavatest inimestest).

Magistritöö teiseks hüpoteesiks oli, et perekond kui sotsialiseerimisagent, vaatamata struktuurimuutustele, on alaealise õigusteadvuse olulisim kujundaja ja mõjutaja. Kuigi isikuid mõjutavad eluajal paljud individid, sotsiaalsed grupid ja sündmused, jäävad alatiseks kehtima noorukieas koduses keskkonnas omandatud väärtused. Perekonnaliikmetega sotsialiseerudes omandavad noored suhtumise ja hinnangud ümbritseva maailma suhtes, õpivad end suhestama ühiskonnaga ning otsustama oma käitumise üle erinevates olukordades. Sotsialiseerumise tulemusena kujuneb noorte individuaalne õigustunnetus ja õigusteadvus-

kompleksne väärtustekogum, mis peegeldab meie suhtumist ümbritsevate isikute ning maailma suhtes.

Alaealise õigusteadvusel on mitmeid spetsiifilisi omadusi, mis eristab seda teiste vanusegruppide õigusteadvusest. Juhindudes vähesest elukogemusest ning tagasihoidlikust sotsiaalsest võimekusest on noored mitmete sotsialiseerimisagentide mõjutada ning kujundada. Eeltoodu annab võimaluse ja põhjuse hinnata perekonna kui noorte hinnangul suurima autoriteedi kandja osakaalu õigusteadvuse kujunemisel.

Hüpoteesidele kinnituse leidmiseks viis autor 2012. aasta märtsis-aprillis läbi üle-Eestilise õigusteadvuse uuringu, mille lõpliku valimi moodustasid 303 isikut. Uuringu aluseks oli autori koostatud küsimustik, mille eesmärgiks oli hinnata respondentide suhteid oma perekonnaga, kodust kasvumiljööd ja hinnanguid perekonna kui võimaliku olulisima sotsialiseerimisagendi suhtes. Vastuste töötlemise tagajärjel on autor koostanud statistilise ning visuaalselt illustreeritud ülevaate respondentide eelistatud vastuste kohta. Nimetatud ülevaade on käesoleva magistritöö lisa 2.

Erinevate vastuste koosmõjus kujunes selge seisukoht, et noorte väärtushinnangute ja otsustusvõimaluste suurim kujundaja on perekond. Soojad peresuhted, sage koosviibimine ning vanemate valmisolek panustada noorte heaolusse tekitab olukorra, kus alaealised on erakordselt usaldavad ning vastuvõtlikud vanemlikele ning perekondlikele mõjutustele. Nõnda tulenes uuringust, et noored lähtuvad käitumisvariandi valikul eeskätt raskestimääratlevast sisetundest (mille kujundas enamiku hinnangul perekond) või kodusest kasvatuses. Võrreldes varasemate õigusteadvuse uuringutega on oluline fakt, et magistritöös joonistus perekond välja primaarse alaealise sotsialiseerimisagendina.

Õigusteadmisi ei saa pidada vaatamata eeltoodule väärtusetuteks või väheolulisteks. Mõistagi on õiguslastel objektiivsetel teadmistel oma koht meie õigusteadvuses ja –tunnetuses, kuid tegemist pole olulisima komponendiga meie käitumisvalikute formuleerumisel. Küll aga võimaldavad õigusteadmised meil vajadusel oma seesmisi väärtusmastaape ja –hinnanguid korrigeerida ja kohandada, samuti viia kooskõlla ühiskonnas kehtivate üldtunnustatud normidega.

Käesoleva töö suurimaks väärtuseks ei hinda autor aga mitte üksnes esitatud hüpoteesidele kinnituse leidmist, vaid eeskätt võimalust pääseda ligi õigusteadvuse kandjate mõtetele, hinnangutele ja suhtumistele.

Õigusteadvuse uuringus osalenud noored on isikud, kes kujundavad meie riigi tuleviku ning annavad näo ühiskonna õigus- ning õiglustunnetusele, millest tulenevalt tuleks autori hinnangul pöörata erilist tähelepanu väärtustele, mida nimetatud isikutes ka tulevikus näha soovime. Eeltoodust juhindudes ei võiks käesolev magistritöö olla toeks nii inimsuhteid uurivatele sotsioloogidele või juristidele, kui ka eesseisvaid õigus- ja kriminaalpoliitikaid kujundavatele isikutele.

Family as the sculptor of minor's legal consciousness

illustrated by an Estonian youth survey

Summary

In situations where there are numerous options of behavior, certain values and circumstances influence the person's choice of reaction. Should the person involved describe the foundation of such action, he or she would often find it difficult to describe these criteria. As solutions to such moral dilemmas are formed in our brains using subjective and personal information, the author of the present master's thesis has formed an opinion that in such cases our choices are mainly affected by our legal consciousness – a complex association of various values, opinions, sensations and experiences.

Although legal consciousness is something that every human being owns in smaller or larger quantities, it is especially important to view legal consciousness from the minor's point of view. Namely all of our values, principles and behavioral patterns start forming in the early years when we have no previous experiences and we are open to new information. Although we acquire new skills and qualities throughout our entire lives, the values that we have obtained in our minor age always seem to follow us. So, the author has formed an opinion that minor's legal consciousness should be, first and foremost, viewed from the perspective of the minor's family and family members.

Although most previous studies and surveys have seen legal knowledge (objective knowledge of the positive law and regulations) as the heart of legal consciousness, the author disagrees. Numerous case studies have proven that criminals tend to have much higher knowledge of law than those who obey it – a statement which would view criminals as the carriers of the highest legal consciousness, which we would all most probably disagree to. The other aspect that substantiates the author's treatment of the topic is that for some reason minors without any legal knowledge tend to know how to behave in concord with effectual customs and regulations. The previous two examples clearly prove that “acting the right way” hasn't got much to do with our objective knowledge of the positive law.

As family is in the core of author's treatment of the topic, it is vitally important to view family and family concept in both, historical development and modern concepts.

Referring to the previous, the author has formed two hypotheses:

- 1) the modern discussion on family concept is becoming broader and the clear determination of family members is no longer top priority;
- 2) regardless of the structural changes, family as a social agent in the main sculptor of minor's legal consciousness.

The author is confident that theoretical specialized literature cannot give full answers to questions dealing with one's mind and consciousness. The only way to gather information about a person's mind is by interpreting his acts and behavior.

Taking into account the previous, from March to April 2012 the author has conducted a nationwide survey regarding minors' legal consciousness. The final selection of the survey was 303 students in ages between 14 to 19 from more than 15 Estonian elementary and high schools. The basis of the survey was a questionnaire with 63 questions and two hypothetical cases, aiming to collect information about the respondent's attitudes and values towards family, justice and legal consciousness. The questions of the survey were reduced to five basic questions that were supported by numerous assisting questions. The results were later carried over to the author's two hypothesis. The survey allowed both, digital and personal answering and all the results were processed in eFormular online environment (see www.eformular.com).

The author has suggested that in order to find the essence of legal consciousness one should move along the following notions: consciousness → self consciousness → legal cognition → legal consciousness. The bases of legal consciousness are formed through a social process named socialization – the interaction with other members of the society. Socialization does not take place directly but through special socialization agents, of which the main are family and family individual members. The author seeks to analyze the singularity of minor's legal consciousness and the socialization process through which family members interact with each other.

Theoretical analyses show that family should be viewed as the fundamental value of all societies. It is our first socialization agent and teacher of life. Throughout the whole history there has always been some form of family taking care of the minors. After some time, as the minor grows up and becomes independent, family hands him over to the following socialization agents: school, classmates, colleagues etc.

Results of the theoretical analysis and empirical survey confirm both of author's hypotheses. The Estonian effectual legislation has no legal definition of family. Although family is subject to numerous acts and regulations, all of them seem to view it different composition. Parents and their children, as well as brothers and sisters and some other related couples are definitely members of family, other constructions are questionable. Every act of law seems to broaden the term and the sadly enough, the Supreme Court hasn't viewed family in much detail.

Due to the highly different histories and cultural backgrounds of societies, it would be very difficult to formulate a concept of family that fits them all. So the author has pointed out that rather than focusing much effort on forming an universal term, more attention should be paid to local customs and the meaning of family within its native environment.

Although modern family concept still have the traditional elements that have been in the depth of family notion for all times, the concept of modern family has become more and more broad. Family as a notion has seen vast changes since the industrialization period and by today has become a dynamic and versatile concept. In older times family was seen as a group of people characterized by very specific properties: marriage, kinship or adoption. Today, when deciding over family existence more emphasis is put to the self-determination of its members. When a group of people views itself as family, courts tend to handle it as a family with all the corresponding rights and obligations. Although close to half of the survey respondents viewed family as a social group of parents and their children, almost the same percentage supported the modern and broad family concept. That is, close to one fifth of all respondents thought that family notion could not be defined at all.

The author's statements that legal consciousness does not mainly comprise of legal knowledge and studied information, was supported by the empirical studies. More than 80% of the respondents had a standpoint that legal consciousness could not be obtained from books or any other such source of information. Close to 70% of all the respondents would prefer an inner subjective judgment to knowing aspects of effectual law in deciding how to act in various situations.

What is important is that almost two thirds of the respondents saw family as the basis of such inner feeling and judgment. The survey showed surprisingly good family relations and

emotional attitudes between family members. All of the previous suggests clearly that family as a vital socialization agent sticks out from the rest of the agents.

Silvia Kaugia, Lembit Auväärt, Hans Dsiss and others¹¹² have conducted a replay minor legal consciousness study focusing on two periods: 1974-1977 and 1994-1998. Although the study showed that the importance of family had grown vastly between the two periods, no clear socialization agent stood up in the latter period. So the greatest value of the present thesis is not only to prove the author's hypothesis but to also show that finally family has become the most important socialization agent for minors. As the importance of family concept has grown over times, so have the inner values of family itself. Family is no longer simply a group of people but an important social and legal construction that could be analyzed from numerous viewpoints.

Although legal knowledge is not the most important component of legal consciousness, the role of knowledge of the positive law cannot be underestimated. It helps us to relate with other members of the society but also to adapt our inner values with the standards of the society.

The results of this master's thesis and empirical youth survey provide priceless information about the value judgments and attitudes of the minors. This is not only an interesting reading for any interested person but also to those that create future legal and criminal policies. It has to be remembered that today's respondents are the future face of our society. The legal consciousness of the society depends on that of its individual members, due to which it is especially important to adapt our minors into the society the fullest.

¹¹² See table of references, No 4.

Kasutatud materjalid

Kasutatud kirjandus

1. Allik, J. Psühholoogia lihtsusest, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 1997.
2. Aru, J., Bachmann, T. Tähelepanu ja teadvus. Tallinn: Tänapäev 2009.
3. Auväärt, L. Kriminaalkaristuse teadvustamisest õiguslikus resotsialiseerimises. – S. Kaugia. (koost, toim) Õiguse sotsiaalsest olemusest ja toimest ühiskonnas. Artiklite kogumik. Avatar Holding OÜ 2009, lk-d 178-181.
4. Auväärt, L., Dsiss, H., Kaugia, S., Kenkmann, P., Raska, E. Noorte õigusliku sotsialiseerumise uurimine üleminekul riigisotsialismist vabaturumajandusse. Materjale kordusuuringust. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda 1999.
5. Eesti Entsüklopeedia 9. köide. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 1996.
6. Hansson, L. Sissejuhatus perekonnasotsioloogiasse. Õppematerjalid. TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut 2009. Arvutivõrgus. Kättesaadav:
https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:VYNaa_HvQwgJ:www.tlu.ee/files/arts/4585/famsol1d4d94aa2aac3287c0b8b01f148fe1c.ppt+&hl=et&gl=ee&pid=bl&srcid=ADGEEShOnH_GznhRQpbKqOTuZ3qnMyzLlfJ4IVWU-FzJlkSk-R7uAwrE8e5hOEnEmYD8UeCIZHpmnCdzfLpNdeyC7az-zejHh9cQaMG7Ifxpqb2kYZA5JVudv5YFwM3DYYXuo6eVmQK&sig=AHIEtbTfcaa85sP1dwPgRuwlJXP5x7bXkQ&pli=1, 6. mail 2012.a.
7. Hayes, N. Sotsiaalpsühholoogia alused. Tallinn: OÜ Külim 2002.
8. Helly, D.O. Introduction. – Rosof, P. (ed) Family History. New York: The Haworth Press 1985, p. 1.
9. Kaugia, S. Alaealine õigusliku vastutuse subjektina. – S. Kaugia (koost). Õigus. Psühholoogia. Sotsioloogia. Õppematerjale III. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003, lk-d 147-148.
10. Kaugia, S. (koost) Õigus. Psühholoogia. Sotsioloogia. Õppematerjale III. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003.
11. Kaugia, S. (koost). Õigus ühiskonnas. Artiklite kogumik. Tartu: Avatar OÜ 2006.
12. Kaugia, S. (koost). Õiguse sotsiaalsest olemusest ja toimest ühiskonnas. Artiklite kogumik. Avatar Holding OÜ 2009.

13. Kaugia, S. Õigusteadvus: olevus, kujunemine, toimimine. - S. Kaugia (koost). Õigus ühiskonnas. Artiklite kogumik. Tartu: Avatar OÜ 2006, lk-d 79, 82, 83, 85, 86, 94, 97, 98, 101.
14. Kaugia, S. Õigusteadvuse olemus ja arengudeterminandid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2011.
15. Lüderitz, H.C.A. Perekonnaõigus. Õpik. Tallinn: Kirjastus Juura 2005.
16. Maruste, R. Konstitutsionalism ning põhiõiguste ja –vabaduste kaitse. Tallinn: Kirjastus Juura 2004.
17. Olm, A. Mitteabieluline kooselu ja selle õiguslik regulatsioon. Tallinn: Justiitsministeerium 2009. Arvutivõrgus. Kättesaadav: http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=44568/Partnerlussuhted_anal%FC%FCs_09.07.2009.pdf, 6. mail 2012.a.
18. Raska, E. Sotsiaalse regulatsiooni õigusvorm. – S. Kaugia (koost, toim). Õiguse sotsiaalsest olemusest ja toimest ühiskonnas. Artiklite kogumik. Avatar Holding OÜ 2009, lk-d 56-58.
19. Raska, E. Õiguse apoloogia. Sissejuhatus regulatsiooni sotsioloogiasse. Tartu: OÜ Fontese kirjastus 2004.
20. Silbey, S. New Oxford Companion to Law. Oxford: Oxford university press 2008, p. 1. Arvutivõrgus. Kättesaadav: http://web.mit.edu/~ssilbey/www/pdf/Legal_consciousness.pdf, 6. mail 2012.a.
21. Sootak, J. Karistusõiguse alused. Tallinn: Kirjastus Juura 2003.
22. Stearns, P.N. The Oxford Encyclopedia of the Modern World. Volume III. New York: Oxford University Press 2008.
23. Sussman, M.B. (ed), Steinmetz, S.K. (ed), Peterson, G.W. (ed). Handbook of Marriage and the Family. Second Edition. New York: Plenum Press 1999.
24. Säästla, R. Eesti kooliõpilaste sotsiaalne hälbivuse ses sotsiaalsete instituutidega. Magistritöö. Tallinn 2007. Arvutivõrgus. Kättesaadav http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=39781/Reena+S%E4%E4stla+_Eesti+kooli%F5pilaste+sotsiaalse+h%E4lbivuse+seos+sotsiaalsete+instituutidega.pdf, 6. mail 2012.a.
25. Zimmerman, S.L. Understanding Family Policy. Second Edition. Theories & Applications. California: Sage Publications 1995.
26. Valk, L. Pererände regulatsioon Eestis ja haldusorgani võimalused fiktiivsete perekonnasuhete tuvastamiseks. Magistritöö. Tallinn 2010. Arvutivõrgus. Kättesaadav:

http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/15181/Valk_Liis.pdf?sequence=1, 6. mail 2012.a.

27. Velmans, M., Schneider, S. The Blackwell Companion to Consciousness. Oxford: Blackwell Publishing 2007.
28. Vikat, A. Family Formation in Estonia. Helsinki: Ühiselu 1994.

Kasutatud siseriiklikud õigusaktid

29. Alaealiste mõjutusvahendite seadus. 28.01.1998.a. – RT I 1998, 17, 264.
30. Eesti Vabariigi lastekaitse seadus. 08.06.1992.a. – RT 1992, 28, 370, RT I, 21.03.2011, 50.
31. Eesti Vabariigi põhiseadus. 28.06.1992.a. – RT 1992, 26, 349, RT I, 27.04.2011, 2.
32. Euroopa Liidu kodaniku seadus. 17.05.2006.a. – RT I 2006, 26, 191, RT I, 29.12.2011, 173.
33. Karistusseadustik. 06.06.2001.a. – RT I 2001, 61, 364, RT I, 04.04.2012, 3.
34. Perekonnaseadus. 18.11.2009.a. – RT I 2009, 60, 395, RT I, 30.12.2011, 22.
35. Perekonnaseadus. 12.10.1994.a. – RT I 1994, 75, 1326.
36. Tsiviilseadustiku üldosa seadus. 27.03.2002.a. – RT I 2002, 35, 216, RT I, 06.12.2010, 12.
37. Välismaalaste seadus. 09.12.2009.a. – RT I 2010, 3, 4, RT I, 29.12.2011, 59.

Kasutatud Euroopa Ühenduse õigusaktid

38. Nõukogu direktiiv 2003/86/EÜ perekonna taasühinemise õiguse kohta. 22. september 2003.a. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0086:ET:HTML>, 6. mail 2012.a.
39. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2004/38/EÜ, mis käsitleb Euroopa Liidu kodanike ja nende pereliikmete õigust liikuda ja elada vabalt liikmesriikide territooriumil. 29. aprill 2004.a. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://eur->

lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0038:ET:HTML, 6. mail 2012.a.

Kasutatud uuringud

40. Eesti elanike õigusteadlikkuse uuring. Tallinn: Justiitsministeerium 2007.
Arvutivõrgus. Kättesaadav:
<http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=30815/Eesti+elanike+%F5igusteadlikkuse+uuring.pdf>, 6. mail 2012.a.
41. OÜ Faktum & Ariko. Õigusteadvus. Tallinn 2007. Arvutivõrgus. Kättesaadav:
http://www.riigikohus.ee/vfs/600/uuring_2007_oigusteadvus.pdf, 6. mail 2012.a.
42. Saar Poll OÜ. Gümnaasiumiõpilaste õigusteadvuse uuringu tulemused. 2007.
Arvutivõrgus. Kättesaadav:
http://www.riigikohus.ee/vfs/683/Noorte_%F5igusteadvuse_uuringu_aruanne.pdf, 6. mail 2012.a.

Kasutatud Riigikohtu lahendid

43. Riigikohtu halduskolleegiumi 19.06.2000.a. otsus nr 3-3-1-16-00. Kodakondsus- ja Migratsiooniameti kassatsioonkaebuse läbivaatamine Eestist lahkumise ettekirjutuse tegemise asjas. – RT III 2000, 18, 189.
44. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 20.12.2005.a. otsus nr 3-2-1-142-05. Jaak Kõrtsi hagi Anne Purde (Purre) vastu omandiõiguse tunnustamiseks 1/2 mõttelisele osale korteriomandist ja taotlus kinnistusraamatu kande muutmiseks. – RT III 2006, 2, 20.
45. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 18.12.1998.a. otsus nr 3-2-1-129-98. Eevi Nõlvaku kassatsioonkaebuse alusel Tallinna Ringkonnakohtu tsiviilkolleegiumi 29. mai 1998. a otsuse Eevi Nõlvaku hagi Harik Nõlvaku vastu omandiõiguse tunnustamiseks. – RT III 1999, 3, 44.
46. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 28.01.1998.a. otsus nr 3-2-1-5-98. Aivo Kaalu kassatsioonkaebuse alusel Tallinna Ringkonnakohtu tsiviilkolleegiumi 23. mai 1997. a otsuse Malle Sepa hagi Aivo Kaalu vastu omandiõiguse tunnustamiseks poolele mõttelisele osale elamust. – RT III 1998, 5, 47.

47. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 17.10.1996.a. otsus nr 3-2-1-113-96. AS-i Vallai kassatsioonkaebuse alusel Tartu Ringkonnakohtu tsiviilkolleegiumi 7. juuni 1996. a. otsuse AS-i Vallai hagi Valga Linnavalitsuse vastu omandiõiguse tunnustamiseks. – RT III 1996, 29, 380.

Lisa 1. Õigusteadvus uuring 2012 küsitlusleht

Lisa 1 lk 1/8

vallopaal | õigusteadvus

Õigusteadvus

2012

Uuring

Õigusteadvus uuring 2012

Käesolev küsimustik on aluseks uuringule, mille viib läbi Tartu Ülikooli õigusteaduskonna magistrant oma magistritöö alusena.

Palun, et võtaksid järgneva küsimustiku täitmiseks natuke aega ning vastaksid võimalikult täpselt ja ausalt. Ära karda, ankeedid on nimetud ja täielikult anonüümsed – Sinu poolt antud vastuseid kasutatakse üksnes statistika loomiseks ja keskmiste andmete analüüsimiseks.

Palun märgi iga küsimuse juures enda eelistatud vastusevariant. Kui sobib justkui mitu vastust, vali palun see, mida pead täpsemaks. Mitmed küsimused võimaldavad Sul oma vastust ka ise täpsemalt sõnastada. Pea meeles – õigeid või valesid vastuseid ei ole.

Täna Sind juba ette!

* 1. Kui vana Sa oled?

* 2. Sinu sugu? ☐ Mees
☐ Naine

* 3. Mis koolis Sa õpid?

Sinu vastused on anonüümsed ja ükski Sinu kooli esindaja (sh õpetajad, juhtkond) Sinu valitud vastusevariante teada ei saa.

* 4. Mitmendas klassis Sa õpid? ☐ 8. klassis
☐ 9. klassis
☐ 10. klassis
☐ 11. klassis
☐ 12. klassis
☐ Muu

5. Kui vastasid eelmisele küsimusele "Muu", siis palun täpsusta lühidalt oma vastust.

* 6. Kas oled pidanud mõnd klassikursust kordama (st „istuma jäänud“)? ☐ Jah
☐ Ei

* 7. Kellega koos Sa elasid kuni 14. eluaastani (õdesid-vendi mitte märkida)? ☐ Ema ja isaga
☐ Ainult emaga
☐ Ainult isaga
☐ Ema ja võõrasisaga
☐ Isa ja võõrasemaga
☐ Vanaisa, vanaema või muu sugulasega
☐ Ei ühegagi neist

Käesolev vorm on koostatud kasutades küsitluste, ankeetide ja uuringute koostamise teenust www.eformular.ee

8. Kui vastasid eelmisele küsimusele "Ei ühegagi neist", siis palun täpsusta lühidalt oma vastust.

* 9. Kas lisaks eelnevas küsimuses nimetatud isikutele elas Sinuga kuni 14. eluaastani ka õdesid või vendi?

- ☐ Ei
- ☐ Üks õde
- ☐ Üks vend
- ☐ Kaks õde
- ☐ Kaks venda
- ☐ Rohkem kui kaks õde
- ☐ Rohkem kui kaks venda
- ☐ Üks õde ja üks vend
- ☐ Kaks õde ja kaks venda
- ☐ Muu

10. Kui vastasid eelmisele küsimusele "Muu", siis palun täpsusta lühidalt oma vastust.

* 11. Kellega koos Sa elad täna (õdesid-vendi mitte märkida)?

- ☐ Ema ja isaga
- ☐ Ainult emaga
- ☐ Ainult isaga
- ☐ Ema ja võõrasisaga
- ☐ Isa ja võõrasemaga
- ☐ Vanaisa, vanaema või muu sugulasega
- ☐ Ei ühegagi neist

12. Kui vastasid eelmisele küsimusele "Ei ühegagi neist", siis palun täpsusta lühidalt oma vastust.

* 13. Kas lisaks eelnevas küsimuses nimetatud isikutele elab Sinuga täna ka õdesid või vendi?

- ☐ Ei
- ☐ Üks õde
- ☐ Üks vend
- ☐ Kaks õde
- ☐ Kaks venda
- ☐ Rohkem kui kaks õde
- ☐ Rohkem kui kaks venda
- ☐ Üks õde ja üks vend
- ☐ Kaks õde ja kaks venda
- ☐ Muu

14. Kui vastasid eelmisele küsimusele "Muu", siis palun täpsusta lühidalt oma vastust.

* 15. Kas Su ema ja isa on abielus?

- ☐ Jah
- ☐ Ei

* 16. Kas Su ema ja/ või isa on olnud abielus ka

- ☐ Jah, üks kord

Käesolev vorm on koostatud kasutades küsitluste, ankeetide ja uuringute koostamise teenust www.eformular.ee

- varasemalt (st olnud abielus ja lahutanud)? ☐ Jah, enam kui üks kord
☐ Ei
- * 17. Kas Sul on õdesid-vendi? ☐ Ei
☐ Mul on üks õde või vend
☐ Mul on kaks õde-venda
☐ Mul on rohkem kui kaks õde-venda
- * 18. Kas Sul on poolõdesid-poolvendi? ☐ Ei
☐ Mul on üks poolõde või vend
☐ Mul on kaks poolõde-poolvenda
☐ Mul on rohkem kui kaks poolõde-poolvenda
- * 19. Kas vanemad abistavad Sind kooli koduülesannetega? ☐ Jah
☐ Ei
- * 20. Kui tihti vanemad abistavad Sind kooli koduülesannetega? ☐ Iga päev
☐ Kord nädalas
☐ Mõnel korral nädalas
☐ Kord kuus
☐ Mõnel korral kuus
☐ Harvemini kui mõnel korral kuus
☐ Ei abistagi
- * 21. Kui sageli võtate perega (või vanematega) midagi ühiselt ette? ☐ Iga päev
☐ Kord nädalas
☐ Mõnel korral nädalas
☐ Kord kuus
☐ Mõnel korral kuus
☐ Harvemini kui mõnel korral kuus
☐ Ei võta kunagi
- * 22. Kui kõrgelt hindad suhteid perega? ☐ Hindan kõrgemalt kui miskit muud
☐ Väga kõrgelt
☐ Kõrgelt
☐ Keskmiselt
☐ Madalalt
☐ Väga madalalt
- * 23. Kui sageli õhtustate perega ühiselt? ☐ Iga päev
☐ Kord nädalas
☐ Mõnel korral nädalas
☐ Kord kuus
☐ Mõnel korral kuus
☐ Harvemini kui mõnel korral kuus
☐ Ei õhtustagi
- * 24. Kui kõrgelt hindad oma vanemaid või õdesid-vendi enda eeskujuks? ☐ Nad on minu suurimaks eeskujuks
☐ Väga kõrgelt
☐ Kõrgelt
☐ Keskmiselt
☐ Madalalt
☐ Väga madalalt
- * 25. Kui kõrgeks hindad oma kommunikatsiooni vanematega (st kui tihe on Teie kommunikatsioon)? ☐ Väga kõrgeks
☐ Kõrgeks
☐ Keskmiseks
☐ Madalaks

Käesolev vorm on koostatud kasutades küsitluste, ankeetide ja uuringute koostamise teenust www.eformular.ee

- ☐ Väga madalaks
- * 26. Kellest eelkõige koosneb Sinu jaoks perekond?
- ☐ Mistahes isikutest, kes elavad koos
- ☐ Mistahes sugulastest, kes elavad koos
- ☐ Vanematest ja nende lastest
- ☐ Abielus mehest ja naisest
- ☐ Vabaabielus mehest ja naisest
- ☐ Üks eelnevatest ja lisaks samasoolistest paaridest
- ☐ Perekonna mõistet ei saa määratleda
- ☐ Muu
27. Kui vastasid eelmisele küsimusele "Muu", siis palun täpsusta lühidalt oma vastust.
-
- * 28. Kui kõrge on Su vanemate järelvalve Sinu tegevuse üle?
- ☐ Väga kõrge
- ☐ Kõrge
- ☐ Keskmine
- ☐ Madal
- ☐ Väga madal
- * 29. Kuidas jaotub Sinu aja veetmine vanemate vahel?
- ☐ Veedan enam aega isaga
- ☐ Veedan enam aega emaga
- ☐ Veedan vanematega võrdselt aega
- ☐ Ma ei veeda oma vanematega koos aega
- * 30. Kui suureks hindad oma perekonna elamispinda?
- ☐ Väga suureks
- ☐ Suureks
- ☐ Keskmiseks
- ☐ Väikeseks
- ☐ Väga väikeseks
- * 31. Missugune on Sinu nn isiklik ruum?
- ☐ Mul on oma tuba
- ☐ Jagan tuba ühe õe-vennaga
- ☐ Jagan tuba mitme õe-vennaga
- ☐ Jagan tuba teiste isikutega
- * 32. Kust pärinevad peamiselt Sinu õigusosalased teadmised?
- ☐ Vanematelt
- ☐ Perekonnalt tervikuna
- ☐ Sõpradelt
- ☐ Koolist ja koolitundidest
- ☐ Internetist
- ☐ Televisioonist
- ☐ Raadiost
- ☐ Mujalt
33. Kui vastasid eelmisele küsimusele "Mujalt", siis palun täpsusta lühidalt oma vastust.
-
- * 34. Kas eelmises küsimuses nimetatud kohast pärinevad õigusteadmised on Sinu hinnangul piisavad, et elus toime tulla?
- ☐ Jah
- ☐ Ei
- * 35. Kas õige ja õiglane on identsed mõisted (st kas tähendavad sedasama)?
- ☐ Jah
- ☐ Enamasti tähendavad

- ☐ Enamasti ei tähenda
- ☐ Ei
- * 36. Kas olete perekonnaga arutanud küsimusi õigest ja õiglasest käitumisest? ☐ Jah ☐ Ei
- * 37. Kuidas oskad otsustada, kuidas mingis olukorras käituda? ☐ Lähtun õpitust (sellest, mida olen televisioonist/ koolist/ internetist vms õppinud) ☐ Lähtun sellest, missugust käitumist toetaks mu perekond ☐ Lähtun sellest, missugust käitumist toetaksid mu sõbrad ☐ Lähtun sellest, missugust käitumist toetaks ühiskond (politsei, üldsus, kohus jms) ☐ Muu
38. Kui vastasid eelmisele küsimusele "Muu", siis palun täpsusta lühidalt oma vastust.
-
- * 39. Missugusest allikast omandatakse Sinu hinnangul enim teadmisi õigeks olemise ja õigesti käitumise kohta? ☐ Koolist ja koolitundidest (nt ühiskonnaõpetus) ☐ Vanematelt ja perekonnalt ☐ Sõpradelt ☐ Ühiskonnast tervikuna (nt jälgides kõrvalt võõraid inimesi) ☐ Internetist ☐ Televisioonist ☐ Mujalt
40. Kui vastasid eelmisele küsimusele "Mujalt", siis palun täpsusta lühidalt oma vastust.
-
- * 41. Mis ajendab Sind käituma õiguskuulekalt? ☐ Teadmine, et võin saada selle eest karistada ☐ Sisetunne, mida on raske määratlada ☐ Kodune kasvatus ☐ Koolis omandatud õigusteadmised ☐ Sõprade võimalik halvaks panu ☐ Muu
42. Kui vastasid eelmisele küsimusele "Muu", siis palun täpsusta lühidalt oma vastust.
-
- * 43. Mida Sa arvad, kes tunnevad seadusi paremini? ☐ Õiguserikkujad ☐ Õiguskuulekad inimesed
- * 44. Mis on õigus? ☐ Kirjutatud ja kehtiv õigus (nt seadused) ☐ Põhimõtted ja väärtused, mis lähtuvad õigluse ideest ☐ Mõlemad ☐ Muu

45. Kui vastasid eelmisele küsimusele "Muu", siis palun täpsusta lühidalt oma vastust.

* 46. Kui kõrgelt hindad vajadust tunda kehtivaid õigusnorme?

- ☐ Väga kõrgelt
☐ Kõrgelt
☐ Keskmiselt
☐ Madalalt
☐ Väga madalalt
☐ Kehtivaid õigusnorme ei pea tundma

* 47. Palun põhjenda oma vastust eelmisele küsimusele

* 48. Kumb on olulisem?

- ☐ Kehtivate õigusnormide tundmine
☐ Sisemine tunne, kuidas õigesti käituda

* 49. Mis on Sinu arvates õiglus?

* 50. Kui kõrgelt hindad oma vanemate õiglust (st kui õiglased nad on)?

- ☐ Väga kõrgelt
☐ Kõrgelt
☐ Keskmiselt
☐ Madalalt
☐ Väga madalalt

* 51. Kui kõrgelt hindad enda õiglust (st kui õiglane Sa oled)?

- ☐ Väga kõrgelt
☐ Kõrgelt
☐ Keskmiselt
☐ Madalalt
☐ Väga madalalt

* 52. Kust pärineb Sinu sisetunne, mille järgi otsustad, kas miski on õige või vale?

- ☐ See sisetunne põhineb õpitud (raamatust loetud, internetist leitud, raadiost kuulnud vm) teadmistel
☐ See sisetunne kujuneb alates sünnist ja seda mõjutab enim perekond
☐ See sisetunne kujuneb alates sünnist ja seda mõjutavad muud tegurid
☐ Mul pole sellist sisetunnet

* 53. Milline järgnevatest definitsioonidest sobiks Sinu arvates mõistele „õigusteadvus“?

- ☐ See on isiku õiguslaste teadmiste (õpitud teadmised) kogum
☐ See on isiku õiguslaste hinnangute kogum
☐ See seostub eeskätt õigusest arusaamisega
☐ See eeldab seaduse tundmist ja selle jaatamist
☐ See on isiku ettekujutus ümbritsevast maailmast
☐ See on valmisolek järgida ühiskonnas kehtivaid reegleid
☐ Muu

54. Kui vastasid eelmisele küsimusele "Muu", siis palun täpsusta lühidalt oma vastust.

- * 55. Kas kehtiva õigusnormi (nt mõne seaduse paragrahvi) heakskiit isiku poolt tähendab automaatselt tema poolt õiget käitumist? ☐ Jah ☐ Ei
- * 56. Kas õigusteadvus on pelgalt raamatust (või internetist/ televisioonist/ raadiost vm) õpitav? ☐ Jah ☐ Ei
- * 57. Kas seltskond, kellega kõige enam aega veedad, on Sinu arvamuste ja hinnangute oluline mõjutaja? ☐ Jah ☐ Ei
- * 58. Kas Sul on tulnud ette õigusrikkumisi, mis tulid avalikuks (nt jäänud mõne õigusvastase teoga vahele politseile, saanud karistada vm)? ☐ Ühel korral ☐ Kuni kolmel korral ☐ Rohkem kui kolmel korral ☐ Mitte kunagi
- * 59. Kuidas kõrgelt hindad oma vanemate kutsetööd (ametit)? ☐ Väga kõrgelt ☐ Kõrgelt ☐ Keskmiselt ☐ Madalalt ☐ Väga madalalt
- * 60. Kui kõrgelt tunnevad Su vanemad huvi, kellega koos veedad oma koduvälist aega? ☐ Väga kõrgelt ☐ Kõrgelt ☐ Keskmiselt ☐ Madalalt ☐ Väga madalalt
- * 61. Kui sageli esineb Su perekonnas lahkkelisid? ☐ Väga sageli ☐ Sageli ☐ Keskmiselt ☐ Harva ☐ Väga harva ☐ Ei mäleta ühtegi
- * 62. Kellega pead end iseloomult ja väärtustelt sarnasemaks? ☐ Pigem emaga ☐ Pigem isaga ☐ Mitte kummagagi
- * 63. Kas erinev arusaam sellest, mis on õige ja mis vale, annab Sinu arvates õiguse erinevaks käitumiseks? ☐ Jah ☐ Ei ☐ Sõltuvalt olukorrast ☐ Sõltuvalt olukorrast, kuid õigusrikkumiseks mitte
- * Lõpetuseks palun Sul anda hinnang ühele lühikesele hüpoteetilisele kaasusele. ☐ Tagastaksin raha selle kaotanud isikule ☐ Võtaksin 600 EUR vanematele andmiseks ja 100 EUR tagastaksin selle kaotanud isikule
- Kuuled juhuslikult pealt oma vanemate juttu ja saad teada, et juhul, kui Su vanemad ei leia kolme päeva jooksul 600 EUR üüri tasumiseks, tõstetakse teid perega elamispinnalt välja. Järgmisel päeval pillab pangaautomaadi juurest lahkuv inimene maha 700 EUR ja Sina juhtud samal hetkel mööduvat. Näed automaadi ekraanilt, et kogu väljavõetud summa oli 2000 EUR. Kedagi läheduses pole. Kuidas käituksid? ☐ Annaksin kõik 700 EUR vanematele ja valetaksin päritolu kohta ☐ Võtaksin kogu raha endale ☐ Muu

Kui vastasid eelmisele küsimusele "Muu", siis
palun täpsusta lühidalt oma vastust.

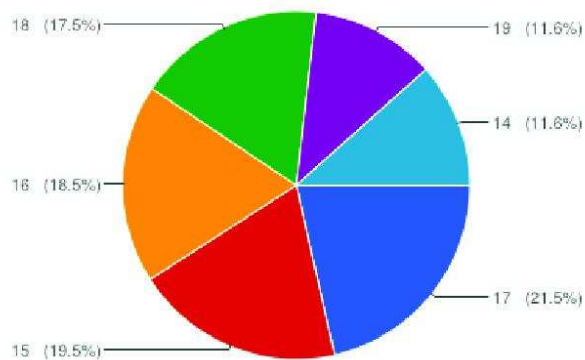
vallopaal | õigusteadvus

- * Kui oleksid 600 EUR või 700 EUR andnud üle oma vanematele ning nad oleksid teada saanud selle tegelikust päritolust, kuidas oleksid nad Sinu arvates käitunud?
- ☐ Oleksid kiitnud Su tegutsemise heaks
 - ☐ Oleksid mõistnud Su tegutsemise hukka
 - ☐ Oleksid Sind karistanud
 - ☐ Oleksid käskinud raha omanikule tagastada
 - ☐ Ei oleks kuidagi reageerinud

Lisa 2. Õigusteadvus uuring 2012 statistika

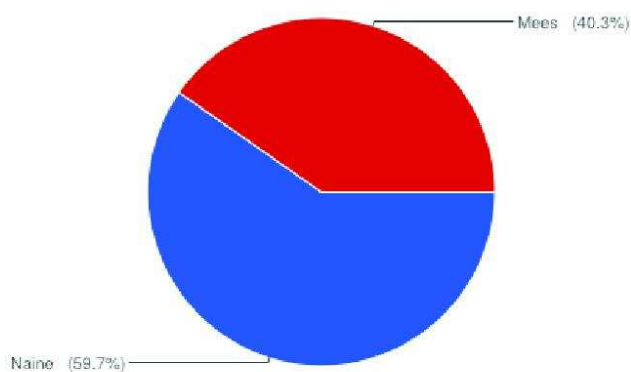
Lisa 2 lk 1/25

1. Kui vana Sa oled?

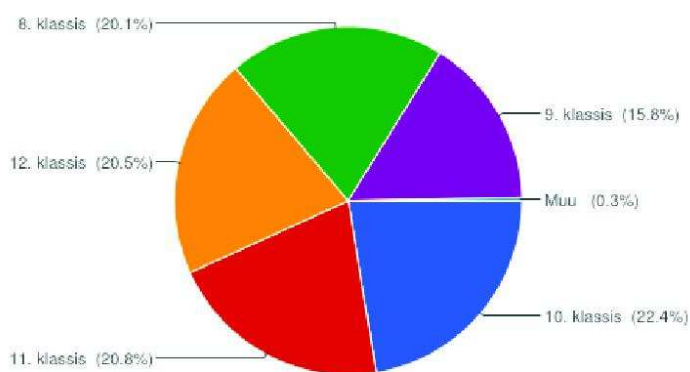
variant	n	%
17	65	21.5
15	59	19.5
16	56	18.5
18	53	17.5
19	35	11.6
14	35	11.6
kokku	303	

2. Sinu sugu?

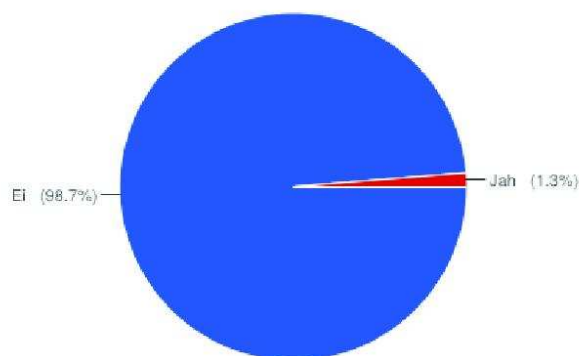
variant	n	%
Naine	181	59.7
Mees	122	40.3
kokku	303	

4. Mitmendas klassis Sa õpid?

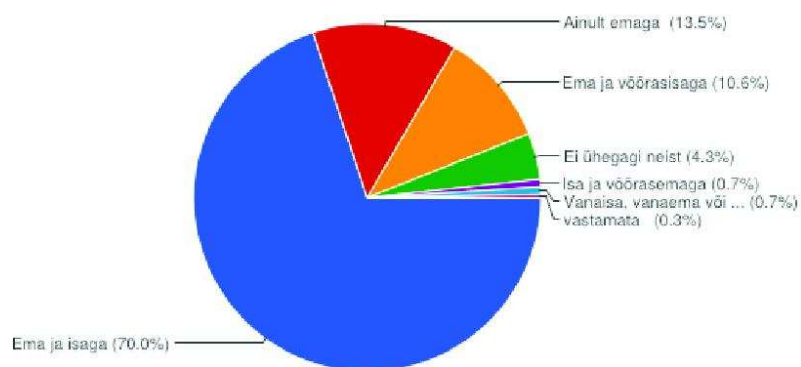
variant	n	%
10. klassis	68	22.4
11. klassis	63	20.8
12. klassis	62	20.5
8. klassis	61	20.1
9. klassis	48	15.8
Muu	1	0.3
kokku	303	

6. Kas oled pidanud mõnd klassikursust kordama (st „istuma jäänud“)?

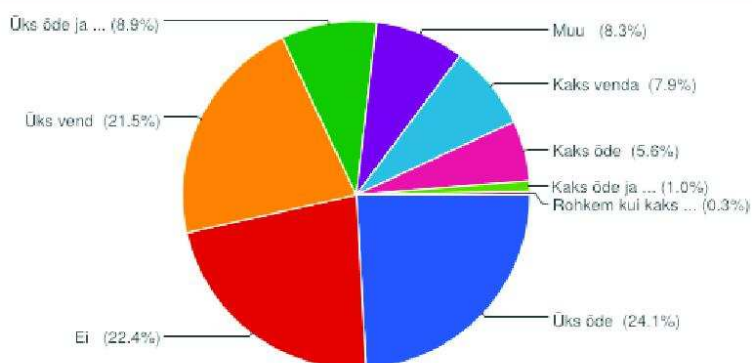
variant	n	%
Ei	299	98.7
Jah	4	1.3
kokku	303	

7. Kellega koos Sa elasid kuni 14. eluaastani (õdesid-vendi mitte märkida)?

variant	n	%
Ema ja isaga	212	70.0
Ainult emaga	41	13.5
Ema ja võõrasisaga	32	10.6
Ei ühegagi neist	13	4.3
Isa ja võõrasemaga	2	0.7
Vanaisa, vanaema või muu sugulasega	2	0.7
vastamata	1	0.3
kokku	303	

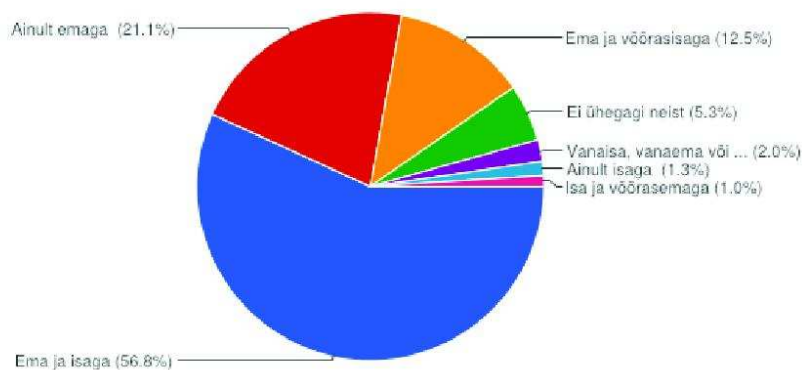
9. Kas lisaks eelnevas küsimuses nimetatud isikutele elas Sinuga kuni 14. eluaastani ka õdesid või vendi?

variant	n	%
Üks õde	73	24.1
Ei	68	22.4
Üks vend	65	21.5
Üks õde ja üks vend	27	8.9
Muu	25	8.3
Kaks venda	24	7.9
Kaks õde	17	5.6

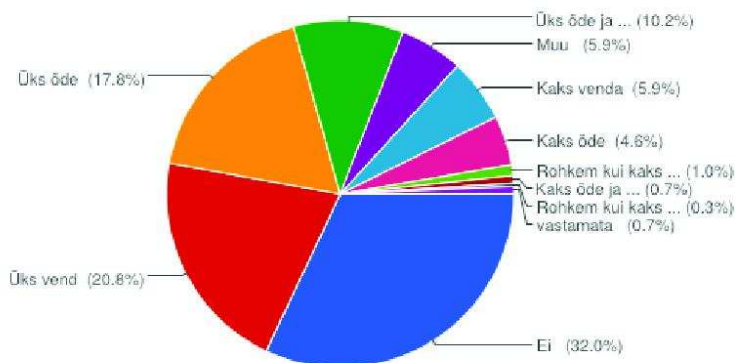
Kaks õde ja kaks venda	3	1.0
Rohkem kui kaks venda	1	0.3
kokku	303	

11. Kellega koos Sa elad täna (õdesid-vendi mitte märkida)?

variant	n	%
Ema ja isaga	172	56.8
Ainult emaga	64	21.1
Ema ja võõrasisaga	38	12.5
Ei ühegagi neist	16	5.3
Vanaisa, vanaema või muu sugulasega	6	2.0
Ainult isaga	4	1.3
Isa ja võõrasemaga	3	1.0
kokku	303	

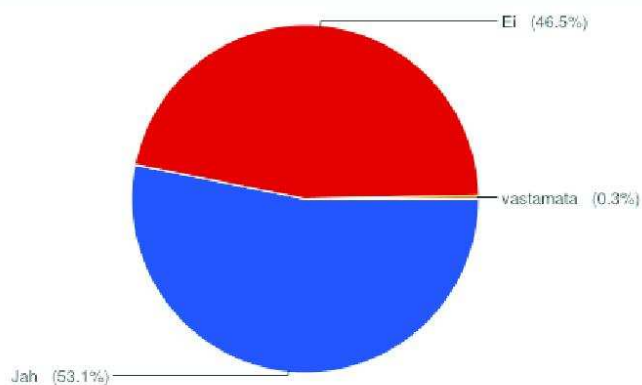
13. Kas lisaks eelnevas küsimuses nimetatud isikutele elab Sinuga täna ka õdesid või vendi?

variant	n	%
Ei	97	32.0
Üks vend	63	20.8
Üks õde	54	17.8

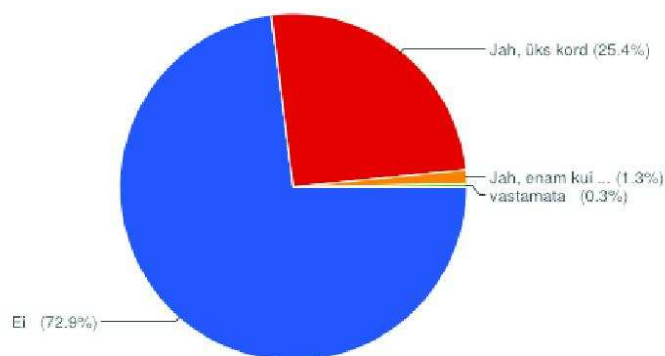
Üks õde ja üks vend	31	10.2
Muu	18	5.9
Kaks venda	18	5.9
Kaks õde	14	4.6
Rohkem kui kaks õde	3	1.0
Kaks õde ja kaks venda	2	0.7
Rohkem kui kaks venda	1	0.3
vastamata	2	0.7
kokku	303	

15. Kas Su ema ja isa on abielus?

variant	n	%
Jah	161	53.1
Ei	141	46.5
vastamata	1	0.3
kokku	303	

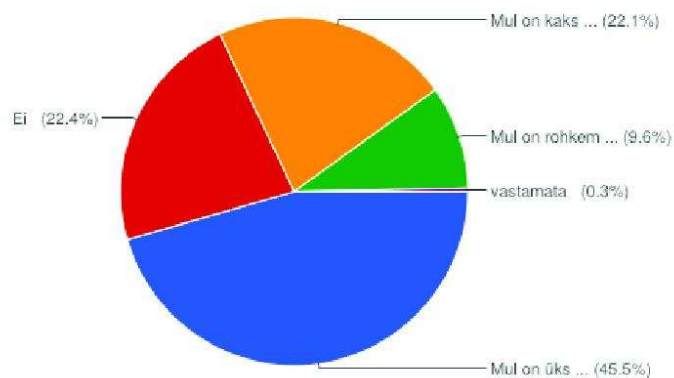
16. Kas Su ema ja/ või isa on olnud abielus ka varasemalt (st olnud abielus ja lahutanud)?

variant	n	%
Ei	221	72.9

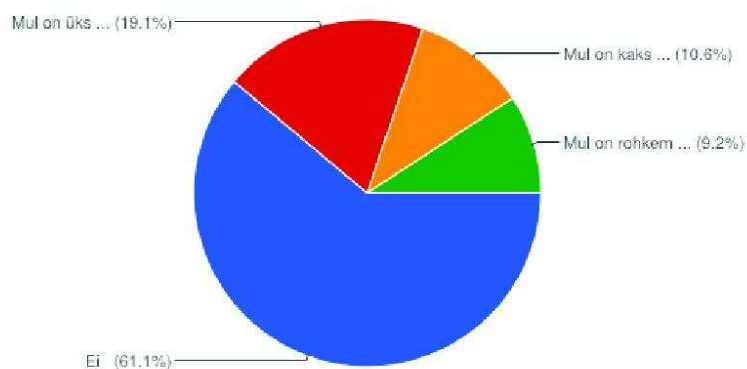
Jah, üks kord	77	25.4
Jah, enam kui üks kord	4	1.3
vastamata	1	0.3
kokku	303	

17. Kas Sul on õdesid-vendi?

variant	n	%
Mul on üks õde või vend	138	45.5
Ei	68	22.4
Mul on kaks õde-venda	67	22.1
Mul on rohkem kui kaks õde-venda	29	9.6
vastamata	1	0.3
kokku	303	

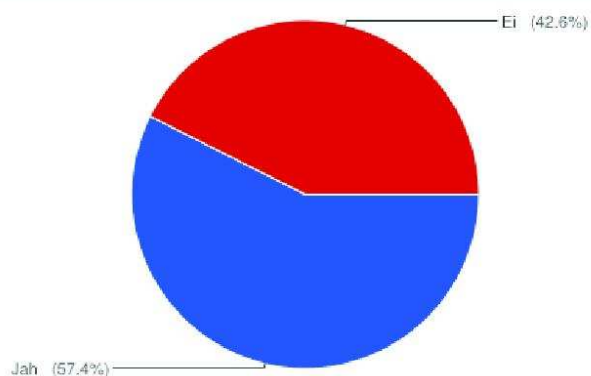
18. Kas Sul on poolõdesid-poolvendi?

variant	n	%
Ei	185	61.1
Mul on üks poolõde või vend	58	19.1
Mul on kaks poolõde-poolvenda	32	10.6
Mul on rohkem kui kaks poolõde-poolvenda	28	9.2

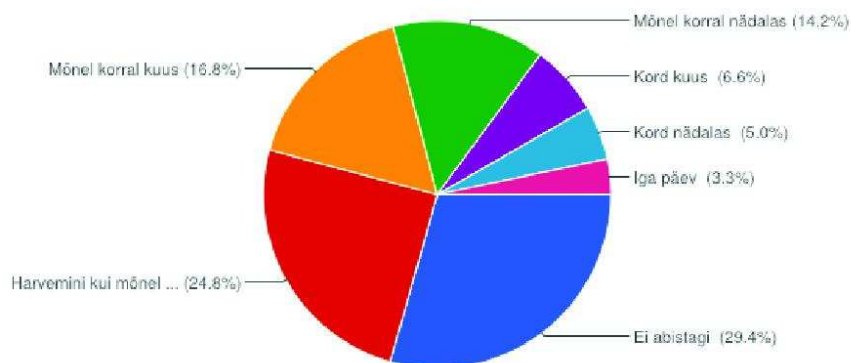
kokku	303
-------	-----

19. Kas vanemad abistavad Sind kooli koduülesannetega?

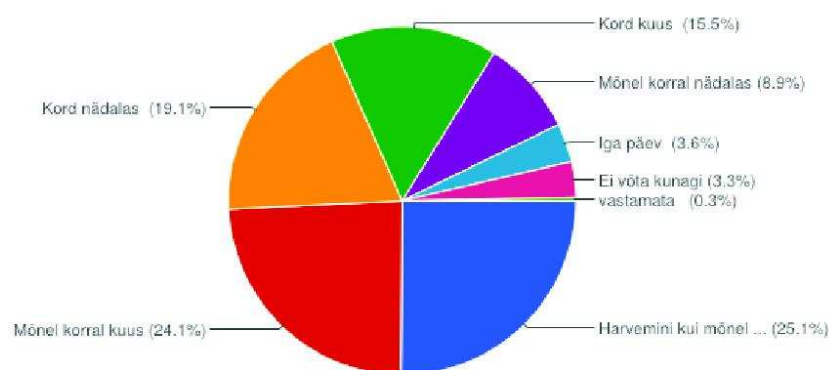
variant	n	%
Jah	174	57.4
Ei	129	42.6
kokku	303	

20. Kui tihti vanemad abistavad Sind kooli koduülesannetega?

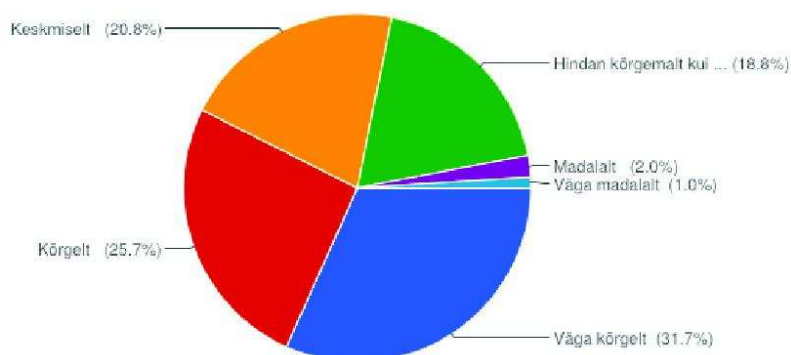
variant	n	%
Ei abistagi	89	29.4
Harvemini kui mõnel korral kuus	75	24.8
Mõnel korral kuus	51	16.8
Mõnel korral nädalas	43	14.2
Kord kuus	20	6.6
Kord nädalas	15	5.0
Iga päev	10	3.3
kokku	303	

21. Kui sageli võtate perega (või vanematega) midagi ühiselt ette?

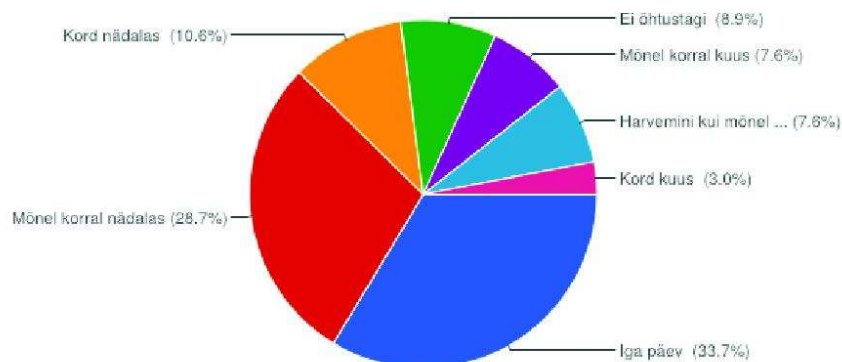
variant	n	%
Harvemini kui mõnel korral kuus	76	25.1
Mõnel korral kuus	73	24.1
Kord nädalas	58	19.1
Kord kuus	47	15.5
Mõnel korral nädalas	27	8.9
Iga päev	11	3.6
Ei võta kunagi	10	3.3
vastamata	1	0.3
kokku	303	

22. Kui kõrgelt hindad suhteid perega?

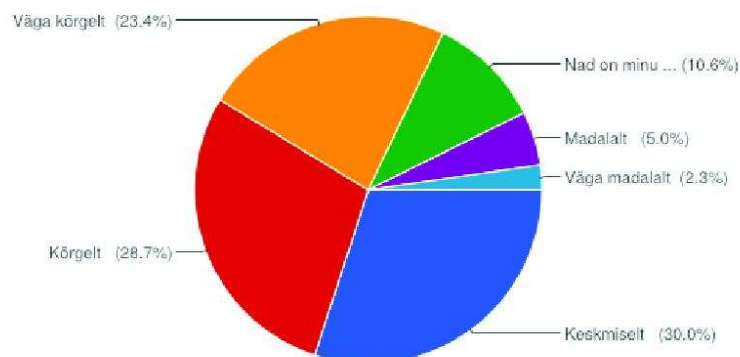
variant	n	%
Väga kõrgelt	96	31.7
Kõrgelt	78	25.7
Keskmiselt	63	20.8
Hindan kõrgemalt kui miskit muud	57	18.8
Madalalt	6	2.0
Väga madalalt	3	1.0
kokku	303	

23. Kui sageli õhtustate perega ühiselt?

variant	n	%
Iga päev	102	33.7
Mõnel korral nädalas	87	28.7
Kord nädalas	32	10.6
Ei õhtustagi	27	8.9
Mõnel korral kuus	23	7.6
Harvemini kui mõnel korral kuus	23	7.6
Kord kuus	9	3.0
kokku	303	

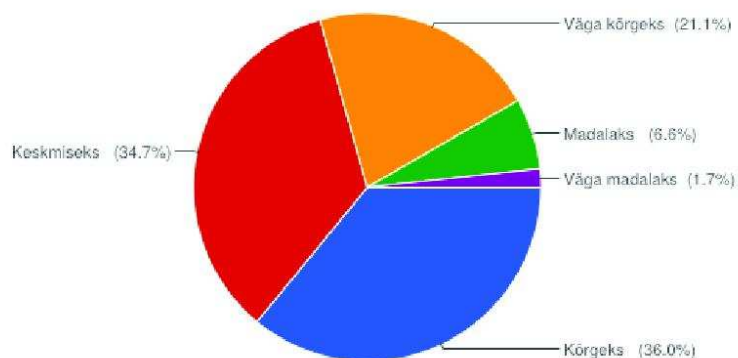
24. Kui kõrgelt hindad oma vanemaid või õdesid-vendi enda eeskujuks?

variant	n	%
Keskmiselt	91	30.0
Kõrgelt	87	28.7
Väga kõrgelt	71	23.4
Nad on minu suurimaks eeskujuks	32	10.6
Madalalt	15	5.0
Väga madalalt	7	2.3

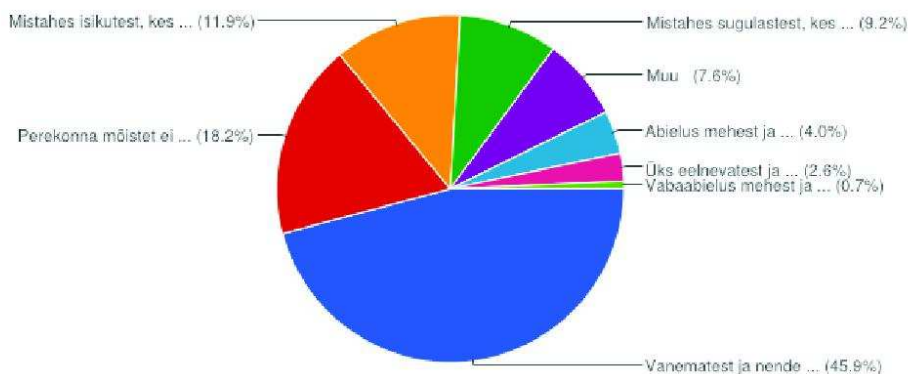
kokku	303
-------	-----

25. Kui kõrgeks hindad oma kommunikatsiooni vanematega (st kui tihe on Teie kommunikatsioon)?

variant	n	%
Kõrgeks	109	36.0
Keskmiseks	105	34.7
Väga kõrgeks	64	21.1
Madalaks	20	6.6
Väga madalaks	5	1.7
kokku	303	

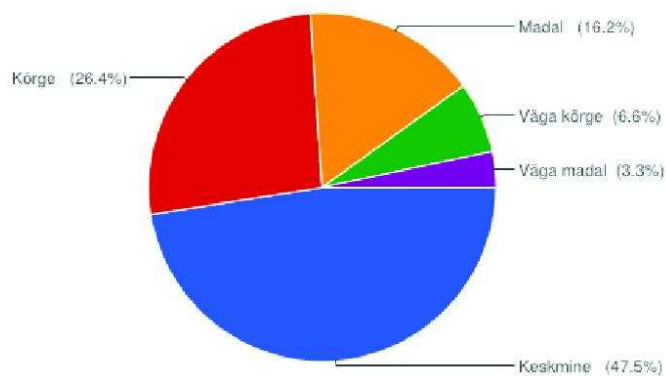
26. Kellest eelkõige koosneb Sinu jaoks perekond?

variant	n	%
Vanematest ja nende lastest	139	45.9
Perekonna mõistet ei saa määratleda	55	18.2
Mistahes isikutest, kes elavad koos	36	11.9
Mistahes sugulastest, kes elavad koos	28	9.2
Muu	23	7.6
Abielus mehest ja naisest	12	4.0
Üks eelnevatest ja lisaks samasoolistest paaridest	8	2.6

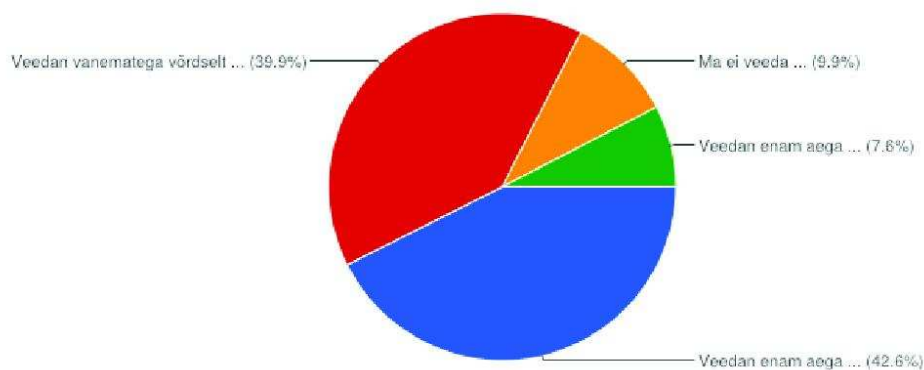
Vabaabielus mehest ja naisest	2	0.7
kokku	303	

28. Kui kõrge on Su vanemate järelvalve Sinu tegevuse üle?

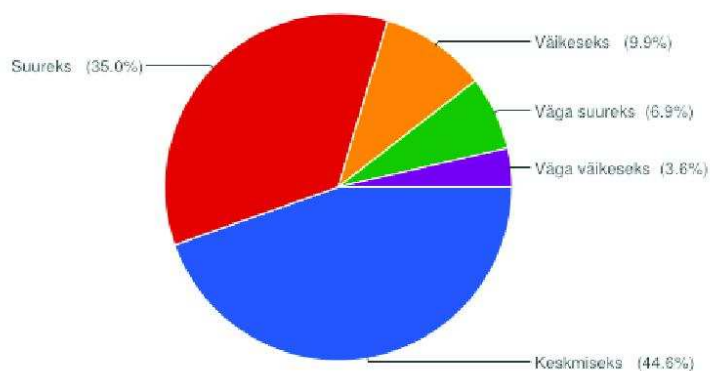
variant	n	%
Keskmine	144	47.5
Kõrge	80	26.4
Madal	49	16.2
Väga kõrge	20	6.6
Väga madal	10	3.3
kokku	303	

29. Kuidas jaotub Sinu aja veetmine vanemate vahel?

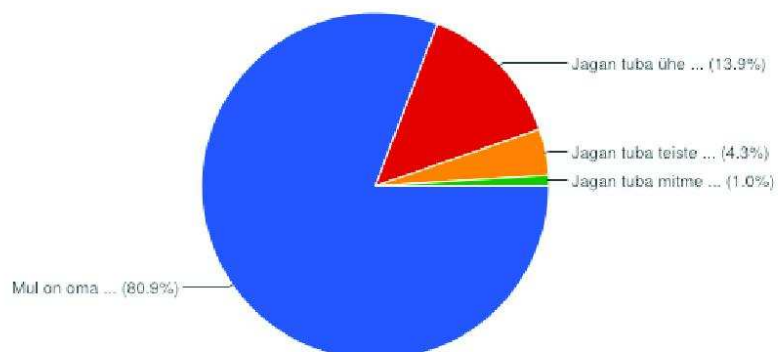
variant	n	%
Veedan enam aega emaga	129	42.6
Veedan vanematega võrdselt aega	121	39.9
Ma ei veeda oma vanematega koos aega	30	9.9
Veedan enam aega isaga	23	7.6
kokku	303	

30. Kui suureks hindad oma perekonna elamispiinda?

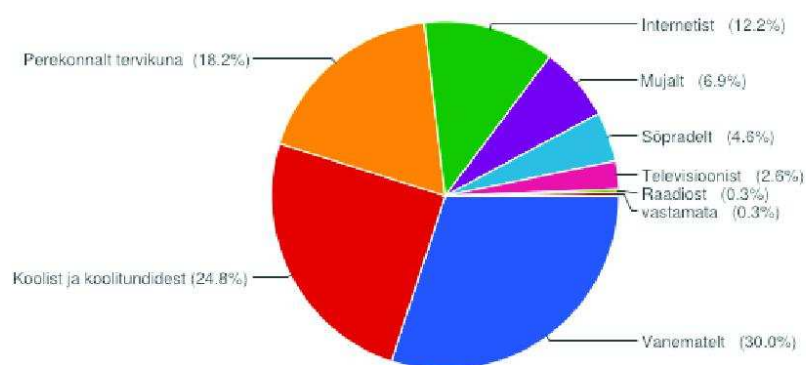
variant	n	%
Keskmiseks	135	44.6
Suureks	106	35.0
Väikeseks	30	9.9
Väga suureks	21	6.9
Väga väikeseks	11	3.6
kokku	303	

31. Missugune on Sinu nn isiklik ruum?

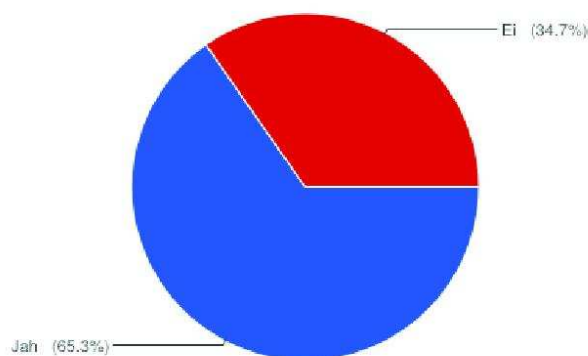
variant	n	%
Mul on oma tuba	245	80.9
Jagan tuba ühe õe-vennaga	42	13.9
Jagan tuba teiste isikutega	13	4.3
Jagan tuba mitme õe-vennaga	3	1.0
kokku	303	

32. Kust pärinevad peamiselt Sinu õigusalsed teadmised?

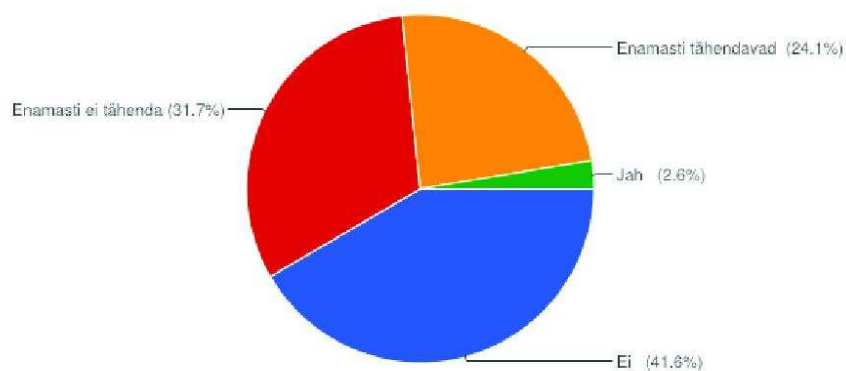
variant	n	%
Vanematelt	91	30.0
Koolist ja koolitundidest	75	24.8
Perekonnalt tervikuna	55	18.2
Internetist	37	12.2
Mujalt	21	6.9
Sõpradelt	14	4.6
Televisioonist	8	2.6
Raadiost	1	0.3
vastamata	1	0.3
kokku	303	

34. Kas eelmises küsimuses nimetatud kohast pärinevad õigusteadmised on Sinu hinnangul piisavad, et elus toime tulla?

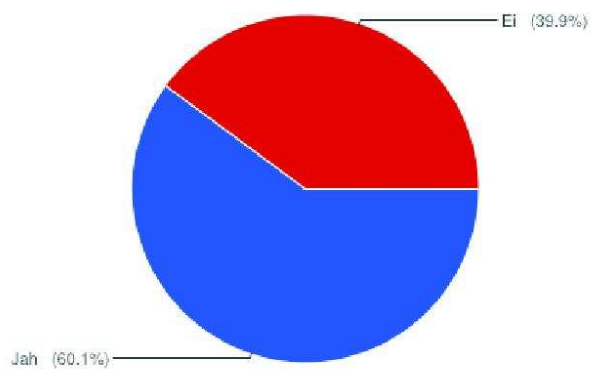
variant	n	%
Jah	198	65.3
Ei	105	34.7
kokku	303	

35. Kas õige ja õiglane on identsed mõisted (st kas tähendavad sedasama)?

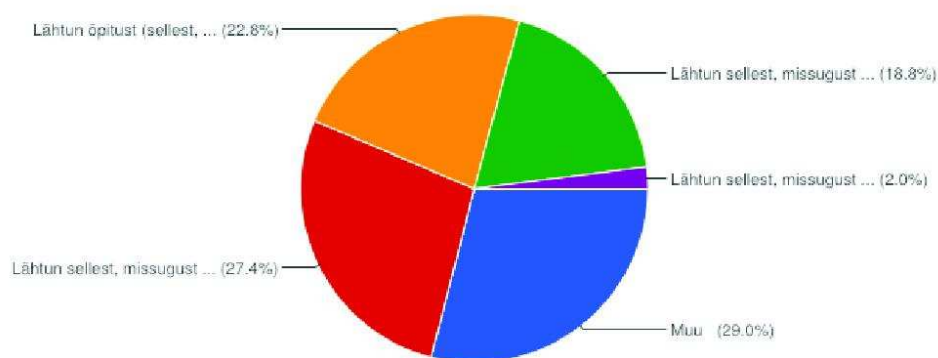
variant	n	%
Ei	126	41.6
Enamasti ei tähenda	96	31.7
Enamasti tähendavad	73	24.1
Jah	8	2.6
kokku	303	

36. Kas olete perekonnaga arutanud küsimusi õigest ja õiglasest käitumisest?

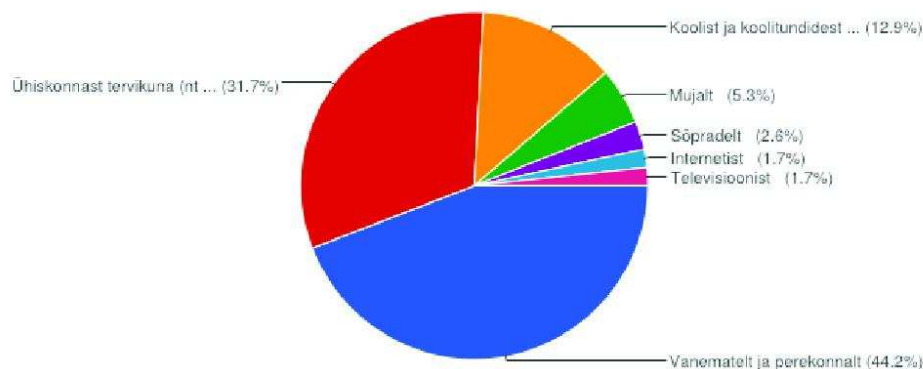

variant	n	%
Jah	182	60.1
Ei	121	39.9
kokku	303	

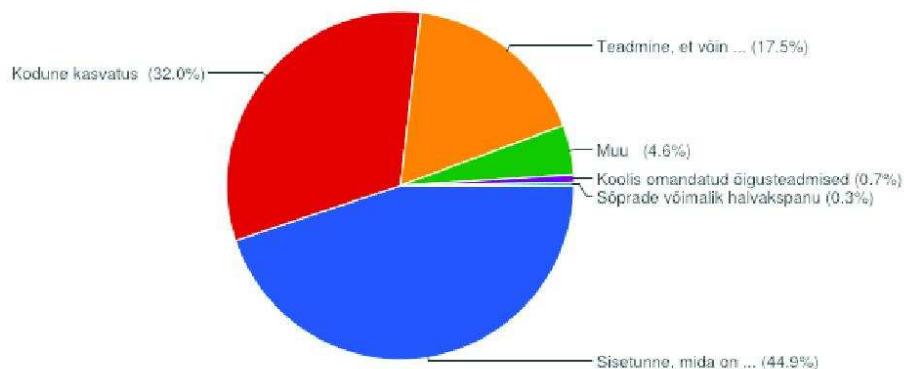
37. Kuidas oskad otsustada, kuidas mingis olukorras käituda?

39. Missugusest allikast omandatakse Sinu hinnangul enim teadmisi õigeks olemise ja õigesti käitumise kohta?

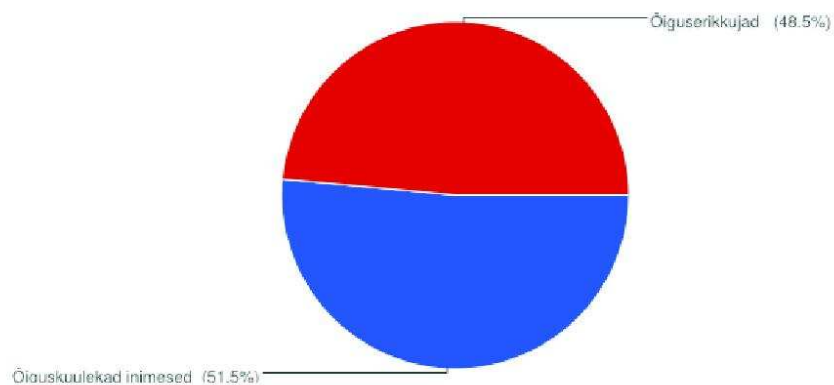

41. Mis ajendab Sind käituma õiguskuulekalt?

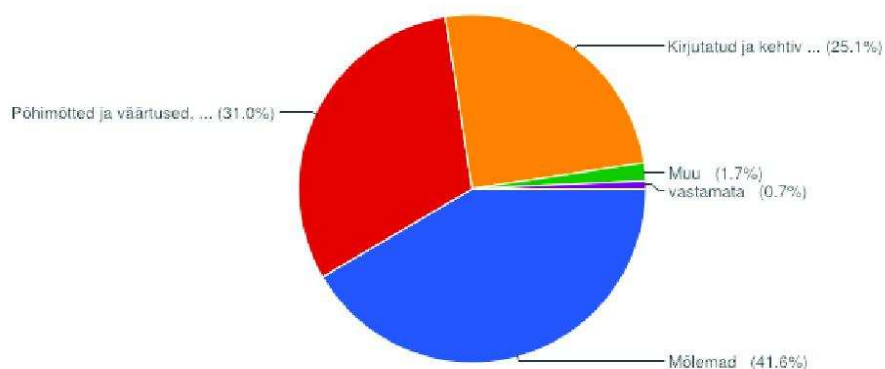
variant	n	%
Sisetunne, mida on raske määratleda	136	44.9
Kodune kasvatus	97	32.0
Teadmine, et võin saada selle eest karistada	53	17.5
Muu	14	4.6
Koolis omandatud õigusteadmised	2	0.7
Sõprade võimalik halvaks panu	1	0.3
kokku	303	

43. Mida Sa arvad, kes tunnevad seadusi paremini?

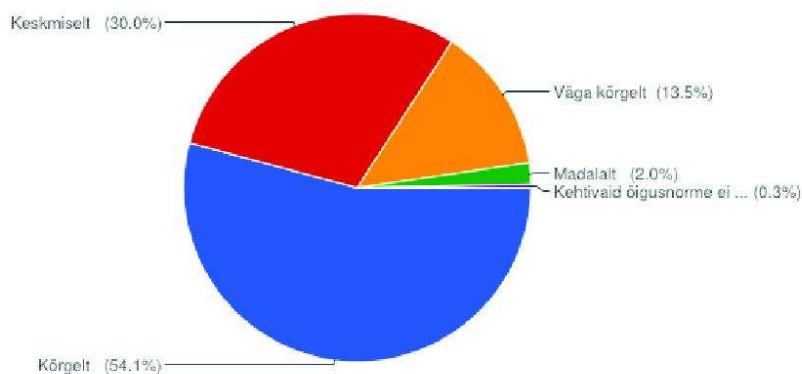
variant	n	%
Õiguskäitlejad inimesed	156	51.5
Õiguserikkujad	147	48.5
kokku	303	

44. Mis on õigus?

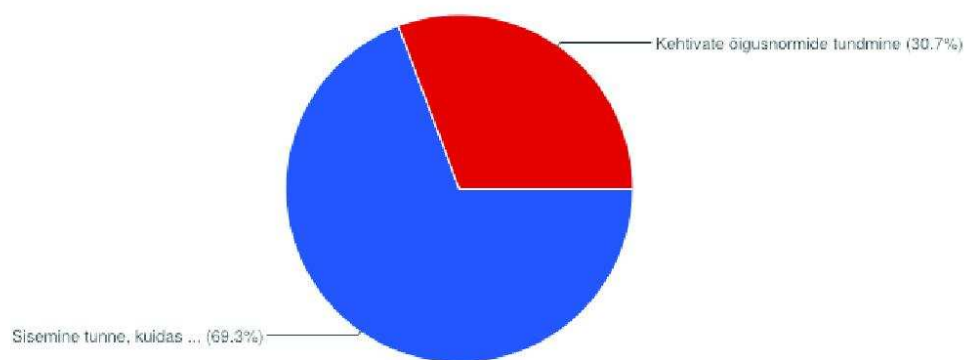
variant	n	%
Mõlemad	126	41.6
Põhimõtted ja väärtused, mis lähtuvad õigluse ideest	94	31.0
Kirjutatud ja kehtiv õigus (nt seadused)	76	25.1
Muu	5	1.7
vastamata	2	0.7
kokku	303	

46. Kui kõrgelt hindad vajadust tunda kehtivaid õigusnorme?

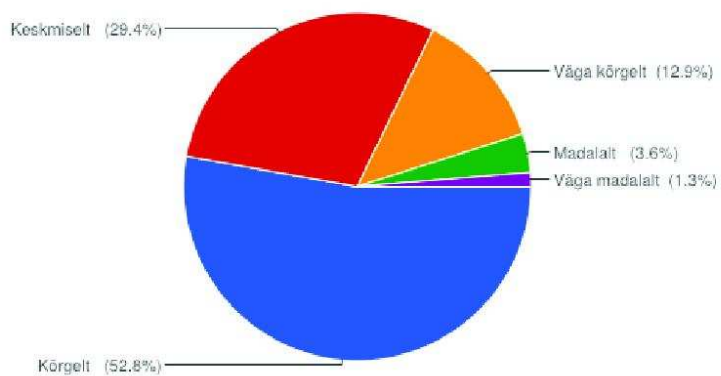
variant	n	%
Kõrgelt	164	54.1
Keskmiselt	91	30.0
Väga kõrgelt	41	13.5
Madalalt	6	2.0
Kehtivaid õigusnorme ei pea tundma	1	0.3
kokku	303	

48. Kumb on olulisem?

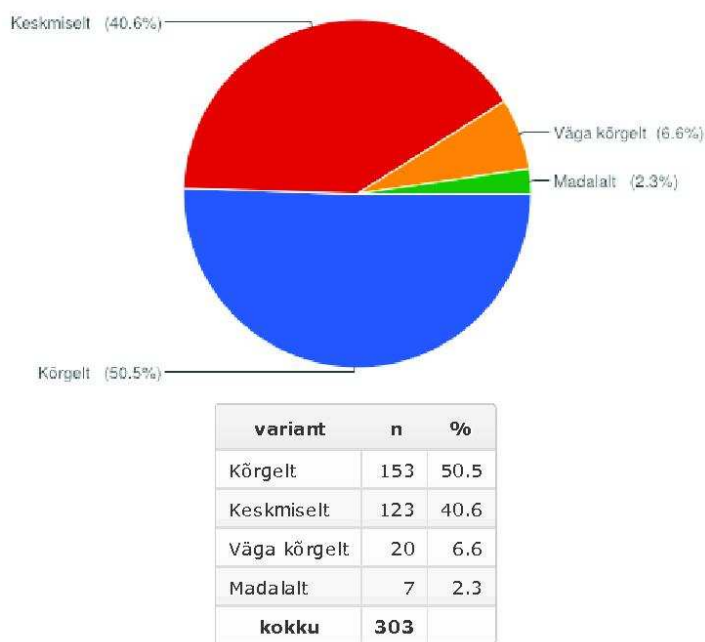
variant	n	%
Sisemine tunne, kuidas õigesti käituda	210	69.3
Kehtivate õigusnormide tundmine	93	30.7
kokku	303	

50. Kui kõrgelt hindad oma vanemate õiglust (st kui õiglased nad on)?

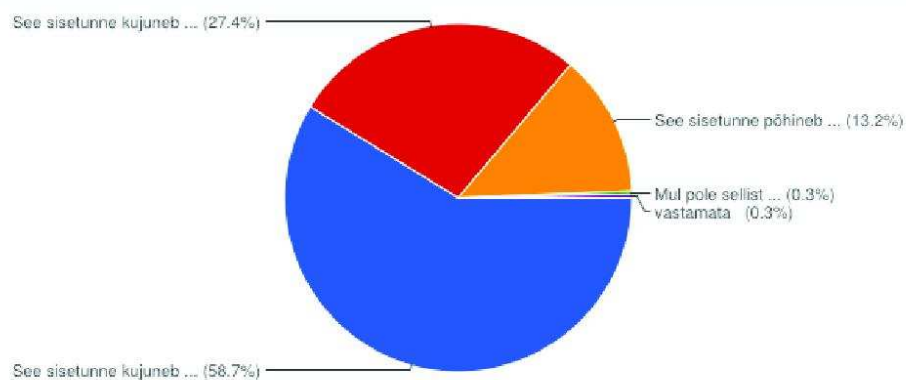

variant	n	%
Kõrgelt	160	52.8
Keskmiselt	89	29.4
Väga kõrgelt	39	12.9
Madalalt	11	3.6
Väga madalalt	4	1.3
kokku	303	

51. Kui kõrgelt hindad enda õiglust (st kui õiglane Sa oled)?

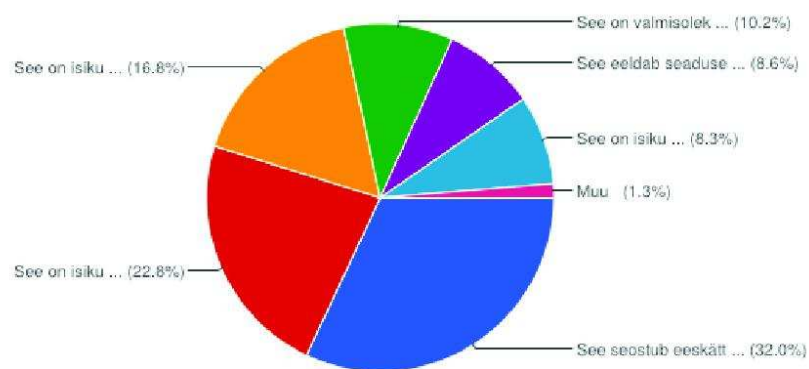

52. Kust pärineb Sinu sisetunne, mille järgi otsustad, kas miski on õige või vale?

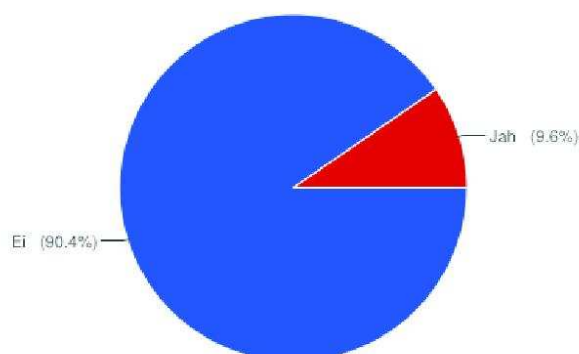
variant	n	%
See sisetunne kujuneb alates sünnist ja seda mõjutab enim perekond	178	58.7
See sisetunne kujuneb alates sünnist ja seda mõjutavad muud tegurid	83	27.4
See sisetunne põhineb õpitul (raamatust loetud, internetist leitud, raadiost kuuldud vm) teadmistel	40	13.2
Mul pole sellist sisetunnet	1	0.3
vastamata	1	0.3
kokku	303	

53. Milline järgnevatest definitsioonidest sobiks Sinu arvates mõistele „õigusteadvus“?

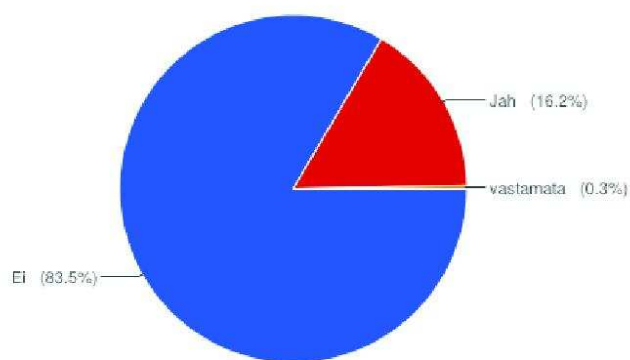
variant	n	%
See seostub eeskätt õigusest arusaamisega	97	32.0
See on isiku õiguslaste teadmiste (õpitud teadmised) kogum	69	22.8
See on isiku õiguslaste hinnangute kogum	51	16.8
See on valmisolek järgida ühiskonnas kehtivaid reegleid	31	10.2
See eeldab seaduse tundmist ja selle jaatamist	26	8.6
See on isiku ettekujutus ümbritsevast maailmast	25	8.3
Muu	4	1.3
kokku	303	

55. Kas kehtiva õigusnormi (nt mõne seaduse paragrahvi) heakskiit isiku poolt tähendab automaatselt tema poolt õiget käitumist?

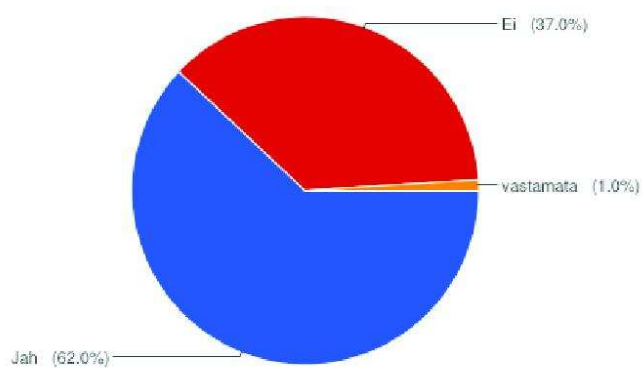
variant	n	%
Ei	274	90.4
Jah	29	9.6
kokku	303	

56. Kas õigusteadvus on pelgalt raamatust (või internetist/ televisioonist/ raadiost vm) õpitav?

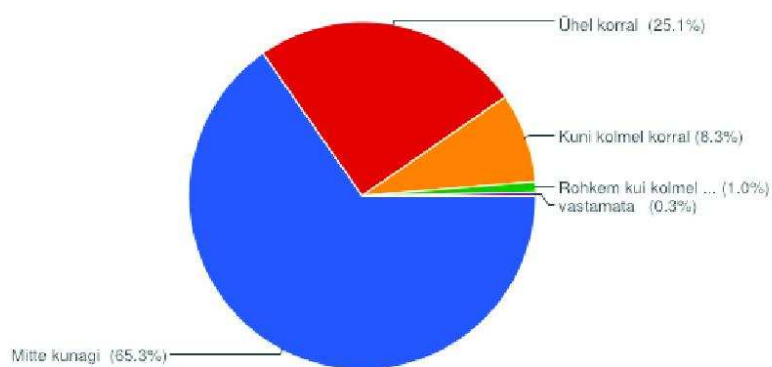
variant	n	%
Ei	253	83.5
Jah	49	16.2
vastamata	1	0.3
kokku	303	

57. Kas seltskond, kellega kõige enam aega veedad, on Sinu arvamuste ja hinnangute oluline mõjutaja?

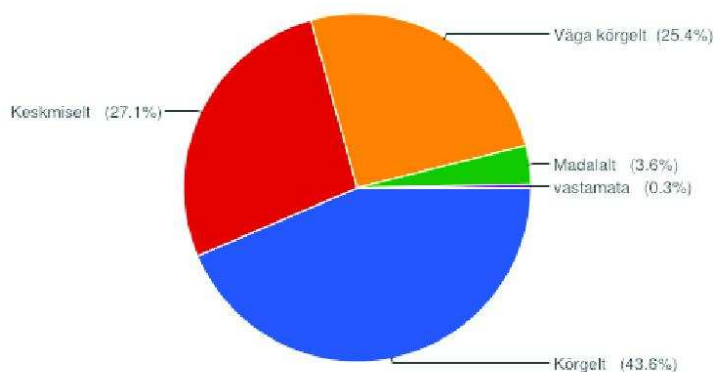
variant	n	%
Jah	188	62.0
Ei	112	37.0
vastamata	3	1.0
kokku	303	

58. Kas Sul on tulnud ette õigusrikkumisi, mis tulid avalikuks (nt jäänud mõne õigusvastase teoga vahele politseile, saanud karistada vm)?

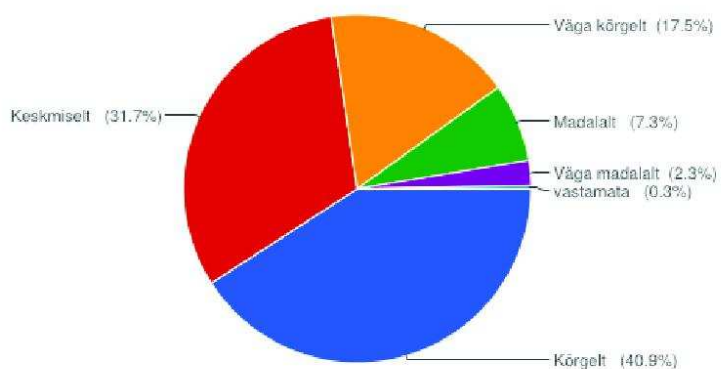
variant	n	%
Mitte kunagi	198	65.3
Ühel korral	76	25.1
Kuni kolmel korral	25	8.3
Rohkem kui kolmel korral	3	1.0
vastamata	1	0.3
kokku	303	

59. Kuidas kõrgelt hindad oma vanemate kutsetööd (ametit)?

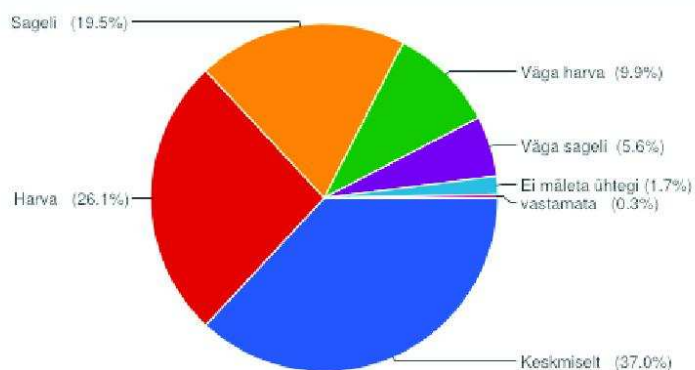
variant	n	%
Kõrgelt	132	43.6
Keskmiselt	82	27.1
Väga kõrgelt	77	25.4
Madalalt	11	3.6
vastamata	1	0.3
kokku	303	

60. Kui kõrgelt tunnevad Su vanemad huvi, kellega koos veedad oma koduvälist aega?

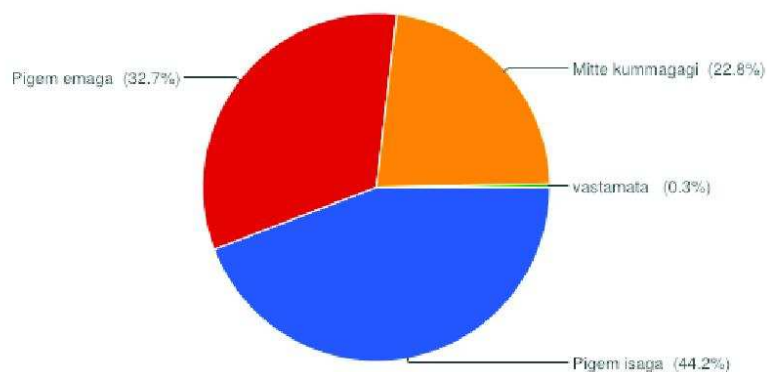
variant	n	%
Kõrgelt	124	40.9
Keskmiselt	96	31.7
Väga kõrgelt	53	17.5
Madalalt	22	7.3
Väga madalalt	7	2.3
vastamata	1	0.3
kokku	303	

61. Kui sageli esineb Su perekonnas lahkheliseid?

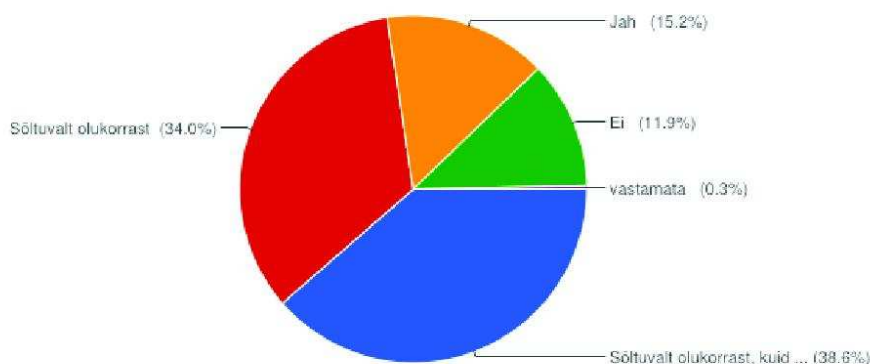
variant	n	%
Keskmiselt	112	37.0
Harva	79	26.1
Sageli	59	19.5
Väga harva	30	9.9
Väga sageli	17	5.6
Ei mäleta ühtegi	5	1.7
vastamata	1	0.3
kokku	303	

62. Kellega pead end iseloomult ja väärtustelt sarnasemaks?

variant	n	%
Pigem isaga	134	44.2
Pigem emaga	99	32.7
Mitte kummagagi	69	22.8
vastamata	1	0.3
kokku	303	

63. Kas erinev arusaam sellest, mis on õige ja mis vale, annab Sinu arvates õiguse erinevaks käitumiseks?

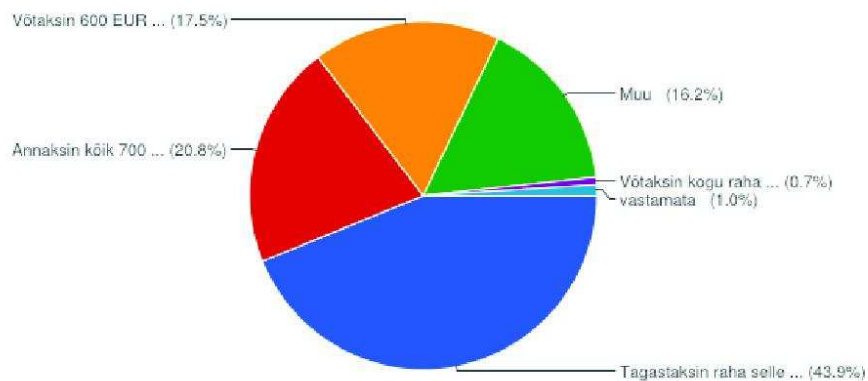

variant	n	%
Sõltuvalt olukorrast, kuid õigusrikkumiseks mitte	117	38,6
Sõltuvalt olukorrast	103	34,0
Jah	46	15,2
Ei	36	11,9
vastamata	1	0,3
kokku	303	

Lõpetuseks palun Sul anda hinnang ühele lühikesele hüpoteetilisele kaasusele.

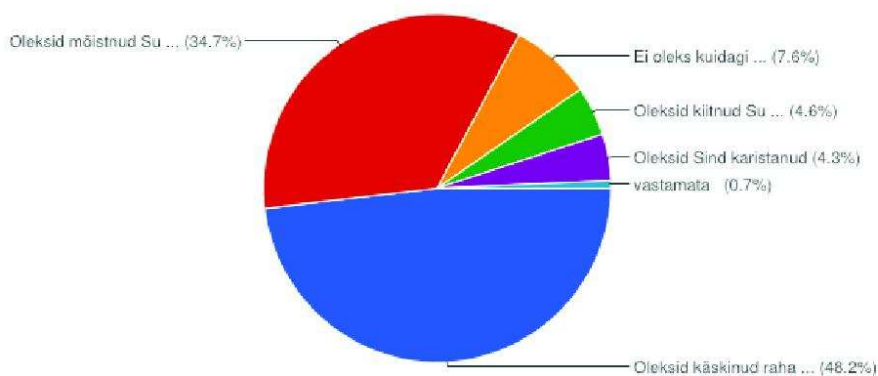
Kuuled juhuslikult pealt oma vanemate juttu ja saad teada, et juhul, kui Su vanemad ei leia kolme päeva jooksul 600 EUR üüri tasumiseks, tõstetakse teid perega elamispinnalt välja. Järgmisel päeval pillab pangaautomaadi juurest lahkuv inimene maha 700 EUR ja Sina juhtud samal hetkel mööduvat. Näed automaadi ekraanilt, et kogu väljavõetud summa oli 2000 EUR. Kedagi läheduses pole. Kuidas

käitüksid?

variant	n	%
Tagastaksin raha selle kaotanud isikule	133	43.9
Annaksin kõik 700 EUR vanematele ja valetaksin päritolu kohta	63	20.8
Võtaksin 600 EUR vanematele andmiseks ja 100 EUR tagastaksin selle kaotanud isikule	53	17.5
Muu	49	16.2
Võtaksin kogu raha endale	2	0.7
vastamata	3	1.0
kokku	303	

Kui oleksid 600 EUR või 700 EUR andnud üle oma vanematele ning nad oleksid teada saanud selle tegelikust päritolust, kuidas oleksid nad Sinu arvates käitunud?

variant	n	%
Oleksid käskinud raha omanikule tagastada	146	48.2
Oleksid mõistnud Su tegutsemise hukka	105	34.7
Ei oleks kuidagi reageerinud	23	7.6
Oleksid kiitnud Su tegutsemise heaks	14	4.6
Oleksid Sind karistanud	13	4.3
vastamata	2	0.7
kokku	303	